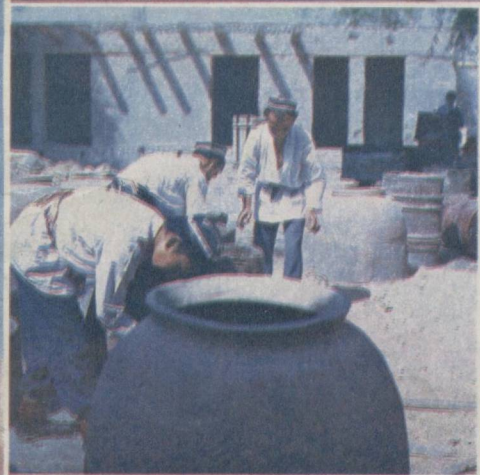

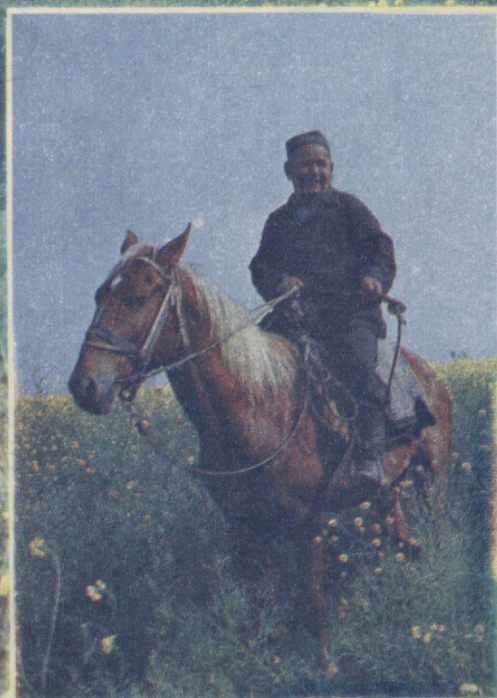
R 496
1991/8

ISSN 0134-2207

ЖАЛОЛҚУДУҚ. Нон-насибасини
заҳмат билан топаётган ўзбек аёл-
ларига тасанно! Жамоа хўжалигида
чорва озуқаси йиғими; Далабеги.

Сураткаш Р. Нурийбоев.

№ 8 (498)
СУНБУЛА

Август

Ойнома 1925 йилдан
чиқа бошлаган
Ўзбекистон Компартияси
Марказий Қўмитаси
нашриёти.

Бош муҳаррир:
МИРМУҲСИН

Таҳрир хайъати:

М. АБДУЛЛАЕВ,
Б. АМИНОВ,
С. АЗИМОВ,
Х. ДАВРОН,
Н. ИБРОҲИМОВ,
Х. ЗИЕЕВ,
ШУҒРУЛЛО
И. СУЛАЙМОН,
Д. ҒУЛОМОВА,
Ғ. МИРЗАЕР
(масъул котиб),
Э. МУҲАММАД,
А. КАРИМ,
А. ҚАЮМОВ,
О. ҲУСАН
(бош муҳаррир
ўринбосари).

Саҳифаловчи
Б. Тўхтабоев.
Мусахҳиҳ
М. Қиёмов.

Манзилгоҳимиз:
Тошкент — Ц. 700000, «Правда»
рўзномаси кўчаси, 41.

Муҳарририят телефонлари: бош му-
ҳаррир — 33-35-20; бош муҳаррир
ўринбосари — 33-35-90; масъул
котиб — 32-58-33; ижтимоий-сиё-
сий бўлим — 33-36-02; адабиёт ва
санъат, фан ва маданият бўлима-
ри — 33-36-59; мусавирлар бўлими —
32-58-77.

Термизлик тикувчилар Қурбоной Рўзиева, Гулшода Султонова.
Сураткаш Р. Нурибоев

БУ СОНДА:

Т. ЖАВЛОНОВ:

Ўткир РАҲМАТ

Темур УБАЙДУЛЛО:

Қулман ОЧИЛ:

1916 йилги Жиззах кўзголони табиати жи-
ҳатидан тараққий аҳамиятга эга бўлган.
Чунки бу ҳаракат Чор Россияси империа-
сининг мустамлакачилик тузумига қарши,
мардикорликка қарши кўтарилган эди.

*Кулгичингда кулгу рақс этар,
Толе яйраб қўшиқ айтади.
Висол кулиб шаробин тутар,
Манзилига фироқ қайтади.*

*Ҳаёт асал, болдек ширин,
Заҳар берманг бирин-бирин.
Юрагимни кемирмангиз,
Илонларни дўст билмасман.*

— Орамизда эркак қолмаганга ўхшайди,
отажоним, — деб мингирлади Беғали чол.
Унинг гапига ҳеч ким эътибор бермади. Чол
тамаки халтачасини олиб, бурнаки қилар
экан, бекор келибман, деб боз афсусланди.

ТИЛГА ХИЁНАТ ҚИЛМАЙЛИК

Ҳар бир миллат ўз тили, қадриятлари, ғўзал урфу одати билан фахрланади. Она алласида меҳр жилolari қалбдан-қалбага ўтади, унинг сизга таниш бўлган оҳангларида гоҳо маюслик, гоҳо шодумонлик муқаррар. Бу сизни ўтмишга, юраклар тубига

етақлайди. Зеро, шундай экан, ушбу мусоҳаба-мизда Тиббиёт фанлари доктори, профессор Ҳамроқул ҲАМДАМОВ билан жумҳуриятимизда ўзбек тилига Давлат тили мақоми берилганидан кейинги аҳвол ҳусусида фикр алмашдик.

МУХБИР: — Ҳамроқул ака, ўзбек тили — Давлат тили мақоми олиганига ҳам мана икки йил бўлаяпти. Лекин бу Қонунга ҳалигача баъзилар амал қилмаётгани дардимизни янгилаётир. Бу ҳол ўзимизнинг лоқайд, бепарволигимиз оқибати эмасмикан?

Х. ҲАМДАМОВ: Ҳақиқатдан ҳам Давлат тили ҳақидаги қонун билан танишсангиз, бироз қалбингиз ёришгандай бўлади. Аммо уни синчиклаб ўқисангиз, ҳақиқий аҳвол аққол кўзга ташланиб қолади. Мана, орадан бир ярим йил ўтса ҳамки унинг ҳамма бандлари ишга тушгани йўқ. Кўпинча ўз манфаатимиз йўлида ишимизнинг битишини ўйлаб Давлат тилини амалда қўллашни унутиб қўяпмиз. Ҳануз судралишлар, сусткашлиklar мавжуд. Давлат хўжалиги, саноат корхоналари, маданий муассасалар, бошқа бир қанча ташкилотларда иш юритиш ҳамон эскича. Давлат тили ҳақидаги қонунга ўткинчи нарса, деб қараш одатга айланганга ўхшаяпти. Биринчидан, ҳар қадамда фақат «улуг оғамиз» аждодларининг соф тилидаги ёки ўзбекчага ўтирилган доно ўғитларини учратамиз. Нима, бизнинг миллий ўтмишимиз йўқми, жаҳон аҳли тан олган, ўқиб, ўрганаётган ўз даҳоларимизнинг ҳикматлари-ўғитларидан таълим олсак, бугунгидек меҳр-оқибатсиз бўлмасмидик, деб ўйлаб қоласан киши. Афсуски ундай эмас. Бунинг исботи сифатида аяқинда катта ёшени байрам қилган бир тиббиёт илмгоҳининг анжумани бироз кайфиятимиз туширди. Жумҳурият вазирилардан ташқари амалдорларнинг маърузалари Давлат тилида бўлмади.

МУХБИР: — Тарихимиздан, тилимиздан узоклашиб қадрсизлик, меҳрсизлик сингари фожиаларга олиб келди. Бундай иллатлардан қутулишнинг наҳотки чораси бўлмаса. Бу борада фикрингиз қандай?

ПРОФЕССОР: — Тилимизни йўқотиш билан биз кўп нарсаларни йўқотдик, ўн минглаб китобларда чоп этилган тарихимиз, маданиятимиз, миллий анъаналаримиз ҳақидаги қимматли маълумотларни (ҳар хил ислохотлар натижасида эски ўзбек алифбосидан лотин, сўнгра кирил алифбосига ўтиш) халқимиз ўқиш ва ўрганишдан маҳрум бўлди. Инсонлар орасида меҳр-оқибат кўтарилди. Ҳамма миллат ва элатларнинг ўзлиги бор ва уни тан олиб, ўзгаларни тан олдиришга эришишнинг бirlамчи омили. Ўша миллат тилининг раванки эканлиги барчага аён. Хўш, унинг раванки фақат ёзувлар, кўрсаткичлар шу тилда бўлиши билан чекланармикан? (Афсуски, ҳозиргача уларнинг ҳам аксарияти Давлат тилида эмас.) Менимча, уларнинг мазмун ва шакли ҳам Давлат тилида бўлиши керак! Ҳозирча ўзлгимизни намоён қилиш пайти келганда ҳам биз бундан фойдаланмаёпмиз чамаси. Яқин ойларида Абу Исо Муҳаммад ат-Термизийнинг

1200, Бобурноманинг 460 йилликлари нишонланиб, ҳазрати Навоий, Бобур, Фурқат туғилган кунларни шодиёна қилишга ҳозирлик кўриляптидир. Муҳаммад алайҳиссалом, Аҳмад Яссавий, ат-Термизийнинг «Ҳадислари» матбуотда чоп этиляпти. Маҳалла-қуйларда, оромгоҳларда, корхоналарда афсус ханузгача «Мойте руки перед едой», «Народ и партия — едины», «Планы партии — планы народа» дан бошқа нарсаларга кўзингиз тушмайди. Яқинда Каттақўрғон шаҳрининг қоқ ўртасида жойлашган кўркем бинога йўлим тушди. Теварак-атроф деворлардаги ёзувлар рус тилида, ёнгиндан сақланишга, пашшаларга қарши курашишга чорловчи даъватлардан иборат.

МУХБИР: — Қишлоқ аҳолисининг 90 фоизини ўзбеклар ташкил этади. Китоб дўконига кирсангиз, ўзбекча китоб топа олмайсиз. Бунинг устига айрим раҳбар шахсларнинг ўзи йиғилишларда «ҳамма учун» тушунарли бўлсин, деб рус тилида маъруза қилишни одат қилиб олганлар. Бунга нима дейсиз?

ПРОФЕССОР: — Гапингиз ҳақ! Шу кунларда Куръону «Ҳадис» лар ва шунга ўхшаш бир қанча тарихий китоблар чоп этиляпти. Лекин уларни қишлоқ кутубхоналаридан топиш қийин! «Передвижная библиотека» даги китобларнинг 4 тасидан 3 таси 1966—1967 йилларда рус-совет ёзувчиларининг ўзбек тилига ўтирилган асарлари, қолганлари эса тупроқшунослик, агрономия соҳасида рус олимларининг асарлари экан. Қишлоқда эса ҳақиқатдан ҳам ўзбекча адабиётлар йўқ.

Нафақат Каттақўрғонда, балки атрофдаги Оқтош, Хатирчи, Жума, Иштихон томонларда ҳам аҳвол шундай. Яна бир нарсани кўп кузатаман. Бизнинг замонавий ёшларимиз «мошқичири» тилда кўп сўзлашади. Менимча халқни уйғотиш ва унинг ўзлигини намоён қилдиришда зиёлилар, турли поғонадаги амалдорлар ўз бурчларини адо этишлари лозим. Ўзбек миллати шайнига марказий матбуотларда, катта кенгашларда, айрим марказий рўзномаю ойнамаларда айтилган бўҳтонлардан қатъи назар бу халқ гоётда байналминалчи эканлигини, бу туйғу унинг қонига сингиб, бир неча авлодларда тақорланаётганини инкор этмайди. Жумҳурият олий ташкилотларидан тортиб то туман бўлимларигача шу кунгача лавозимда бошқа миллат (аксарият руслар) вакиллариининг ўзбек билан ёнма-ён ишлаётганлиги бунинг далили эмасми?! Турли поғонадаги «ком»лардаги (обком, горком) иккинчи котибларнинг руслардан бўлишини Ўрта Осиё, жумладан, Ўзбекистонда қонунга айланиб қолганидек турли корхона ва муассасаларнинг (соғлиқни сақлаш, иқтисодиёт, таъминот, қасаба уюшмалари ва ҳоказо) раҳбарлари ёки биринчи ўринбосарларининг ҳам руслардан

бўлиши одатга айланган. Нега? Бошқаларнинг елкасида қалласи йўқми? Ҳадеб қардошларимиз ақли билан ишлайвериш шу аҳволга тушиб қолмадикми ахир? Юзихотирлик ҳам эви билан-да! Бу билан яна сохта байналминалчилик расмийлаштириляптими? Ҳали сиз айтганингиздай айрим раҳбарларнинг ўзи ҳамма тушунадиган «тилда» сўзлайман, деб нўноқликларини пардалашади. Бундай шахслар жамият учун хавфлидир. Жумҳуриятимизнинг исталган шаҳар ва туманларида Оврупо даҳолари номига қўйилган колхоз, совхоз, мактаб ва кўчаларда аксарият ўзга миллат вакиллари номларини учратамиз. Афсуски, Иттифоқимизнинг бирор бурчагида бутун жаҳонни лол қилган улуг ўзбек аждодларимизнинг номини биров эслаганини билмаймиш.

МУХБИР: Ички ишлар хизматининг паспорт бўлимларида ёшларга етуклик паспортлари бериляётганда ўзларининг насл-насабларини ўзбек (палончи ўғли) тилида ёзишларини сўраганларга бизга юқоридан кўрсатма беришганлари йўқ, деб рад этиш ҳоллари ҳам учраб турипти. Давлат тили Қонунда эса истаган одам ўз насл-насабини ўзи истаган кўринишда қайд эттириш мумкинлиги белгилаб қўйилган. Ахир бу кўрқуна мазкур қонунни бузиш, Давлат тили ҳақидаги қонунни фалаж қилиш қуйи идораларнинг иши эмасмикан?

ПРОФЕССОР: — Тўғри, бундай воқеаларни мен ҳам учратаман, ҳали ҳам ўша эски кункўрарлик, маъмурий-буйруқбозлик ҳоллари давом этапти. Кўпгина туманларда насабини ўзбекчалаштириш ниятида юрган кишиларнинг арз-додларидан ўша сиз айтган ҳолатларни сезиш мумкин. Ўзбекистонда «Давлат тили» ҳақидаги Қонунга мувофиқ (28-модда) ҳамма поғонадаги корхона, муассасаларнинг раҳбарларининг қонун ижросига шахсий жавобгарлиги алоҳида таъкидланган. Афсуски амалда «балиқ бошидан сасийди» мақоли нечоғлик тўғри эканлигини кўрсатмоқда. Қонунлар эса ҳар галидек таскиндек қоғозларда қоляпти.

Бундан ташқари исм ва фамилияси ўзбекча бўлгани билан юриш-туриш, эътиқоди ўзгача, она тилида икки оғиз жумлани уддалаб гапиролмайдиган тўра ва тўравачалар мазкур қонуннинг амалга ошишига катта ров бўлиб туриптилар. Давлат тили ҳақидаги қонунда таъкидланишича, (5-модда) жумҳуриятимизнинг давлат ва бошқарув идораларида ҳамма анжуманлар давлат тилида бўлиб, бошқа тилларга (жумладан рус тилига) таржима қилиш таъкидланган. Тўғри, бу модданинг амалга ошиши учун яна 2 йил вақт бор экан. Наҳотки, ўзбек миллатидан чиққан раҳбарлар шунга кутиб турган бўлсалар?! Қачон улар ўзлгимизни намоён қилишнинг ташаббускори бўлишади? Ўзбекистонда Давлат тили ҳақидаги қонуннинг амалга ошишида оммавий ахборот воситаларининг хизмати катта бўлиши керак. Она тилимизнинг қадрига ўзимиз етмасак, ким қадрлайди? Курашиш керак, дўстлар!

Сухбатдош Ҳабиб АБДИЕВ

Хар бир миллат тилида ўша халқ ёки элатларнинг руҳи, ақл-идроқи, ифтихори, муҳаббати, ҳатто ғазabi ва нафрати ҳам муҳассамлашгандир.

Тил бир миллатнинг иккинчи миллат билан, унинг тарихи, маънавияти, урф-одати, илм-фани билан таънишуви, уларнинг ўзаро яқинлашуви имконият яратади. Инсоннинг ўз она тилига бўлган садоқати, унинг Ватанга бўлган чексиз муҳаббатидир. Чунки тилини севган инсон чинакам ватанпарвардир. Шунинг учун ҳам кейинги вақтларда тилга бўлган муносабат давлатнинг, ҳар бир мустақил жумҳуриятнинг асосий давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Бизнинг кўп миллатли ва кўп тилли мамлакатимизда миллий тилларга муносабат ҳамиша ҳам адолатли бўлмаган. Ижтимоий адолат мароми бузилиб келинаётган бўлса-да партия ва ҳукуматимизнинг қатор қарор ва дастуриламаларида мамлакатдаги барча катта ва кичик халқлар бир-бирига яқинлашмоқда, тиллар бир-бирини бойитмоқда, уларнинг маданияти гуллаб-яшнамоқда, дея тарғибот ва ташвиқот қилиниб келинди. Аммо демократия ва ошкоралиқдан сўнг буларнинг ҳаммаси ёлгон, сароб эканлиги, широбозликдан бошқа нарса эмаслиги маълум бўлиб қолди.

Уттизинчи йилларда, аниқроғи 1938 йилда рус тилини иттифоқдаги барча мактабларда мажбурий ўрганиш тўрисида қабул қилинган қарор мактабларда, ишлаб чиқариш корхоналарида, идора ишида миллий тилларни сиқиб чиқарди. Бошқа халқлар қадриятининг сусайишига, миллий ифтихорининг камситилишига сабаб бўлди. Бу эса миллатлараро муносабатларнинг бузилишига олиб келди. Чунки тилини камситмоқ, миллатни камситмоқ, эркин топтамоқ билан тенгдир.

Аҳвол шу даражага бориб етдики, СССРнинг бир қанча жойларида маҳаллий тил фақат уй-рўзгор тилига айланди, маданият, илм-фан соҳасидаги мавқеини йўқотди. Агар 1940 йилда СССР халқларининг миллий тилларида китоб ва рисолаларнинг 25,2 фоизи нашр этилган бўлса, 1960 йилда бу кўрсаткич 18 фоизга, 1986 йилга келиб атиги 11—13 фоизга тушиб қолди.

Тез орада араб алифбосидан воз кечилди. Бу воз кечиш эса миллатимиз, унинг маънавий тараққиётига берилган зарба эди. Утмиш, яъни тарих билан бугунги кун ўртасида ажралиш юз берди. Тарихдан ажралган халқнинг келажаги йўқ, истиқбол йўллари берк, ҳоли забундир. Қисқа вақт оралиғида алифбонинг икки марта алмашилиши (лотин, кирил) халқимизни саводсизликка, жаҳолат ботқоғига олиб келди.

Бунинг устига ўқув қўлланмалари марказда тузилди. Унинг муаллифлари маҳаллий халқларнинг маданиятини, тарихини, урф-одатини, тилини билмагани, очикроғи, менсимлагани учун ўқув қўлланмаларига бу халқлар тарихи, маданияти ва адабиётига оид материаллар киритилмади. Тарих китоблари рус ва чет эл тарихидан иборат бўлиб қолди. Ҳатто шундай бўлдики, минг йиллар давомида маълум халқларнинг қонига сингиб кетган урф-одатлар, маросимлар йўққа чиқарилди. Улар ўрнига аста-секинлик билан ўғай урф-одатлар, маросимлар ҳаётга мажбурий киритила бошлади. Халқлар ўз миллий қадриятларини йўқотиб борди. Буларнинг ҳаммаси мамлакатимизда ленинча миллий сиёсатнинг тўғри ва одилона ҳал қилинишига ғов бўлди. Тарихдан шу нарса аёнки, ўз тарихий илдиэларидан ажралган халқларда бефарқлик, суст-қашлик, эътиқодсизлик шакллана бошлайди.

Маълумки, ўзбек халқининг аксарият қисми қишлоқларда яшайди. Табиийки, қишлоқда ўсган киши учун рус тилини ўрганиши, унда илмий тафаккур юритиши анча қийин. Қишлоқ ёшлари орасида қобилиятли ва салоҳиятлилари жуда кўп. Аммо улар рус тилини яхши билмаганлиги оқибатида ўз ижодий имкониятларини тўла намайиш эта олмайдилар. Кейинги вақтларгача илмий муассасаларда рус тилида гапиришни, ўз фикрларини шу тилда баён этишни талаб қилардилар. Афсуслар бўлсинки, бу йилларда кўпгина раҳбарлар, тингловчилар кишининг билимини, қобилиятини, иқтидорини ҳатто табиат ато этган ақлини рус тилини билиш даражаси билан белгилайдиган бўлиб қолган эдилар. Бундай ҳолда ўз-ўзидан маълумки, рус тилини чуқур билмагани учун ўша зиёлилар у ёки бу масалага ўз муносабатини билдиришдан баъзан қўрқади, рус тилини билмаганлиги учун ийманади, баъзан тортинадир, баъзан изза бўлади. Бу руҳий камситиш эмасми?

Жамоатчилик фикри киши фаолиятига берилган асосий баҳо ҳисобланади. Ўзини ҳурмат қиладиган ҳар бир одам жамоатчилик томонидан адолатли баҳо олишини истайди. Кўпинча жамоатчилик фикри рус тилини яхши биладиганлар томонидан билдирилади. Партия ва ҳукуматнинг турғунлик йилларида тилларга нисбатан олиб борган бу бир ёқлама сиёсати жумҳуриятларда, жумладан, Ўзбекистонда қанчадан-қанча илм аҳллари, ташкилотчиларини, бўлажак давлат арбобларининг шаклланишида тўсиқ бўлди. Натижада халқ орасидан етишиши мумкин бўлган қобилиятли кишилардан миллат ҳам, давлат ҳам фойдалана олмади. Кузатишлар, кўп мартабалаб ўтказилган суҳбатлар шуни исботламоқдаки, рус тилини объектив ва субъектив сабабларга кўра чуқур ўргана олмаган, ўз имкониятларини, билим ва иқтидорини рўёбга чиқара олмаган шахс қалбидан ўз давридан, шу даврда ҳукм-

рон бўлган сиёсатдан, мафкурадан норозилик қайфияти туғилади. Шубҳасизки, ҳозирги даврда мамлакатимизнинг турли вилоятларида, туманларида юз бераётган миллатлараро келишмовчиликлар, норозиликларнинг илдиэларидан бири шунга бориб тақалади.

В. И. Ленин совет давлатининг биринчи йилларидаёқ тилларга нисбатан нотўғри сиёсат юритиш оғир оқибатларга олиб келишини тўғри аниқлаган эди. У «Миллатлар ёки Автономлаштириш масаласи»га доир хатларида қуйидагиларни таъкидлаган эди: «Миллий тилини иттифоқимизга кирган ўзга миллий жумҳуриятларда ишлатиш тўғрисида жуда қатъий қоидалар қабул қилиш ва бу қоидаларни жуда пухта текшириб туриш керак. Шубҳа йўқки, темир йўл хизматининг бирлиги баҳонаси билан, қонун-қоидалар бирлиги ва шу қабила баҳонаси билан бизда, ҳозирги аппаратимиз шароитида кўпдан-кўп ғирт русча тахлитда сунистеъмоликлар бўлиши турган гап. Бу сунистеъмоликларга қарши курашмоқ учун алоҳида моҳирлик бўлиши лозимлиги тўғрисида сўзлаб ўтирмаса ҳам бўлади...»

Нима учун В. И. Лениннинг катта ташвиш, қуюниш, хавотир ва хавфсираш билан айтган фикрлари амалга ошмади? Бунда биргина Сталин ва сталинизмни айблаш етмайди. Тилга, жумладан, ўзбек тилига менсимасдан қарашда, бефарқлик ва зуғум ўтказишда, маҳаллий миллат раҳбарларининг айби ҳам катта эканлигини алоҳида таъкидламоқ лозим. Маҳаллий раҳбарларнинг айримлари қўлларча бўйсиниш психологиясидан қутула олмагандан марказдаги раҳбарларга яхши кўриниш, шон-шўҳрат ва мансаб-мартаба йўлида шу нотўғри сиёсатга бош қўшдилар, буйруқни «аъло» даражада адо этдилар.

Маҳаллий миллатлардан чиққан, аммо руслашиб кетган, миллатини, маданиятини, тилини, урф-одатини ва миллий ифтихорини унутган айрим кишилар ўз она тилларини ва маданиятларини билмаганларини ниқоблаш, хаспўшлаш учун асосий эътиборни рус тилига қаратдилар. Рус тилини тарғибот қилиш учун барча моддий-техника шароитларини муҳайё этдилар. Бунни кўрган, сезган миллатнинг илғор вакиллари бундай сиёсатнинг оқибатлари ёмон бўлиши тўғрисида огоҳлантирганиларда, узоқни кўра олмайдиган, мансаб пиллапоясига турган ўзбек ва рус амалдорлари бундай ҳақиқий коммунист ва коммунист бўлмаган пок ниятли кишиларни миллатчиликда айбладилар.

Афсуски, айрим раҳбарлар, марказдаги бошқа миллат вакиллари-нинг бир қисми ҳозир ҳам бундай ҳаракатларни миллатчиликда айбаламоқдалар. Ҳаёт бундай кишиларнинг ноҳақ эканликларини исботламоқда. Демократия ва ошкоралик шароитида ҳам бир миллат, элат ривожланиши, ўсмуғи, гулламуғи учун умуминсоний қадриятлар билан бирга миллий қадриятларини ҳам қайта тиклашга ва ўз раънаки, истиқболи йўлида

ундан фойдаланишга, табиийки, ҳаракат қилади. Бундай ҳаракат шовинизм ва миллатчилик эмас, балки тарихий заруратдир.

Тилларга бўлган бир ёқламалик сиёсатининг амалга оширилиши натижасида чет мамлакатларда эришилган фан кашфиётлари, фан-техника инқилоби янгиликлари, экология соҳасидаги таъшишли оғоҳлантиришлар ўзбек тилига таржима қилинмаган, ўзбек халқига етиб келмаган, қилинган бўлса ҳам улар бутун бир халқ эҳтиёжини мутлақо қондирмайдиган даражада бўлган. Бунга сабаб тараққиётган капиталистик мамлакатлардаги ҳаёт ва фан ютуқларини, янгиликларини чет тилларидан она тилларига таржима қиладиган мутахассислар деярли тайёрланмади. Маҳаллий ёшлардан чет мамлакатларга таълим олиш учун юборилмади. Афсуски, онда-сонда юбориладиган ёшлар ҳам раҳбар ходимларнинг болалари бўлди. Натижада миллат вакилларида чиққан мутахассислар чет мамлакатлар ҳаёти, фани, маданияти, қадрияти тўғрисида рус тилига таржима қилинган китоблар орқали танишди. Ахир рус тили қанча қудратли, бой, мукамал тил бўлмасин, аслиятнинг (оригинал) ўрнини босолмайди!

Наманган вилоятининг «Билим» жамияти аъзоси Бойқўзи Турдалиев эски ўзбек ёзувидан сабоқ бермоқда.

Суратқаш А. Ковтун (ЎЗТАГ)

Тилга нисбатан бир ёқлама олиб борилган сиёсатнинг салбий излари шунда кўринадики, ўзбек халқининг 1000 йилдан ортиқ тарихи, маданияти, илмий билимлар ҳазинаси, тарихга, жамиятга, одамга бўлган фалсафий-сиёсий қарашлари араб алифбосида битилган сон-саноксиз ёзма манбаларда мужассамлашгандир. Аммо бу маънавий бойликдан социализм шароитида фойдаланиш араб алифбосининг ислоҳ қилиниши туфайли амалга ошмай келди. Халқ ўз тарихидан, ўтмишдан ажрალიб қолди.

Тўғри, халқимизнинг бой тарихи, маданияти Имом ат-Термизий, Юсуф Хос-Ҳожиб, Маҳмуд Қошғарий, ал-Бухорий, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Алишер Навоий, Ал Хоразмий, Улуғбек ва бошқаларнинг асарларида ўз аксини топган. Бу асарлар ҳозирги рус алифбосига ўғирилган, лекин улар ҳам тўлиқ ва мукамал эмас. Шу ўринда араб алифбосида яратилган бойликларнинг кўпчилиги халқ томонидан унутилди. Бу йўқотиш халқнинг бугунги ва эртанги тараққиёти, истиқболи учун ғов бўлди.

Мактаб ва олий ўқув юрларида рус тилини ўрганиш учун ажратилган соат ва маблағлар миллий тилларни ўрганишга ажратилган вақт ва маблағдан икки мартаба ошиб кетди. Миллий тиллар, шу жумладан ўзбек тили мактабларда, олий ўқув юрларида номигагина ўқитилди. Ҳатто жумҳурият Маданият ва Театр-рассомчилик институтидаги ўзбек тили кафедралари ёпилди. Олий ўқув юрларида ки-

риш учун ёзиладиган иншо рус тилида ёзиладиган диктантга алмаштирилди. Натижада ўқувчилар ҳам, талабалар ҳам саводсиз бўлиб қолдилар. Ҳатто оддий ва осон атамаларнинг маъносини билмасдан ўқув юрларини битириб кетдилар. Хуллас, она тилини ўрганишга иштиёқ кун сайин сўниб борди. Олий ўқув юрларида, мактабларда маҳаллий тилларни ўргатадиган мутахассислар тайёрланмади. Маҳаллий тилларда алоқа қилишни уddалаган кишилар маҳаллий тиллардан дарс бера бошладилар. Бу маҳаллий тилларга бўлган совуқ муносабатнинг амалдаги кўриниши эди.

Ўзбек тилига давлат тили мактабнинг берилиши давр талаб этган қонуниятдир. Она тилини билмаган, уни ҳурмат қилмаган инсон маънавий жиҳатдан қашшоқдир. Маънавий қашшоқлик эса миллатнинг ривожланишига, истиқболига монелик қилади.

Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган кўп ўтмай йирик-йирик корхоналарда, олий ўқув юрларида давлат тилини ўрганувчи гуруҳлар фаолият бошлаб юбордилар. Қизилқумчиларнинг айтишларига қараганда, машғулотлар пайтида ўрганган сўзларини, атамаларини ишлатиб, оила аъзолари билан ўзбек тилида гаплашиш машқлари бошланиб кетган. Ўзбек тилини ўрганувчиларнинг 95 фоизи тўғарақда иштирок этаётганидан қувонади. Ўзбекларнинг ўзaro гапларида тушуниб, кўнгли кўтарилади. Билган сўзлари иштирокида жумлалар тузиб, ўзбек тилида сўзлашаётганлар фикрига қўшимча фикрлар айтади, суҳбатда қатнашади. Шундай жараёنларни бошидан кечираётган маҳаллий бўлган кишиларнинг айтишларига қараганда, ўзбек тилини билиш, ўзбек тилида сўзлашиш кишида рўёбга чиқмаган имкониятларни ишга солади, меҳнат қобилиятлари тезроқ тикланади, оиладаги муҳит илиқлашади. Ўзбек қўшилларининг тўйларида, маъракаларида фақатгина иштирок этмасдан, уларни ташкил этиш ва ўтказишда фаол иштирок этадилар. Ўзбек қўшиллар ўз навбатида бошқа миллат вакили бўлган қўшинсидан миннатдор бўладилар. Қўшничилик ришталари мустаҳкамланади. Амалдаги байналмилалчилик бошланади.

Лекин шуни таъкидламоқ лозимки, ўзбек тилини қизиқарли қилиб тарғиб этадиган, ўрганишни оsonлаштирадиган, адабиёт, маҳсус қўлланмалар, луғатлар, сўзлашув китоблари, расми ҳикоялар тўпламлари деярли йўқ ҳисобида. Маълумки, ҳозирги даврда тил ўрганишда техника воситаларидан, компьютердан фойдаланиш имконияти ниҳоятда катта. Масалан, ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятларини компьютерда ҳар хил рангларда, ҳаракатларда кўрсатиш мумкин. Аммо бунинг учун кўп жойларда моддий-техника базаси етишмайди. Ўзбек тилини ўрганадиган баъзи меҳнат жамоаларида оддий хона ва доскадан бошқа ҳеч нарса йўқ.

Ўзбек тили тўғрисида қонун лойиҳасининг биринчи кўринишида раҳбар ходимлар ўзбек тилини

билишларига қараб тайинланади ва сайланади, дейилганда деярли барча раҳбар ходимлар, раҳбарликдан умид қилган ёшлар катта куч ва эҳтирос билан ўзбек тилини ўрганишга киришган эдилар. Тил тўғрисидаги қонунда тил ўрганишга 8 йил «ҳада» этилганидан кейин аввалги эҳтирос ва ғайрат деярли сўнди. Тилга бўлган сиёсатдаги бундай беқарорликнинг оқибати шунга олиб келди.

Ҳар қандай қонунни ҳаётга тадбиқ қилиш турли йўللار билан амалга оширилади. Бу йўлда чекинишлар, қарама-қаршиликлар ва зиддиятларнинг бўлиши табиийдир. Ахир баъзи дўстларимиз орасида баъзан оддийгина, аммо катта илқиклини, ўзарo ҳурматни шакллантирадиган «Ассалому алайкум», «рахмат» сўзларини ўқарлик билан айтмасликка ҳаракат қиладиганларни, ўзбек тилини билса ҳам атайин гапирмайдиган киборларни кўплаб учратиш мумкин. Бу нарса ўзарo ҳурмат ва дўстликка путур етказмай. Агар бунинг тескарисин бўлса, бундан ҳар иккала томон ҳам ютади. Жамиятда соғлом муҳит пайдо бўлади.

Низомиий номли Тошкент Давлат маърифат олийгоҳида ўттиздан ортиқ миллат вакили ишлайди ва ўқийди. Шулар орасида доцент К. Н. Лаврентьева ҳам бор. Бу байналмилалчи аёл ўзбеклар билан ўзбекча сўзлашади. Классик ва замонавий ўзбек шоирларининг шеърларидан парчалар билиди. Ўзбекларнинг маросимларига доимо қатнашади. Шу сабабдан бошқа миллат вакиллари бирор жойга сайлаш лозим бўлса, ўзбеклар у кишининг номзодини биринчи бўлиб кўрсатадилар. Афсуски, бундай кишилар дўстларимиз орасида бармоқ билан санарли. Биз ўзимиз ҳам тилни тарғиб қилишда осон, қулай йўллارни қидиришимиз, илмий-методик қўлланмалар яратишимиз, тажрибаларни оmmалаштиришимиз лозим. Рус тилини ўргатиш, тарғиб қилиш бўйича ўнлаб, юзлаб анжуманлар, кенгашлар ўтказилган бир пайтда ўзбек тили тўғрисида шундай кенгашлар, илмий-методик анжуманлар ўтказиш нега мумкин эмас? Бундай лоқайдликларга энди чек қўймоқ вақти келди.

Қувонч билан айтиш керакки, демократия ва ошкоралик шароитида миллатнинг ўз-ўзини англаш жараёни бошланган вақтда барча миллий тилларга, жумладан, ўзбек тилига эътибор кучайди, сиёсат ижобий томонга ўзгарди. Бу вазиятни тушунган эсли-хушли кишилар, зийрак ёшлар давлат тилини ўрганишга бўлган муносабатини тубдан ўзгартирдилар. Илмий ишлар билан шуғулланадиган, давлат тилини ўргатиш методикаси тадқиқ қиладиган олим ва педагоглар пайдо бўлдилар. Дастлабки тажрибалар тўплана бошланди. Бу ижобий силжешларнинг ҳаммаси тилга бўлган янги сиёсатнинг илк меваларидир.

Сафар УТАНОВ,
филология фанлари номзоди,
доцент.
Вазира УТАНОВА,
педагогика фанлари номзоди.

Яхши кунлар келишига умид уйғотган қайта қуриш бошланганига ҳам мана етти йил бўляпти. Лекин эртаклардагидек фаровон, бахтли турмушга эришиш оғирлиги қалаётир. «Кун-кундан баттар», деган нақл бор. Ҳозир мамлакатимизда кечаётган иқтисодий жараён ҳам шунга ўхшаб турди. Турли ҳавойи дастурлар, моддий заминни пуч, аниқ режага асосланмаган тадбирлар мамлакат иқтисодиётини янада чуқурроқ таназзул ботқоғига ботирди. Айниқса, хўжаликни бошқаришдаги ношудлигимиз қимматга тушаётир.

Масалан, биргина 1988 йилда халқ хўжалигининг бутун тармоқлари бўйича исрофгарчилик натижасида йўқотишимиз 600 миллиард сўмни ташкил этди. Чўкаётган одам чўпга ҳам осилади, деган тахлитда иш тутган мамлакат раҳбарияти дам жумҳуриятлар маблағ билан ўз-ўзини таъминласин, дам ҳудудий хўжалик ҳисобига ўтсин, деб, дам халқ хўжалигини бошқаришни такомиллаштириш дастури сифатида вилоятларни бирлаштириш ҳақида кўрсатмалар берди. Афсуски амалиётда буларнинг бирортаси ўзини оқламади. Масалан, биргина Сирдарё ва Жиззах вилоятларини бирлаштириш ва ажратилишнинг ўзи ҳисобсиз моддий ва маънавий зарар келтирди. Хуллас узок давом этган маъмурий-бўйруқбозлик, марказлашган бошқарув, чала демократия ва кемтик ҳақиқат ҳамда баландпарвоз шиорлар нафақат жумҳуриятларни, балки бутун мамлакатни иқтисодий танглик, гоёвий парчаланишлар, миллиятлараро низолар ва низо-ят бозор ислоҳоти уммониюга гарк қилди.

Етарли ишчи кучи, моддий ва маънавий имкониятлари бўлган жумҳуриятимиз ҳам бозор иқтисодиётига нисбатан кўра аҳолида кириб келди. Халқ хўжалигининг барча соҳаларида ишлаб чиқариш кескин пасайиб кетди. Агар 1990 йилда миллий даромад 4 фоиз, sanoat маҳсулотини ишлаб чиқариш 1,2 фоиз қисқарган бўлса, шу йилнинг бошида миллий даромад 10 фоиз, sanoat маҳсулотини ишлаб чиқариш 5 фоиз камайди.

Тўғриси, кўпчилик нарх-наво ислоҳоти биланиши билан дўконлар озиқ-овқат маҳсулотларига тўлади, деб ўйлаган эди. Лекин нархларнинг кескин ошиши, арзон молларнинг йўқ бўлиб кетиши, энг зарур истеъмол молларининг ҳамма жойда таққил бўлиб қолиши кўп оилаларни оғир аҳволга солиб қўйди. Оқибатда чакана нархлар ислоҳоти тевадидидаги вазият кескинлигига қолмоқда. Авваламбор чакана нархларни ошириш даражаси мамлакат фискалларида берилаётган тоовон миқдорига мутлақо мос эмас. Тўғри, В. С. Павлов бошқараётган ҳукумат ахборотида нарх оширилишидан тушадиган қўшимча тушумларнинг

УЙҒОНИШ ВА ИЗЛАНИШ

85 фоизи тоовон тўлашга ва ишлаб чиқариш тармоқларида иш-ҳақини оширишга ажратилади, дейилган. Аслида ундай эмас. Озгина фикр юритиб, амалдаги аҳволга назар ташлайлик. Эски нархда 38 сўм 50 тишин бўлган эркаклар шими нархлар ислоҳот қилинганидан сўнг 147 сўмга чиқди. Жумҳуриятимизда аксарият дала меҳнаткашларининг ойлик маоши 70 сўм атрофида. Агар у битта шим оладиган бўлса, олтинчи сўмлик тоовон пулини ойлик маошига қўйса ҳам битта шимга қудрати етмайди. Давлат нархиди ўштининг килоси етти сўм бўлди. Аммо ўша етти сўмлик ўшдан бирор қишлоқ дўкониди учратган инсон бормикан? Нима эмиш, қишлоқ аҳолисининг чорва молларини боқиш имконияти бўлгани учун давлат етиштирган ўшдан сотиб олиш мумкин эмасмиш. Бу мантиқсизликни қайси «раҳбар» ўйлаб топди экан? Қани ўша чорва молларини боқиш имконияти? Йайловлар йўқ. Ем-хашак етиштирадиган томорқа йўқ. Берилаётган томорқаларга ҳам фақат мева-чева, озиқ-овқат маҳсулотлари экин мажбурий қилиб қўйилган. Ҳозир қишлоқ меҳнаткашлари ўштини бозордан 15—18 сўмдан харид қилишмоқда. Бу эса шундоқ ҳам уларнинг тунка-мадорини қуриштиб юборапти. Табиийки, бу аҳолининг нарх ислоҳотида салбий муносабатини уйғотмоқда. Одамлар ўртасида «ҳукумат аҳолининг чўнтағига тушиди» деган қочирим гаплар беҳуда пайдо бўлмаяпти. Бозор иқтисодиётига ўтилганига ҳеч қанча бўлмай, қишлоқ аҳолисининг 55 фоизи ташмоан моддий аҳоли қониқарсиз даражага тушиб қолди.

Шаҳарда-ку аҳолига талон билан озиқ-овқат маҳсулотларини тарқатиш унчалик адолатли бўлмас-да, бир нави тартибга тушиди. Аввалдан бири икки бўлмаган қишлоқ аҳолисининг эса яна шўрига шўрва тўкилди. Ав-

вало, қишлоқ дўкониди талонда чекланган маҳсулотнинг барча хили ўз вақтида бўлмади. Бир кун макарон берилса, иккинчи кун талонда белгиланган ун учун наваб қўтилади. Арзимас қандшакарни оилаб қўтишга тўғри келади. Сариёғ ёки ўштини одамлар фақат тушларида кўрадиган бўлиб қолдилар.

Жумҳуриятимиздаги тўққиз миллион қашшоқнинг асосий қисми қишлоқда яшашини эътиборга олсак, бу манзара янада қуюқроқ кўринади. Янги иқтисодий ислоҳотнинг тош-тарозиси sanoat ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг харид нархини турлича босди. Sanoat маҳсулотларининг харид нархи 50—120 фоизгача ўсган бир пайтда қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг харид нархи ўзининг таннархини зўрға қоплаш даражасида етди. Бунинг устига жаммо хўжаликлардан олинadиган давлат солиғининг 37 фоизга кўтарилиши деҳқон хўжаликларини хонавайрон қилиб юборди. Мақсад нима? Қишлоқ аҳолисини ижтимоий муҳофаза қилиш шундай бўладиган бўлса, муҳофаза қилмаслиги қандай бўлар экан? Албатта ҳукумат идоралари мавжуд аҳволни билмасликлари мумкин эмас. Унда нимани қутушайпти? Бу саволларига жавоб бўлиши керак албатта.

Агар давлат ва жаммо хўжаликлари тугатилиб, ер асл ўз эгасини топмас экан ёки ҳукумат агар соҳада деҳқон манфаатини тўла-тўқис ҳимоя қиладиган ислоҳот ўтказмас экан, қишлоқ аҳолисининг меҳнати ўз қадрини топмайди. Тан олиб айтиш керак, ҳозир қишлоқ аҳолисининг асосий истеъмол қиладиган неъматини нон ва чой бўлиб қолди. Талон жорий қилинган эса ун сабаси ҳам чекланди. Чунки та-

лонда белгиланган ун миқдори аҳолининг истеъмол даражасидан кам. Оқибатда ун ҳам чайқовга чиқди. Яхшиямки жумҳуриятимиз ҳукумати мавжуд аҳволни зудлик билан илғаб қолишди, марказнинг жойлардаги шарт-шароитни ҳисобга олмай чиқарган қарорларига қарши ўлароқ жумҳурият меҳнаткашларининг манфаатларини ҳимоя қилишни мақсад қилган тадбирларни амалга оширмоқда. Энг аввало аҳолини ижтимоий ҳимоялаш бўйича барча тадбирларни амалга ошириш учун 16 миллиард сўмдан кўпроқ маблағ ажратилди. Жумҳуриятимизда ун, нон ва макарон маҳсулотларининг нархи ошмади. Шунингдек жумҳурият Президенти «Жумҳурият қишлоқ аҳолисини овқат учун дон (бугдой) билан таъминлашга доир қўшимча чоралар тўғрисида» фармон қабул қилди. Миллионлаб инсонлар тақдирини озиқ-овқат муаммоси билан боғлиқ бўлиб қолган ҳозирги шароитда бу фармоннинг қабул қилиниши иқтисодий ва сиёсий аҳамиятга моликдир. Аслида бу ишга йилнинг бошида ноқ қиришилган эди. Чунки марказнинг «марҳаматини» кўп кўрган деҳқон хўжаликлари бу йил режадагидан ортиқроқ ерга дон маҳсулотлари экишди. Иқтисодий танглик юз бераётган ҳозирги шароитда етиштирилган дон қишлоқ аҳолисига катта мадд бўлиши шубҳасиз.

— Дон маҳсулотлари чекланганлигини ҳисобга олиб, халқимизнинг оғир қунига яраб деган ниятда бу йил 130 гектар майдонга дон маҳсулотлари экдик, — дейди Сирдарё вилояти Ворошилов туманидаги «Ўзбекистон 50 йиллиги» давлат хўжалиги директори Жўрабой ака Умрзоқов. — Албатта етиштирилган маҳсулотини ун қилиб тайёрлаш учун тегирмон ҳам қураямиз.

Иттифоқнинг Европа қисмидаги ҳудудларида одамлар тушқунлик кайфиятига тушиб, ҳукуматнинг янги тадбирига иш ташлаш ва намоийш ҳамда митинглар ўтказиш билан норозилик билдиришмоқдалар. Кошйиқди шу билан фаровон турмушини тиклаб бўлса. Қайта бу тадбирлар катта моддий зиён етказиши мумкин. Масалан, биргина қончиларнинг бир ойлик иш ташлашлари мамлакатга 4 миллиард сўм зарар келтирди.

Бузғунчи ташвишларнинг қувончи, бузғунчи заҳматларнинг фароғоти ва келажакги борлигига ишонган бизнинг халқимиз эса юзага келган танқислик муаммоларини ўз меҳнатлари, ташаббуси ва иброклари билан ҳал қилишга киришдилар. Жумҳурият Президентининг меҳнаткашларнинг манфаатларини ўйлаб чиқарган қарор ва фармонлари эса уларнинг амалга ошираётган ишларига дастак бўлди.

Биргина шахсий хўжаликларга ер майдони ажратилиш ҳақида Президент фармонидан сўнг 1990 йили 1989 йилга нисбатан шахсий хўжаликларнинг берган маҳсулотлари 108 фоизга ўсди. Аммо, афсуски ҳуқуқий ва иқ-

тисодий шарт-шароитнинг йўқлиги, лоқайдлик ва расмийчилик қабул қилинган фармонларнинг тўлиқ ижросига эришишни қийинлаштириб юбораётир. Таҳририятимизга ҳам томоғқа учун ва уй-жой қуриш учун ер майдони ололмай сарсон-саргардон бўлаётган кишилардан ҳамон шикоят хатлари келиб турибди. Шунингдек фақат ер майдони ажратиш билан халқни уйли-жойли қилиш мумкин эмас экан. Ер майдони олиб, йиллаб уни тиклолмасдан армонда ўтаётган одамларнинг суҳбатига ғувоҳ бўлдим. Ҳозир битта тўбон ёғочи 50—60 сўм, бир қўб бетон 70—80 сўм. Булар ҳам эпни қилганларга топилади.

Шимолдаги қўшиллар билан тузилган шартномаларнинг бузилиши жумҳуриятнинг қурилиш материалларига бўлган эҳтиёжини жуда ночор ахволга солиб қўйди. Бунинг устига табиат инжиқликлари—Бухорода довул, Наманганда сел, Қашқадарёда, Хоразм, Жиззах ва Сирдарёда ёққан дўл, Жигаристондаги табиий оғат минглаб жамоат ва шахсий турар-жой биноларини вайрон қилди. Оқибатда шундоқ ҳам тақчил қурилиш материаллари янада камёблашиб кетди. Буларнинг барчаси ҳозирги бозор иқтисодиёти меҳнаткашининг чўнтагини қоқлаётган вақтга тўғри келмоқда.

Хуллас, иқтисодий-сиёсий манфаатлар қийноғида инграётган мамлакатнинг иқтисодий қийинчиликларига бошқарув тузумининг самарасизлиги, интизомнинг ишдан чиқиши ҳам қўшилиди. Интизом ва ҳуқуқ-тартибот энг паст даражага тушиб қолди. Пинҳоний иқтисод эса қаршиликсиз ривож топмоқда. Сиёсий эҳтирослардан, моддий етишмовчиликлардан толиққан халқ энди ССЖ Иттифоқи ва Иттифоқдош жумҳуриятлар Олий давлат идоралари раҳбарларининг «Мамлакатдаги вазиятни барқарорлаштириш ва тангликни тугатиш юзасидан шошилч тадбирлар тўғрисидаги» қўшма баёнотида умид боғлаётир. Чунки ҳамжиҳатлик билан иш тутилмас экан, иқтисодий инқироздан чиқиш амри маҳол. Иқтисодий етишмовчилик мағнавий бузилишларни олиб келиши табиий. Чунки мамлакат қанчалик қашшоқ бўлса, халқининг шунчалик юпун ва камбағаллашуви табиийдир. Моддий жиҳатдан бекаму кўст бўлмаган оила рўзғорида, мағнавий юксалиш бўлиши қийин.

Аҳолининг тўқ ва фаровон яшashi эса кўп жиҳатдан жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий аҳволига боғлиқ.

Қайта қуришни партия бошлаб берди, унинг пировард натижаларига ҳам партия жавобгар. Партиянинг ва ҳозирги ҳукуматнинг мамлакат бораётган уйғониши ва изланишлар йўлидан халқни дадил олиб ўтиб, фаровон турмуш ҳақидаги орзуларни ушлатиришга, етказишига ишонгимиз келади.

Абдураззоқ КАРИМ

«Меҳмоннома» — меҳмоннавозлар учун

Д

ўстнинг ҳам, меҳмоннинг ҳам ёмони бўлмайди. Кўнглинг суймаганини дўст деб бағрингга боса олмайсан. Ўз ўзидан маълумки, у ҳам меҳмон бўлмайди. Тили бошқа дили бошқаларнинг хийлаю аъмоли узоққа бормайди, ошкор бўлади қўяди. Дўстликка, меҳмондўстликка не етсин...

Фалсафа фанлари номзоди, доцент Карим Маҳмудовнинг «Меҳмоннома» рисоласини ўқиб юқоридагига ўхшаш мулоҳазалар ҳаёлимда айланди. Меҳри-муруват, одамийлик, дўстлик оқибати сингари хислатлар, фазилатлар ҳақида ўйга толдим.

Китобнинг биринчи мақоласи — «Меҳмоннавозлик — олий фазилат» деб номланган. Ҳа, шарқона урф-одатларга кўра меҳмонга боринининг ҳам, меҳмон кутишининг ҳам ўз равиш-рафтори бор. Ота-боболардан, молардан бизга мерос бўлган меҳмоннавозликнинг илдизи бақувват, мазмун моҳияти теран. «Меҳмон келар эшикдан, ризки келар тешикдан», дейишади. «Йўқча гуруч ош бўлар, меҳмон кўнгли шод бўлар» сингари мақоллар ва ривоятлар ҳам борки, булар ҳамиша меҳмоннинг ёдида бўлиши кераклиги ўқтирилган. Китобнинг «Меҳмондўстлик тўғрисида мақол ва ривоятлар» бўлимидан ўрин олган кўплаб ҳикматли сўзлар, ибратомуз ҳикоятлар ақлни чархлайди. Теранроқ ўйлашга, мушоҳада юриштишга ундайди.

Китобнинг ҳар бир саҳифасини ўқиганингиз сайин жаҳоҳир тергандай бўласиз. Ўзингизни енгил ҳис қиласиз, меҳрингиз дарёдай жўшади, уммондай тошади. Одамхун нурунийлар, одамижон кишилар, сертовозе дўсту биродарлар даврасига тушиб қолгандай ҳузурланасиз. Ҳар сағридан

БЕРУНИЙ МУКОФОТИГА НОМЗОДЛАР

оламжаҳон маъно ва мазмун англайсиз. Фазилатларингиз яна бир бор, ўн бор, юз бор аҳшилик томон кўпайгандай ҳис қиласиз ўзингизни.

Наманган вилоятининг Норин туманидаги 8-ўрта мактабининг тил ва адабиёт муаллими А. Назаров «одоб» дарсидан ўқувчиларга сабоқ бераётган экан. Ана ўша «одоб» дарсларида «Меҳмоннома»дек тайёр қўлланмадан фойдаланилса айни муддао бўларди. Меҳмонномани чойхоналарда, маҳалла-кўйларда, тўй-маъракаларнинг малаҳат ошларида кўпчилик бўлиб ўқишса, тарғиб қилишса, шак-шубҳасиз фойда, фойда ва яна фойданинг ўзи бўлади. Еш келин-қуёвларга, дўсту биродарлари ана шу китобни бир умрлик ажойиб совға сифатида тақдим этишса. Энг аҳши ва аъло тилак тилашнинг ўрнини қопларди.

Китобнинг «Пазандалик санъати ва дастурхон нафосати», «Таом лаззати — меҳмон иззати», «Меҳмон бўлибсиз — нурга тўлибсиз», «Салом бериш фарз — алик олиш қарз» сингари ҳамма бўлимлари маънолар қони, жаҳоҳирлар хирмонини эслатади.

Меҳмондўстлик ўз номи билан дўстлашиш демакдир. Одамларнинг иноқ-иттифоқ, улфат, дўст бўлишлари меҳмоннавозлик анъанаси орқали шаклланади.

Ўзбек фарзанд кўрса ҳам, уйланса ҳам, бошига муσειбат тушса ҳам дастурхон ёзади. Шундай экан, бизда асрлардан буён анъана тусига кириб келаётган издиҳомларимиз жуда кўп. Қизлар мажлиси, никоҳ тўйи, келинчак қўлидан чой, қорлар, бешик тўйи, гап-гаштак, сумалак сайли, гули сурх, анор базми, қорхат, туғилган кунни нишонлаш, кумуш тўй, олтин тўй...

Шундай издиҳомларда меҳмонларни кутиб олиш, таомларни тайёрлаш, дастурхон тузаш санъати сирлари, энг муҳими, меҳмон ва мезбои ўзини қандай тутиши ҳақидаги халқ таомилларини тўплаб, уларга тартиб берган олим, дилкаш инсон марҳум Карим Маҳмудовнинг ушбу китоби ўзбек халқи урф-одатларининг, анъаналарининг умрини янада узайтиришга хизмат қилади.

Фақатгина бу китоб эмас, ундан ташқари олим «Ўзбек таомлари», «Қизилқарли пазандалик», «Очил дастурхон», «Тансиқ таомлар», «Нон — ризқ-рўзимиз», «Турмуш зийнати» сингари йигирмадан ортиқ китоблар яратиб ўзига хос бир дорилфунун яратди, десак муболага бўлмас. Олимнинг ажойиб изланишлари, илмий тадқиқотлари серхосил дархатдай мева бериб турпти, Шунинг учун ҳам «Меҳмоннома» Беруний номидаги республика Давлат мукофоти тавсия этилган экан, ислаклар ижобата айланса, Карим Маҳмудовнинг руҳи шод бўларди.

Абусайд НУР

Яшиллик — табиат хусни-жамоли, тириклик уммони, яшаш ва яшариш рамзидир. Ўрмонлар, дов-дарахтлар, чексиз ва чегарасиз боғу роғлар — булар жумҳуриятимизнинг ўзига хос бир бойлиги. Нисбатан мақтанарли, кўз-кўз қиларли даражада бўлмаса-да, ҳар ҳолда яшил бойлигимиз мавжуд. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда, моддий тўкин-сочинликни барқарор қилишда, табиат ҳолатини мўътадиллаштиришда боғбонларнинг, ўрмон хўжалиги ходимларининг хизматлари беқиёс.

Ўрмонлар тупроқ намлигини асрашда, ер қувватини оширишда, ўтлоқлар, яйловлар, пичанзорларни асрашда, муҳим вазифани бажаради. Бу тармоқдан келадиган яна бир фойда писта ва бодомдан олинаётган мўл-кўл ҳосилдир. Бугунги кунда ўрмон хўжаликларига қарашли ёнғоқзор, бодомзор ва пистазорларнинг умумий майдони 55271 гектарни ташкил қилади. Шундан 5200 гектарига ёнғоқ, 31504 гектарига писта, 18565 гектарига бодом экилган. Бундан ташқари жамоа ва давлат хўжаликларининг 1058 гектар майдонини ёнғоқзорлар қоплаб ётибди.

Афсус билан эътироф этиш керакки, баъзи бир раҳбарларнинг узоқни кўра олмасликлари оқибатида қаровсиз қолган, чорва моллари пайхон қилган кўпгина ўрмонлар кесиб ташланди. Табиатга шафқатсизларча хуруж қилинди.

Бу эътиборсизликнинг бошқачароқ ҳолатини Сурхондарё вилоятининг Боботог тизмаларида учратиш мумкин. Адирларда ястаниб ётган пистазорлар йилдан-йилга кам ҳосил берадиган бўлиб бораётир. Баъзи жойларда гектарида ўн, ҳатто беш тоннадан ҳосил йиғиштирилаётгани ачинарлидир.

Шунга қарамай янги-янги боғроғлар, ўрмонзорлар барпо этилаётир. Жумладан, саксонинчи йилларнинг бошида Бурчмулла, Чирчик, Паркент, Охангарон, Фаргона ва Наманган ўрмон хўжаликларига қарашли тоғ ёнбағирларига сув ва сел офатларининг олдини олиш мақсадида ёнғоқ, қисман бодом экилган эди. Боғ типидagi бундай ўрмонзорларда ёнғоқ, олма, ўрик, нок ва бошқа хил мевали дарахтлар ҳам ўтказилган.

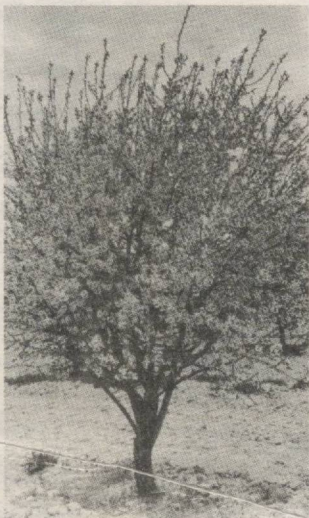
Сунъий тарзда барпо этилган бундай ўрмонзорлардаги дарахтлар ниҳоятда кам ҳосил. Бунинг асл сабаби кўчатлар агротехника қоидалари асосида экилмаган. Шу сабабли қатор ораларига ишлов бериш қийин. Ҳар хил ҳашоротлар, зараркундаларга қарши курашиб бўлмайди. Оқибатда дарахтлар кам ҳосилли бўлиб қолаверади.

Ўрмон хўжалиги ходимлари зиммасига ёнғоқзорларнинг ҳосилдорлигини оширишдек кечиктириб бўлмайдиган вазифалар юклатишган. Бироқ бунинг учун моддий базанинг чўғи паст. Давлат газнасида ажратилган маблаг етарли эмас.

Бодомли,

пистали

боғлар

Шундай қийинчиликларга қарамай, ҳамма имкониятлар ишга солинмоқда. Бу борада Тошкент давлат агросаноат дорилфунунининг ўрмон мелиорацияси минбаргоҳи олимлари улкан ишларни амалга оширмоқдалар. Улар асосан лалми ерларда писта ва бодомзорларни кўпайтиришга эътибор бермоқдалар.

Эллигинчи йилларда Самарқанд вилоятининг Советобод туманида ўрмон хўжалиги ходимлари Каттақўрғон сув ҳавзасининг қирғоқларини мустаҳкамлаш мақсадида у ерда ҳар хил дарахт кўчатларидан ўрмонзорлар барпо этилганди. Орадан бешетти йил ўтгач экилган ниҳоллардан фақатгина писта дарахт-

лари омон қолди. Бошқалари сувсизликка, иқлим шароитига дош беролмай қовжираб қуриди. Табиийки, ўша дарахтлар ўн-ўн икки йилдан сўнг яхшигина ҳосилга кирди.

Шундан кейин сув ҳавзаси агрофларидан уч минг гектар ерга писта экилди. Бундай хайрли ишни амалга оширишда ўша пайтдаги Ўзбекистон ССР давлат ўрмон хўжалиги раисининг ўринбосари Э. Яхёев, бўлим бошлиқлари, жумҳуриятда хизмат кўрсатган ўрмон хўжалиги ходимлари И. Рўзиев, С. Ҳамроевлар бош бўлган эдилар. Ҳозирги кунда уларнинг шогирдлари, фарзандлари янги-янги ўрмонзорлар барпо этмоқдалар, боғлар қаровини яхшиламоқдалар.

Лалми ерларда ўстирилаётган писта ва бодомлардан ҳар йили ўнбеш-йигирма тоннадан, 1988 йилда эса 138 тонна ҳосил олинди. Бу ютуқларга эришишда туман ўрмон хўжалиги директори Х. Рўзиев, ўрмон бошлиғи В. Тўраев, бўлим бошлиқлари С. Ҳамроев, К. Камолов, Н. Ризаев кабиларнинг хизматлари катта бўлмоқда.

Бу жойларда кейинги ўн йил ичида ТошДДнинг ўрмон мелиорация минбаргоҳи олимлари ҳам илмий тадқиқотлар олиб боришмоқда. Улар ўрмончилар билан ҳамкорликда 250 гектар ерга ширин мағзили бодом кўчатларини ўтказишган эди. Ушандан 80 гектардагисига ҳосилга кирди.

Шунга қарамадан жумҳурият аҳолисини писта мағзи билан таъминлаш қониқарли эмас. Бунга сабаб иқтисодиётдаги нотўғри планлаштиришдир. Чунки пистанинг энг юқори давлат баҳоси уч сўму йигирма тийин бўлгани ҳолда унинг нархи бозорда 20 сўмдан кам эмас. Худди шундай ҳолатни бодомнинг нархидаги фарқда ҳам кузатиш мумкин. Бодомнинг давлат баҳоси 3 сўму 50 тийиндан, 2 сўму 44 тийингача, бозорда эса 18—20 сўмдан сотилмоқда.

Хуллас, барча имкониятларни ишга солиб, жумҳурият ўрмон хўжалигини ривожлантириш, писта, бодом, ёнғоқ, ҳосилдорлигининг истиқболини яхшилашга бел боғлаш лозим. Токи ҳамма жойда тўкин-сочинлик, моддий фойда устивор бўлиши керак.

С. ДРУЖИНИН,
қишлоқ хўжалик фанлари
номзоди

Яшил наво сеҳри

* * *

Яшил наво тинглайди борлик,
Жилмайганча бош эгар гуллар.
Борлигини офтобда ёйиб,
Чўзаланиб ётибди йўллар.

Бошларида гуллардан рўмол,
Дарахтлар маст гўё бу ондан.
Келинлардек беришар салом,
Сўнгсиз йўлга икки томондан.

Ким бўлдики қизғалдоқ
қалбин
Оловлатиб, ўтли ўт солган.
Кўзлари тўрт қиз каби ёниб
Том бошига у чиқиб олган.

Мусичалар қуради ошён,
Қалдирғочлар тинмай вижирлар.
Қучоқ-қучоқ лолалар кучиб,
Тўлқинланиб қикирлар қирлар.

Неки бўлса келган жунбушга,
Яшил наво сеҳри маст этган.
Бу тупроқда оғочлар каби
Харсанглар ҳам кўкариб кетган.

Ёмғир

Будутларнинг бағри сўтилиб,
Соғинч дарди йиғлаб тўкилди.
Она-замин кучоғи тўлиб,
Шовуллаган қўшиқ ўқилди.

Тизилишиб кўкдан чилторлар,
Том бошида ўзини туйди.
Арқон бўлиб шилта тарновлар
Уни ерга тушириб қўйди.

* * *

Сутга чайилган оқшом,
Қўйнида ухлар боғлар.
Қўриқчидай бошида
Чўккалаган чўнг тоғлар.

Ёғдуларга чўмилиб,
Сеҳрланган ҳаммаёқ.
Бу кеча завққа тўлиб,
Ухламайди чирилдоқ!

Эркаланган бу оқшом,
Бирам осуда ва тинч.
Қалдин чўзиб шамшодлар
Ойдан олмоқда ўпич!

Хаёт

Кўмир каби қора тун
Бағрий тилмаса чироқ
Зулмат ва нур борлигин
Билмасмидик биз бироқ.

Зухросини Тоҳирга
Бахш этсайди бу ҳаёт.
Билмас эдик борлигин
Қоработир деган зот.

Тухмат тоши ёққанда
Қоматини тутиб тик
Гоҳ қон йиғлаб, гоҳ кулган
Ҳақиқатни билмасдик.

Ўткир РАҲМАТ

Ишонч — оҳуға агар,
Бермаса ҳеч ким ҳадик.
Бу дунёда хиёнат
Борлигини билмасдик.

Карвон карвон аталмас,
Ит эргашиб юрмаса.
Карвонлигин билмасдик
Итлар ҳуриб турмаса!

Соғинч

Сутдай оқшом қўйнида,
Васлинг умидида зор.
Сени интиқ кутарман,
Саҳаргача мен бедор.

Йўлингга ой ёғдуси,
Сочқи тангадай сочиқ.
Умидворим, соғиндим,
Мени истаб йўлга чик!

Истасанг ҳу фалакдан,
Ойни узиб берай мен.
Юлдузлардан бўйинингга,
Маржон тизиб берай мен.

Оқмоқда-ку умримиз
Бу тинимсиз сойдаини.
Қўшиқлари турфа хил,
Нола қилар найдайини.

Бепоеъ дала — ўтлоқ,
Чаман эрур бу нафас.
Бу юрт — бизнинг юртимиз,
Янграмасин ўзга сас.

Ғафлатда қолиб бир кун,
Излаб дема: — Қайдасиз?!
Умр ўтиб кетган сўнг,
Билсанг, бари фойдасиз!

Тонг

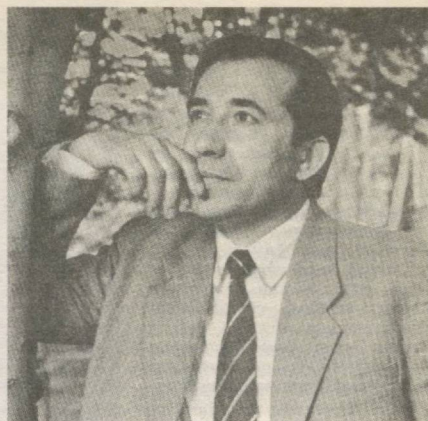
Тонг — ҳали гард инмаган чечак,
Чақалоқнинг тамшанган лаби,
Кечагина тушган келинчак
Роз айтолмай турган бир қалби.

Уфқлардан елиб келиб у
Остонага қўяр бошини.
Кимга инъом этар севинч-у,
Ва кимдир тўкар ёшини!

Кўршапалак

Ватани ҳудудсиз қора зимистон,
Зим-зиё тун бағри унинг борлиги.
Қоронғу оламдан ором олар жон,
Тун — ҳаёт, шодлиги, бахтиёрлиги.
Шубҳали шарпадай қанотлар кезар,
Қанотга айланар қўрқув — ҳаяжон.
Борлиқни қора ранг шаклида сезар,
Унингча дунё бу — тонг отмас макон.
Зулматдан юрагим зирқираб оғир,
Ухшашдай энг сўнгги манзилга —

гўрга.
Қучгандай бағрига қора бир бағир,
Тер босиб, нафасим чиқади зўрга.
Ғамлардан инсоннинг айланиб боши,
Чорасиз минг дардда янчилса тақдир.
Насоқлик, туҳматлар, маломат тоши,
Қоронғу зулматнинг ўзи-ку, ахир!

Нақадар бухудуд инсон бардоши,
То нафас етгунча кутиб турар қад.
Бу қора кунларнинг бордир одоши,
Ва бир кун қуёшдай порлар ҳақиқат!
Қанотсиз шарпадай сикилма, нафас,
Чарчаган нигоҳим, бўлма кўп илҳақ.
Эй, уйғоқ юрагим, бардош берсанг бас,
Юзини кўрсатар ҳадемай шафақ!
Кўринар далалар — яшил бир макон,
Чечакка бурканган ариқлар лаби.
Қоронғу зулумот, тунги капалак
Қайгадир сингийди соялар каби!

Тўй оқшоми

Кулгичингда кулгу рақс этар,
Толе яйраб қўшиқ айтади.
Висол кулиб шаробин тутар,
Манзилига фироқ қайтади.
Севинч кучар суюб, соғиниб,
Елкасига кўтарди даст.
Лаҳзалардан кўзларинг тиниб,
Севги жоми сени айлар маст!
Қорачуғлар ҳайратда ёнди,
Ҳавас ва суқ тикар кўзини.
Қай бир кимса шаробга қонди,
Адаштирди кимдир сўзини!
Хаёл — учқур қанотли отлар
Олиб кетар узоқ-узоққа.
Қайлардадир номуслар додлар,
Қай бир имон тушар тузоққа...
Қадаҳларда шароб — лолағун,
Қанот боғлаб учар сирли ўй.
Шавққа тўлган лаҳзалар бугун,
Кимга армон, кимга эса тўй!

Ташвишлар

Ташвишлар, бунчалар панжангиз
қаттиқ,
Тутсангиз айрилмоқ эмасдир осон.
Бошимиз айланиб мастона янглиғ
Эргашиб кетамиз ризқ излаб сарсон.

Бу сўнгсиз йўлларда тоvon қавариб,
Истаклар шаштини тўсар деворлар.
Яшашдан тўймаган ҳафсала қариб,
Қалбларга гоҳида ёғди қорлар.

Неки бор ҳаётда кўрсатади қад,
Гоҳ омад, гоҳида кўзда ёш бўлиб.
Севинчлар юз очса — шодмонмиз
беҳад,
Бебахтсан — дил кетар зардобга тўлиб.

Ташвишлар, омбирдай бураб оласиз,
Тириклик кемтиги юрар судралиб.
Ва биздан кейин ҳам мангу қоласиз,
Кимгадир бахт улаб, кимдандир олиб!

Темур УБАЙДУЛЛО

Замин яшайверади

Кечар неча бор замон — замин яшайверади.
Ўзгарар минг бор хоқон — замин яшайверади.
Ким сураар давру даврон — замин яшайверади.
Кимларда афсус, армон — замин яшайверади.
Қалол эмас, алҳазар, ҳаромга кўз лўқладик.
Ноҳақни силаб-сийпаб, ҳақни силтаб, дўқладик,
Ҳар сафар нонга боқиб, оч кўнгилни тўқладик,
Бир кун рост, бир кун ёлгон — замин яшайверади.
Не синоат кўмилди, бағрингдан айланай Ер,
Гоҳо қонга чўмилдинг, бағрингдан айланай Ер,
Қабр бўлиб уюлдинг, бағрингдан айланай Ер,
Тоғиб ҳар дардга имкон — замин яшайверади.
Қойил бўлдим ушбу кун табиат қонунига
Қайси бевурд тушунмас унинг бул мазмунига:
Берилмай уч-тўрт дарвеш жазава, жуғунига
Бир кун шод, бир кун ҳайрон — замин

яшайверади.
Ўргатар бизга мудом: қуролни бадарга қил,
Қўлингга тутсанг қурол иқболни бадарга қил,
Ким кучли, деган машғум саволни бадарга қил,
Қулаб тушмаса осмон — замин яшайверади.
Кўп даҳолар яшади, заминга сажда қилди,
Гоҳида сурат бўлди, гоҳи маҳражда кулди.
Дўстларим, Темур сизга шундоқ бир мужда
қилди:
Бор бўлсин виждон, имон — замин яшайверади!

Бобур

Ишрат қурмадингиз тилло қасрда,
Юртма-юрт юрдингиз сарсон-саргардон.
Сизга таъзим қилди ўтган асрда
Шаҳрингиздан вокиф ул фарангистон.

Сиз асли шерюрак қақнуссифат зот,
Амриқо тан бериб атади йўлбарс.
Номингиз эҳтиром ила этар ёд,
Шул бепоён само, шул ғамбода арз.

Дилбар зот атади ҳинди миннатдор,
Сиз табаррук, сиз зарнисор сиймо.
Оламда еттита мўъжиза бисёр
Саккизинчи ҳайрат — сиз Бобур
Мирзо!

Нетайким яшадим қўрқувларга қул,
Фақат мен изингиз кўролмай доғман.
Сизни беадад алқашим мушкул,
Ениқ қалбингиздан узилган оҳман.

Шукурким қалбимда аксингиз аён,
Шукурким тилимда сиз айтган ашъор.
Ҳақиқат бўларкин қачон устивор,
Бағрига оларкин мулки Туркистон?!

Замин яшайверади

Чўлпон

Шабнамсевар бир гул эдим,
Аламдийда булбул эдим.
Бир туғилдим, бу дунёга
Еронлар, қайта келмасман.

Шамол бўлдим бардошимдан,
Ўргулдим дўстлар бошидан.
Ҳарифларни силаб-сийпаб
Хушомад ила елмасман.

Қўшиқларим юксак, авжли,
Уммон эдим суви мавжли.
Қурутмангиз, қуритсангиз
Қайта бошдан ҳеч тўлмасман.

Ҳаёт асал, болдек ширин,
Заҳар берманг бирин-бирин.
Юрагимни кемирмангиз,
Илонларни дўст билмасман.

Улим бордир бу тақдирда.
Ажал топдим ҳўр таҳқирда
Бевақт кетдим орангиздан
Бир ўлдим, қайта ўлмасман.

Табиат бағрига битдим шеър

Бугун шеър битмадим,
Юрагим хуноб,
Қоғозга тушмади бирорта сатр.
Гўё синиб қолди янғроқ соз — рубоб,
Ҳатто куним туюлди беқадар.
Бор-эй дедиму
Чикдим ташқарига
Табиат бағрига ўзимни отдим.
Шарқирок сув бўйи,
Яшил ўларга
Бағримни бердим оҳиста ётдим.

Осмонда сузарди булутлар қарвон,
Майин шабадада силкинар яйлов.
Қушлар чуғурлашар тинмасдан
бийрон.
Юрагимга тагин тушади олов.

Уфқларга туташ яшил далалар,
Жимирлаб оқади олисда дарё.
Қанчалар гўзалдир ушбу паллалар
Бир гўзал асардай туюлар ҳар ён.

Дилимдаги хижлат тарқади тамом,
Табиатнинг ҳусни айларди шайдо.
Мен ҳам гўзалликка қўшиб

ҳисларим,
Табиат бағрига айладим иншо.
Уни ўқир албат кўзлари ўткир,
Қалби соф, нияти дадил кимсалар.
Уни ўқир албат ҳаётни севган,
Табиатни севган одил кимсалар.

Ибтидо

Ўзбекистон бошланмас дамашқий исфихондан,
Забт этилган сарҳадлар юртимга камол эмас.
Тўкилган ол қонлару ҳадсиз, ҳисобсиз лошлар,
Бермас юртимга сайқал, юртимга жамол эмас.

Ўзбекистон бошлансаиди дамашқий исфихондан
Жангу жадал сўзлари бўларди бизга сабоқ.
Бўлмас эди кучоғи бунчалар ҳам мунаввар,
Бўлмас эди пахтаси бунчалар покиза, оқ.

Пахтазор эгатлари меҳрингизни тортган дам,
Сўранг сиз ўзбеклардан — жабрдийда валийдан.
Ўзбекистон бошланмас дамашқий исфихондан,
Ўзбекистон бошланар Алишер ғазалидан.

Шул сабабки осмони фируза юрт бу доим,
Шул сабаб етти иқлим баб-баробар суяди.
Шул сабаб уч фасли ҳам кўкламидек мулойим,
Шул сабабки офтоби дилга малҳам кўяди.

Ўзбекистон бошланар Алишер ғазалидан,
Шу сабабки ҳар сўзин таровати таралган.
Шу ғазални абадий қилмоқ учун ҳимоя,
Турк элининг дамашқий исфихони яралган.

Хуршид Даврон сураги

«Хайр, хайр, мен энди кетдим,
Юрагимни мен ўзим едим».
Ўксиаман, тоқатим тамом,
Нақ оламда мен танҳо эдим.

Йиқилганни тутса, ким бу демай,
Тортиб олмай бор тилагини.
Ўз халқининг тақдирин емай,
Барча еса ўз юрагини...

Зир қақшайди вужудим, абас,
Оҳ чекаман шундоқ армонда:
Ўзбекистон заминда эмас,
Яшнаб ётар эди осмонда!

Аҳмад АЛИЕВ

ҚАЙТА ҚУРИШ

Нурдодан, Чўлпон, Шокир Сулаймон, Боту.

Боту, Шокир Сулаймон, Чўлпон.

САРЧАШМАЛАРИДА

Тебраниш, югуриш — турмушнинг тузуғи,
Тўхталиш, йиқилиш — ўлимнинг узуғи.
Ёш гуллар саодат нурида гулласин,
Тилаксиз, амалсиз юраклар — қаро тош,
Ёш ўйноқ кўзлардан оқмасин дардли ёш.
Гўзаллик, яхшилик — барчаси олдинда,
Яхши қиз, тўхтама, қаршилиқ қошинда!..

Мазкур ўтли мисралар шоир Ботунинг 1924 йилда ёзган бир шеърдан олинган. Боту бу шеърни айни ёшлик ва қайноқ ғайратли чоғларида, баҳор палласида Москва Давлат дорулфунунида ўқиб юрган кезларида ёзган эди.

Шеър ёш шоирнинг кўнглида қайнаб турган илҳомлари ифодаси сифатида «Бир қизчанинг албомуға» бағишланган бўлиб, унга «Уғутим» деб сарлавҳа қўйилган. Шеърда баён қилинган гоёвий мундарижа шоир ижодининг қарийб илк давридан бошлаб, ҳамма босқичлари учун характерли хусусиятни ифодалайди, дейиш мумкин. Зотан, Боту ёшларни ҳамisha олға юришга, ғайрат қилишга, мақсад сари интилишга, меҳнатга, тинимсиз ҳаракатга даъват этади. Бу гоёя 20-йилларнинг бошлари ва ўрталарида янги ҳаёт қуришга барча кучларни шиддат билан сафарбар этилаётган давр талабларига хос эди.

Ҳаётни тубдан қайта қуриш масаласи инқилобдан кейинги дастлабки ўн йиллар давомида гоёя мураккаб, оғир ва қонли жанглар билан амалга оширилмоқда эди. Партия ва ҳукумат инқилобгача мавжуд бўлган барча анъаналарни инкор этиш масаласини кескин қилиб қўйган ва бу

йўлда ҳеч нарсадан тоймасликни уқтирмоқда эди. Тўғри, В. И. Лениннинг айрим мерос, ўтмишдаги ижобий воқеа-ҳодисаларни сақлаб қолиш, улардан намуна сифатида фойдаланиш ҳақида бир қатор назарий кўрсатмалари бор эди, аммо ҳаётда бунга амал қилингани йўқ. Инқилобдан илгариги ҳамма нарсага қарши ўт очилди. Бизнинг жамиятдаги ҳозирги фожиаларнинг негизи худди шу йилларда яратилган эди. Аммо шоир Боту — янги замоннинг ёш зийлиси, куйчиси сифатида янги ҳаёт қуриш ишига астойдил киришиб кетади. Барча асарларида, шу жумладан «Уғутим» шеърда ҳам ёшларни муттасил «тебраниш», «югуриш» ва «интилиш»га чақиради. Янги ҳаёт қуриш учун шундай яшаш керак деб биларди. Турғунлик, беғамлик, хотиржамликка берилишни шоир қаттиқ қоралайди, «тўхталиш», «йиқилиш» ўлим билан баробар, деб ҳисоблайди. Шу йилларда орзу-умидларга тўла олий мақсадлар билан яшаётган шоир ўзини ҳам, барча тенгдошлари бўлимиш ёшлар ҳам фақат меҳнат-ҳаракат билан келажакда «саодат нурида» гуллаш олади, ҳаётда инсон учун бундан бошқа йўл йўқ, деб тушунарди. Шоир Боту ёшларни эътиқод билан яшашга чорлаб, мақсадсиз, тилаксиз ва фаолиятсиз — «амалсиз» яшашни қаттиқ қоралайди — мақсадсиз яшаш «жонсиз бир қаро тошнинг ўзи» бўларди, деган чуқур бир фалсафий мантиқни бадиий ифода этади. Бундай гоёяларни шоирнинг ўзи ҳам ўз ҳаётининг мазмуни тарзида изоҳлайди ва «гўзаллик, яхшилик барчаси олдинда» деб коммунистик эътиқодга суянади, барча ижодий ва ижтимоий фаолиятида Боту мана шу ақидага амал қилишга интилади. Оқибатда эса мазкур ақида ағалари кўплар қатори Ботуни ҳам қатл этдилар. Боту ва унинг сафдошлари яшаб ижод этган даврда одамлар бошига не-не кунлар тушгани ҳақида кўп гапириш мумкин. Аммо 20-йилларда марказнинг ўзида кетма-кет содир бўлаётган

фожиалардан биргина далилни келтириб ўтсак, инсон тақдирини ҳал этаётганларнинг ўзалари нималар билан шуғулланганлари аён бўлади-қолади:

1923 йил февралда Москвадаги Никитск булварда ГПУни текширувчи комиссия аъзоларидан бири — ревизор коммунист Скворцов (собик ишчи) ўзини ўзи отиб ўлдиради. Унинг ёнидан қуйидаги мазмунда бир хат чиқади (хат РКП(б) Марказий Қўмитаси Президиуми номига ёзилган эди):

«Уртоқлар! Меҳнат аҳли галабаларини муҳофаза этиш бўйича бош идорамизнинг иш юритиши билан юзакигина танишиб чиқишнинг ўзидаёқ уларнинг тергов материаллари ва бу соҳада қўллаётган усуллари, ҳужжатлари кўздан кечирилганда шу нарсасиз бўлдики, ўз мавқеамизни мустаҳкамлаш учун ҳеч нарсадан қайтилмаётим. Яна бу ҳолни ўртоқ Уншлихт партия манфаатлари учун энг зарур ва шундай қилмаса бўлмайди, деб изоҳлаши мени бундай даҳшат ва қабохатлардан абадий қутилиб кетишга мажбур қилди. Биз амалга ошираётган тадбир-чораларни коммунизмнинг буюк принциплари билан изоҳлаб келинди, мен эса компартиянинг масъул ходими бўлатуриб бу ишларнинг ҳаммасида онгсиз равишда иштирок этиб келдим. Мен ўз гуноҳларимни ўлим билан қиёб, сизларга энг сўнгги илтимосимни баён қиламан: эс-хушингизни йиғиб олингиз, ҳали кеч эмас ва ўз иш услубларингиз билан буюк устозимиз Маркс шайнига доғ туширмангиз ҳамда оммани социализмдан бездирмангиз!» («Л.Г.» 29.VI. 89 й.).

Шоир Боту Москвада юз бераётган ана шундай фожиалар, даҳшатлар ичида дорилфунунда таълим олар экан, воқеаларни муттасил синчковлик билан кузатади. Тўхтовсиз ижод қилади. Ёш комсомол шоир сифатида — сира иккиланмай социализм гоёяларига эътиқод қўяди. Келажакнинг порлоқ бўлишига сира шубҳа қилмайди. Мам-

лакатида фуқаролар уруши давом этаётган, халқ оммасини «оқлар, қизиллар» деб сунъий равишда иккига ажратиб, бирини иккинчисига қарши қўйилган оғир ва мураккаб даврларда фақат социализм ҳақидаги кўрсатмаларга умид боғлаб яшаб ва ижод қилиш осон эмас эди. Биз 20-йиллардаги ёзувчиларимиз ижодига баҳо берганда уларнинг қандай жиҳидий вазиятларини бошдан кечирганларини кўзда тутмаслигимиз мумкин эмас. Шоир Боту аини шундай — кечмиши мушкул, тақдирни фожиали, ўзбек шўро адабиётининг пойдеворини яратишда жонбозлик кўрсатган Абдулла Қодирий, Фитрат, Чўлпон, Ёлбек, Ғози Юнус, Тавалло ва уларнинг бошқа кўплаб сафдошлари қаторида ижод қилиб, бизга бой адабий мерос қолдирди. Боту қиёфасини эслаганимизда ҳаётни қайта қуриш сарчасмаларида жонбозлик кўрсатган етук зиёлиларимиздан бирини — юксак маданиятли, чуқур билимли, истеъдодли шоир, адиб, фаол жамоатчи, партия ва давлат арбобларимиздан бири сиймосини кўз олдимизга келтирамиз.

Октябрь инқилоби ғалабаларини сақлаб қолиш учун кураш шоири остида халқ оммаси бошига не-не фожиалар тушмади. Ҳар бир шоир ва умуман зиёли фаолияти фақат инқилобга муносабати билан белгиланадиган бўлди. Шу нуқтаи назардан ёзувчилар орасида муайян бўлинишлар рўй берди. Инқилобдан илгари адабиётга кирган ёзувчилар орасида инқилобни дарҳол қабул қилганлари ҳам, уни бир муддат қабул қилмаганлари ҳам, инқиланиб юрганлари, умидсизликларга тушганлари ҳам бор эди. Бундай мураккаб ва зиддиятлӣ ҳолатлар фақат ўзбек адабиётида эмас, кўп миллатли бутун шўро адабиётида, айниқса рус адабиётида жуда бўртиб кўринди. Гумилев, Бунин, Набоков, Блок, Есенин каби шоирлар ижодини, ўзбек адабиётида Фитрат, Чўлпон, Ёлбек, Рафиқ, яна бир қатор уларнинг сафдошлари ижодини эслаш қийон. Уларнинг ҳаммаси ана шу зиддиятлар ичиди яшаб ижод қилдилар, рус ёзувчиларидан икки ярим мингдан ортиғи чет элларга кетиб, умрини хорижда ўтказди, қайси билари эса, инқилоб ғалабасидан кейинги дастлабки йилларда рўй берган дахшатларга чиқолмай ўзини ўлдирди. Шундай қилиб, Бунин, Набоков кабилар хорижда қолиб кетди, Гумилев Ленин буйруғи билан «оқлар тарафдори» сифатида отиб ташланди, Есенин, Маяковскийлар ўзини ўзи отди ва ҳоказо... Бу воқеаларнинг туб сабаблари, мана, фақат 80-йилларнинг ўрталаридан бошлаб аниқлана бошланди.

Хўш, энди ўз мавзумизга келсак, шоир Боту қандай шароитларда яшаб ижод этгани маълум бўлади. Юқорида номлари кўрсатилган ёзувчилар 20-йилларда инқилобга нисбатан ҳар хил муносабатларда бўлдилар: гоҳо хурсанд, гоҳо хафа... Ваъзида унга нисбатан дангал қаршилик кўрсатдилар, инқилобдан кейинги қийинчаликлар, очарчилик, қаҳатчилик, хунрезликларни қўриб тамоман умидсизликка тушиб кетганлар ҳам озмунча эмас эди. Шулар орасида шўро адабиётининг отаси ҳисобланган М. Горький ҳам бор эди ва шу кезларда большевикларнинг ишларидан норози бўлиб, Ленинга бир қатор мактублар ёгани маълум. Шунга қарамай шоир Боту асосан инқилоб йўлини маъқулловчи асарлар ёзди, ёшларни, зиёлиларни шу йўлга даъват этади. Ҳатто баъзида инқиланиб юрган сафдошларини ҳам инқилоб шоирлари томон тортгани шундайди. Бу жиҳатдан Ботунинг Чўлпонга, Қодирийга қарата ёзган шеърларини эслатиб ўтиш мумкин. Аммо шунга айтиш зарурки, Қодирий ҳам, Чўлпон ҳам инқилоб томонига узил-кесил ўтган эдилар, 20-йиллардаги зиддиятларнинг улар ижодида акс этиши — ҳаётни бадий идрок этади билиш натижаси сифатида юзага келганлиги у давр тадқиқотчилари назаридан четда қолган эди. Шоир Боту аини даврда инқилоб ғалабаларини мустаҳкамлаш учун олиб борилаётган курашларнинг олдинги сафларида турди. Бу фикрни кенгрок тасаввур этсак, умуман

20—30-йиллардаги кўплаб ёзувчиларнинг ижодий меросини чуқур, ҳалол ва хонис ўрганилса, уларнинг бутун адабий, ижтимоий, сиёсий фаолиятлари ҳозирги кунларимиздаги ҳаётини муаммоларини ҳал этишга ёрдам беришини тушуниб оламиз. Буюк аждодларимиздан қолган бой хазина халқимиз маънавий дунёсини поклаш учун олиб борилаётган жуда қийин, мураккаб кечаётган ҳозирги курашларимизда бевосита иштирок этмокда. Боту мана шу курашларда 20-йилларнинг бошларидаёқ ўз ижодий ва ижтимоий фаолиятлари билан қатнашган етук зиёлиларимиздан бири эди. Комсомол, партия, шўро ишларига фаол аралашди. Маориф, маданият, мафкура, матбуот соҳаларида раҳбарлик лавозимларида бўлди. Ўзбекистонда социалистик маданият яратишга бел боғлади ва бунга астойдил ишонди, бутун кучи, қудрати, билими, қобилиятини шунга бағишлади. Унинг адабий, сиёсий, ижтимоий фаолиятидаги тажрибалари, илмий-назарий, адабий-танқидий мақолалари, нутқлари, шеърлари, насрий асарлари — ҳамма-ҳаммаси ўша даврдаги эскилик билан янгилик ўртасидаги — юқоридан кўрсатиб турилган тарздаги курашлар руҳида рўй беради. Ҳамма фаолиятида даврнинг типик зиддиятлари акс этади. Жумладан, классик меросга муносабат, замонавий адабий жараён ҳақида билдирган фикр-мулоҳазаларида биз бу ҳолларни аниқ кўрамиз. Ўша йиллари сўзда меросга ҳурмат билан қараш бор, аммо, амалда эса бутун меросга қарши, сира инқиланиб ўт очиларди. Ботунинг адабий-танқидий мақолаларида, жумладан, маданий мерос ҳақидаги фикр-мулоҳазаларида 20-йиллар ўзбек адабиётидаги ана шу хусусиятлар ҳам ўз ифодасини топади. Аммо Боту ўзбек классик адабиёти хазинасига, асос эътибор билан, доимо ижобий муносабатда бўлган. Бунис тараққиёт бўлмаслигини англаган. Аммо замон талабларидан келиб чиқиб, эскиликка қарши умумий кураш руҳини бадий ифодалаш Боту шеърининг етакчи ғояси сифатида яққол кўриниб туради. Зотан Боту ва унинг сафдошлари ўз ижодий ва ижтимоий фаолиятлари билан инсонни келажакка, маълум маънода ҳозирги кунларимизга руҳан тайёрлаб боришга ёрдам беради, дейиш мумкин. Мисол келтирамиз: мамлакатимизда ҳамма соҳаларда қайта қуриш тадбирлари нақадар мураккаб вазиятларда амалга оширилаётган ҳозирги кунимиз учун ҳам аҳамият қосиб этиб турган, унга ҳамоҳанг ушбу сатрларга эътибор беринг:

*Эски турмуш, эски уй,
Еш қўнғилини қўйнамай.
Эски қоғуз, эски кўй
Еш юракни тирнамай.*

Шоир эскича яшаб энди мумкин эмаслиги, унинг ўрнига нималар қилиш зарурлиги, ҳаётнинг эскича қонуналар гирдобиди қилиб кетиши учун бундан кейин ҳеч қандай асос йўқлигини уқтиради. Винобарин яшашнинг янгича қонуниятларини ишлаб чиқиш — ғоят оғир, мураккаб, катта тўсиқларни энгиб ўтишни талаб этадиган ваъифа деб билади, ёшларни бу мураккаб, аммо шарафли йўлдан ҳеч тап тортмай дадил боришга чорлайди.

*Эски қонун, эски йўл
Ешини олға алтмаган,
Янги турмуш илазган
Кўп тўсуққа учраган.*

Шеърнинг кейинги сатрларида — ўз олди-га ўсиш-юксалишни мақсад қилиб қўйган шахс (кўпинча бунда ёшлар кўзда тутилади) қаршиликдан, унга қарши курашлардан қўрқмаслиги шарт, деган ғояни илгари суради ва шу билан 20-йиллардаги эскиликка қарши очилган шиддатли курашлар руҳини беради:

*Юксалишни истаган
Қаршиликдан қўрқмаган.*

Шоир ёшларга катта умид-орзулар бағиш-

лайди, уларнинг қудрати чексиз ва ҳар ишга қодир, деб қарайди:

*Еш билак, кўчи билак,
Ҳормасин ҳам тоғмасин.
Еш тилак, нури тилак
Порласин, ҳеч сўнмасин.
Еш юрак, ўгли юрак,
Ҳеч умидсиз бўлмасин.*

Бу шеърни Боту 1921 йил сентябрида ёзган. Маълумки, шу ойда барча ўқув юртларида ёшлар учун янги йўл ёпили бошланади. Шоир худди шу паллада ёшлар олдига муҳим вазифалар қўйишни истади ва шеърга сарлавҳани ҳам «Ёшлар учун» деб қўяди. Шу билан янги ҳаётни — ўша замон тили билан айтганда — социалистик ҳаётни жанговар шўро ёшлари қуриши лозимлигига асосий ургу беради. Шунинг учун ҳам шеърнинг ҳар бир сатри ёшларни жанговар курашга, эски дунёни, эскича ҳаёт тарзини батамом ўзгартириб, уни янгиҳасига қайтадан қуришга қизгин даъват этади. Зотан Октябрь ўзгаришидан кейинги ҳаётимизда муттасил шу тап уқтириб келинади. Эски ҳаётга қарши кураш шоири остида барча тарихимиз, ўтмишимиз, маданий-маънавий меросимиз, миллий урф-одатларимиз-у, аjoyиб анъаналаримизгача оёқости қилин-иб келинганлиги эндиликда ҳеч кимга сир эмас. Бу шоир ва тутилган йўл халқимизни, оқибат натижада, қандай моддий ва маънавий фожиаларга дучор қилди!.. Биринчи ўзбек шўро ёзувчиларимиз бўлиш буюк аждодларимиз учун яшаб ва ижод қилиш нақадар мураккаб бўлганлиги шундан ҳам маълум. Лоақал шунинг учун ҳам уларнинг шаънига ҳамоно доғ солиб келётган шахслар қанчалик ҳақсиз эканликларини эътироф этиш лозим.

Боту ва унинг замондошлари олдида шундай вазифалар турарди: эски ҳаётни инкор этиш керак, ҳўб, лекин янги — социалистик ҳаёт деб аталаётган турмуш тарзини қандай қилиб қуриш, янги давлат тузумини қандай сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш керак? Ва ниҳоят, янги типдаги адабиёт ва умуман илгор «социалистик» маданиятни қандай яратиш йўлларини излаб топиш лозим эди. Биринчи шўро ёзувчилари компартия раҳбарларида ана шу йўлларни қидириш шоири остида қандай қийинчиликлар рўй берганини тарих кўрсатди. Зиёлиларимизнинг гуллари бўлиш Боту ва унинг барча сафдошлари худди ўша ёлғончи шоир остида қатл этилганини инсоният тарихи ҳеч қачон кечирмайд. 20-йиллардаёқ излашга тушулган йўл ҳамоно изланишда давом этади, ҳали ҳам топишгани йўқ ва бундан кейин ҳам топилиши гумон бўлиб турган ҳозирги кунларимиз учун ўша аждодларимиз қолдирган мерос ҳали ўша мақсадлар йўлида хизмат қилишга қодир эканлиги билан қимматлидир. Шунинг учун ҳам мен бу давр ёзувчилари ижоди ва ҳаёти ҳақида бутун вужудим қакшаб туриб фикр юритадиган бўлиб қолганман. Уларнинг ижодий махсулотларида мамлакатимиз ва жумҳуриятимиз тарихида юз берган барча воқеа-ҳодисалар, фожиалар ўз бадий ифодасини топган. Чунончи, ҳоз ҳукумати-нинг ўлкада ярим асрдан ортиқ муддат давом этган мустамлакачилик сиёсати маҳаллий миллат зиёлилари тоқатини тугатган ва улар ҳар бир сўзда, шеърият ва насрий асарларида ҳам «ватан», «миллат» ибораларини кўплаб ишлатишар, миллий мустақилликка эришиш, ҳоз Россияси ва ҳар қандай босқинчилик сиёсатига қарши ташвиқот юритар эдилар. Бу йўналиш айрим ёзувчиларимиз эсарларида 20-йилларда ҳам давом этади (масалан, Фитрат, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Рафиқ Мўмин, Отажон Ҳошим ва бошқаларда), аммо Боту янги давр сиёсатини сифатида маъкур масалаларда ўша даврдаги юқоридан берилаётган кўрсатмаларга амал қилади. Шу билан бошқалардан бир қадар ажралиб туради. Масалан, «Октябрь арафасида ўзбек адабиёти» сарлавҳали каттагина назарий мақолада жадидлар ва уларнинг адабий фао-

лияти ҳақида фикр юритиб, уларнинг феодал тартибларига нисбатан илғор ғоялар билан майдонга чиққанларини эътироф этади, шу билан бирга улар фаолиятига берган баҳосини яна салбий қарашлари билан якунлайди. Мақолада шундай жумлаларни ўқиймиз: «... Октябрь инқилоби ҳокимиятни пролетариат қўлига ўтказиш билан «жадидлар адабиёти» бирдан йўқолиб пролетариат адабиёти тугилмади...» Бунда жадидлар адабиёти янги давр адабиётининг туғилишига замин бўлди, деган бир маъно ўз-ўзидан келиб чиқади. Аммо шундан кейинги жумлаларда жадидлар миллатчиликка айбланади. Бироқ миллатчилигини чор Россиясининг мустамлакачилик ва ундан туғилган шовинистик сиёсати келтириб чиқарганлигини Боту ё пайқаймайди, ёки айтмайди. Винобарин, Боту жадидларга синфий кураш назариясини тушунмаслик айбини ҳам юклайди: «Ҳар вақт адабиёт миллат, ватан деди, синф, синфий кураш тўғрисида ёзиш ўрнига синфий курашга қарши нарсалар майдонга чиқди. Бу даврда жадидлар адабиёти яна ҳам тубанлашиб кетди».

Кўриниб турадики, Ботунинг шеъриятида ҳам, адабий-назарий мақолаларида ҳам 20-йиллар адабиёти жараёнидаги барча ютуқ, камчилик ва зиддиятлар ўз ифодасини тошган, дейиш мумкин. Адабиётда «синфийлик» деб аталмиш ибора — ўзбек шўро адабиётигагина эмас, шу билан бирга инқилобдан кейинги кўп миллатли бутун шўро адабиётига қанчалар зарар келтирганлиги эндиликда очиқ айтилмоқда.

«Синфийлик» шиори остида халқларни бир-бирига қарши турлича табақаларга бўлиб ташланди, улар бир-бирига қарши қўйилдигина эмас, ўзаро қирғинлар ташкил этилди... Отани болага, эрни хотинга, акани укага душман қилиб қўйилди. 20—30-йилларда ўзбек адабиётида ҳам, рус адабиётида ҳам бу соҳада талай асарлар яратилди. Уларда инсондаги инсоний фазилатлар олиб ташланди, инсон фаолияти унинг фақат синфий душманига қарши кураши билан баҳолана бошлади. Бу ўзи алоҳида катта мавзу, бу ҳақда «Гулистон» ойномасининг 1989 йилдаги 4-сониди, яна ўша йилги 12-сониди босилган («Мустамлакачиликка ўт очган асар», «Фитрат ва унинг «Арслон» драмаси» сарлавҳали) мақолаларимизда бир қадар кенгроқ тўхталиб ўтган эдик, шу сабабли ҳозир ўзимизнинг асосий мавзуйимизни давом эттирамиз. Хуллас, шоир Боту ўз бадий асарларида ҳам, адабий назарий мақолаларида ҳам 20-йилларда шаклланиб кун сайин ривожланиб бораётган маъмурий-буйруқбозлик иш услубига мослашмасдан яшай олмас эди, шундай бўлди ҳам. Шунинг учун ҳам унинг баъзи асарлари ва дунёқарашиди айрим нуқталарига танқидий назар билан ёндошиб, гоҳо мунозара қилиш ҳам мумкин. Бироқ асос эътибори билан унинг ижодий маҳсулоти ҳамон биз учун ўз қимматини йўқотган эмас. Боту ҳам бошқалар сингари дастлаб ўз даврининг куйчиси сифатида майдонга чиққан ва ўз даврининг самимий шоири, қондош-жондош фарзанди эди. Бу жиҳатдан унинг 1922 йилда ёзган «Визининг товуш» сарлавҳали шеъри айниқса характерли туюлади:

*Йўқсул элда дард кўпайган, онг
камайган хон билан,
Сўнгги майдон қургонли ҳам унга зўр
гўр қозғоли,
Эзгу байроқ боқ-да, тутдики:
жангжимизни ёзғоли
Эй муаррих, ушла ёзғич, бизни эсла
шон билан.*

Ботунинг мазкур сатрларида ҳам 20-йиллардаги эски ҳаётга қарши уни таг-томири билан қўпориб ташлашга даъват, ундаги, шиддат-ҳарорат акс этиб турибди. Боту ўз элини йўқсулликка солган ва онгидирокни кайрадан ҳокимлар ва замонларга қарши — «эзгу байроқ» остида ҳаммасига «гўр қозғоли» майдонга чиқди, деган ғояни ифода этади. Бироқ бу йўл, бу усул бора-

бора бизни қандайдир таназуулга дучор қилишини ҳали шоир идрок этолмасди. Шоирлар, ваъдалар, шоирларимизнинг умидлари бир ёқда, ҳаёт иккинчи ёқда қолиб кетди. Шоир Боту ҳаётнинг бу қадар чалғиб кетишини асло ўйламас, истикболга қаттиқ ишонар, бахтли бўлиш учун фақат интилиш керак, муродимиз албатта ҳосил бўлади, деган ақидага чин кўнгли билан ишонарди. Шеърининг кейинги сатрлари ана шу ғоявий мундарижани ифода этади:

*Кўнглимиз тўқ, чайқалиш йўқ, бизнинг
сон оз бўлса-да,
Тебраниши тўхтатиш йўқ, йўлга
тўсқин тўлса-да,
Зўр денгиздек тўлқин урган
гайратимиз олдида,
Эски хоннинг тахти титрав қанча
олий бўлса-да.
Биз умидли эр йигитлар, ёшли кўзга
қаршимиз,
Ҳар томондан тўлқин урган бизнинг
ўтқир тоғшимиз,
«Еш юраклар бизнинг сафа, кўрқоқ
ўроқ, қоч нари!
Дунёмизга орқа бер-да, онгли йўлга
«йўқ» сар!»*

Кўриниб турадики, Ботунинг 20-йиллар бошларидаёқ ёзган шеърларида некин рух, шиддатли кураш, мустақкам коммунистлик эътиқод ғоялари барқ уриб туради. Бу йўлда «чайқалиш» (яъни иккиланиш) йўқ, жуда кучли тўсиқлар бўлса-да, ундан қўрқиш йўқ, қўрқоқлар четга чиқсин, улар йўқликка маҳкум этилган, дейилганнамо замон шоирларига қаттиқ ривож қилган шоир бутун ҳаётни курашлар билан қайта қуришга бел боғлайди.

20-йилларнинг ўрталари ва ундан кейин ёзган «Севинч куйлари», «Шокир Сулаймоннинг албомуна», «Ўғут», «Фаргона ёшларига», «Қизил Москвага», «Эрк сўзи», «Тутқун қиз», «Паранжи», «Қишлоқ қизлари», «Тўққиним» каби қатор шеър ва дostonларида, Ленин вафоти муносабати билан 1924 йилда ёзган «Марсия»сида, Мирмуҳсин Шермухамедов вафотида атаб ёзган «Катта йўқотув» сарлавҳали публицистик мақолаларида қизгин курашчанлик ҳужумкорлик руҳи барқ уриб туради. Шунга қарамай, 20-йиллар адабиёти ҳақида ғаразли фикр юритадиганлар (масалан, Комил Яшин, Ҳафиз Абдусаматов ва уларнинг ҳамширлари Х. Еқубов қабилар) баъзан ёзувчининг бирон асаридаги бирон бир сўзни тўтиб олиб, бошқа фазилатларидан кўз юмадилар, бутун ижодини йўққа чиқаришга интиладилар. Бундай ҳоллар адабиётшуносликда 20-йилларда ҳам бор эди. Жумладан, Абдурахмон Саъдий, Сотти Ҳусайн, Бойбўлатовлар худди шу йўлдан бориб, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат каби буюк санъаткорларимизнинг бошини еган эдилар. Бундай қарашларга Фитрат билан Абдулла Қодирий, Ойбек бир неча бор матбуотда чиқиб норозилик билдирганлар. Боту бир мақоласида шундай деб ёзади: «Ҳар бир шоир, ҳар бир адибнинг озми-кўпми ўзига яраша хусусиятлари бўлади. Бироқ бу хусусиятларни бир-икки шеър, бир-икки адабий парчага қараб кескин белгилаш тўғри бўлмайди. Негаким, бу хусусиятлар эгасининг ўсиш даврилари ҳар вақт ўз изларини унинг асарларида қолдирмасдан қўймайдилар. Шунинг учун ҳар бир шоир, ҳар бир адибга баҳо берганда кенг ва чуқур таҳлил қилиш баҳонинг тўғрилигини таъмин этади».

Боту бу фикрларини 1928—29 йилларда ёзган, лекин у ҳамон эскирганми? Чунки Боту, Фитрат, Ойбек ва Қодирийлар бундан қарийб олтимиш йиллардан ортқ илгари қарши курашган нуқсонлар ҳали ҳам адабиётшуносчилигимизда мавжуд ва биз ҳамон уларга қарши курашни давом эттирмоқдамиз. Шу нуқтага назардан ҳам Ботунинг мазкур фикри ҳозирги адабий ҳаётимизни кўзда тутиб айтилаётганга ўхшайди.

ТАРИХ ВА ЗАМОН

Октябрь инқилобига қадар маҳаллий камбағал халқ оммаси икки томонлама зулмга дучор этилган бўлиб, ўлкамиз рус подшолигининг хом ашё базасига айлантирилган эди. Юрт бойликларига кўз олайтириш 1916 йилга келиб кескин тўс олди. Рус подшолигининг иқтисодий қолоқлиги урушининг бошидаёқ сезилиб, мамлакатга озиқ-овқат, қурол-аслоҳа етишмай қолди, ҳарбий харажатлар кўпайиб, миллий даромадлар камайди.

Чоризм бу таълиқдан қутулиш учун мустамлака ўлкаларни, жумладан, Туркистон халқини аввалгидан ҳам қаттиқроқ эзишга киришди, солиқлар устига янги солиқлар жорий қилинди, унинг миқдори кўпайтирилди. Масалан, Туркистонда биргина ер солиғининг ўзи 1914 йилда 6.8.59.021 сўм бўлган бўлса, 1916 йилда у 14.311.771 сўмга етди. Натижада Россия подшолигининг даромади 1915 йилнинг ўзидеёқ 1913 йилга нисбатан 66 фоиз ошди. Булар меҳнаткаш хунарманд-қосибларнинг, айниқса деҳқонларнинг аҳолини янада огирлаштириб юборди, уларнинг подшоликка, маҳаллий ҳокимларга қаҳри-ғазабини кучайтирди.

Айниқса, 1916 йил 25 июнида оқ подшо томонидан 19 ёшдан 43 ёшгача маҳаллий эркак аҳолини мардикорликка юбориш тўғрисида фармон чиқарилиши ва сафарбарликка биринчи навбатда Туркистон ерли аҳолисидан 250 минг кишининг қақирлиши, уларнинг асосий қисми камбағал фарзандларидан иборат бўлганлиги ҳукуматга қарши халқ кўзғолонининг кўтарилишига олиб келди. Натижада 1916 йилнинг 4 июлидан бутун Туркистон бўйлаб ғалаёнлар кўзғолонга айланди. Шулардан бири 13 июлда бошланган Жиззахда ҳамда шу улуснинг Боғдон минтақасида Абдурахмон Жевачи бошчилигидаги халқ кўзғолони бўлди. Кўпгина манбааларда 1916 йил кўзғолони тараққий (прогрессив) аҳамиятга эга, дейилгану, лекин Жиззах кўзғолони реакцион кўзғолон деб кўрсатилган. Айрим олимлар бунинг сабабини «улар диний байроқ остида «газовот» уруши эълон қилганлар, унда русларни ўлдирганлар, кўзғолон миллатчилик, фитначилик асосида бўлган раҳбарлари Назирхўжа — эшон, Мухаммадраҳим Абдурахимов — имом, Абдурахмон жевачи эса боининг боласи бўлган», деб кўрсатганлар.

Демак, 1916 йилдаги Жиззах улусида бўлиб ўтган Халқ ҳаракатининг табиатини, унинг тарихий келиб чиқиш сабабларини диний ниқоб билан бўяб, халқ ҳаракатининг асл моҳиятини, мақсадини яширишга ва унинг тараққий аҳамиятини онгли равишда йўқотишга уринишлар бўлган.

Тарихдан маълумки, XIX асрнинг иккинчи ярмида Урта Осиёда деҳқонларнинг подшо зулмига қарши диний тусда чиққан ҳаракатлари кўп бўлган. Халқни бирлаштирувчи бундан ўзга кўч ҳам йўқ эди-да. Масалан, 1870 йилда Фаргона водийсида, 1898 йилда Андижонда Дукчи эшон (Мухаммад Али) бошчилигида кўтарилган дастлабки халқ кўзғолонлари чор ҳукуматининг мустамлакачилик маъмуриятини ларзага келтирган. Бир вақтлар улар ҳам диний тусда бўлгани учун «реакцион ҳаракат» деб аталган. Ҳозир эса у тарихий нуқтаи назардан исбот этилиб, халқ кўзғолони сифатида ўзининг тараққий аҳамиятини тиклаган. 1916 йилги халқ кўзғолони ҳам қандай бўлмасин, у диний тусга бўлгани, ёки аслими, империализмининг мустамлакачилик зулмига, унинг гайри-қонуний сиёсатига қарши қаратилган миллий-озодлик ҳаракати эди.

Бу кўзғолонларнинг қандай аҳамиятга эга эканлигини билиш учун битта савол қўйишнинг ўзи kifoya: «Бордию у ғалаба қилганида нима бўларди?» Шубҳасиз бу саволга ҳамма: «Меҳнаткаш афкор омма мустамлакачи-

Абдурахмон Жевачи

1916 йилдаги Жиззах
қўзғолони ҳақида

лик зулмидан озод бўларди», деб жавоб қайтаради. Тўри, «эксплуатациядан» эмас, мустамлакачилик зулмидан. Шундай экан, унга ким бошчилиқ қилганлигини рўқач қилиб, «реакцион» ёки «реакцион эмас»га ажратиб ўтириш тўғри бўлармикин? Ва яна бундай қўзғолонларга теваарак-атрофинг «саводсиз», «қолоқ» бўлган бир даврда ўша даврнинг гарчи диний бўлса-да, илмли ва саводли вакиллари бўлган мана шу бир қадар илғор синфдан бошқа ким раҳбарлик қила олиши мумкин эди?

1916 йилги Жиззах қўзғолони табиати жиҳатидан тараққий аҳамиятга эга бўлган. Чунки бу ҳаракат подшо Россияси империализмининг мустамлакачилик тузумига қарши, мардикорликка қарши кўтарилган эди. Қўзғолончиларга чоризм ҳукмронлигини ағдариб ташламай туриб, ҳукмдорлар зулмидан қутулмасликларини яхши англаганлар. Шунинг учун ҳам қўзғолонда камбағал-ўртаҳол деҳқонлар, чорикор ва батраклар асосий ролни ўйнаганлар. Назирхўжа Абдусаломов, Мухаммадраҳим Абдурахимов ва Абдурахмон Абдуҷабборов (жевачи) бошчилигида Жиззах уездига қўзғолон кўтарган халқ «Подшоликка мардикор бермаймиз», «Мардикорликка бормаймиз», «Ўйқолни оқ подшо!» деган шор ва талаблар билан чиқишган.

Лекин шунга қарамай, рус амалдорлари (уезд ҳокими, пристав, генерал-губернатор ва ҳарбий раҳбарлар) 1916 йил Жиззах қўзғолонини «фитна» деб эълон қилишган. Сабаби, юқорида айтганимиздек, у диний ғазовот байроғи остида, миллатчилик руҳида бўлганмиш. Хўш, энди айтинг-чи, агар ана шу қўзғолон «диний ғазовот байроғи остида», «миллатчилик руҳида» бўлмаганида, унинг моҳияти ўзгарармиди? Чор маъмурулари у ҳолда ён беришиб, халққа қарши қурол кўтармасмиди? Кўринадики, бу билан чор маъмурулари халқ қўзғолонини, унинг раҳбарлари томонидан ҳукумат сиёсатига, унинг мустамлакачилик зулмига қарши кўтарилган, ўз тақдирини ўзи белгилаш учун бўлган ҳаракатнинг асл моҳиятини инкор этди, уни яширмоқчи бўлганлар. Буни Лениннинг «Ўз тақдирини ўзи белгилаш тўғрисида...»ги асарида ёзилган қуйидаги сўзлари тўлиқ тасдиқлайди: «Мустамлакаларда қўзғолон қилмоқ учун бир қанча уринишлар бўлди, эзувчи миллатлар бу уринишларни, албатта, ҳарбий цензуранинг ёрдами билан қандай қилиб бўлса-да яширишга ҳаракат қилдилар». (ТАТ, 30-том, 62-бет).

1916 йилги Жиззах қўзғолонига ўзаро амал талашган чор амалдорлари бошчилиқ қилганлари йўқ, халқнинг уринишлари эса бесамар

қолмаган — деярли ҳамма шаҳар ва қишлоқлар, овуллар, 22 бекнинг 15 тадан ортиғи бош кўтариб чиқиб, ҳукумат қўшинлари билан бир неча бор тўқнашувлар қилган, уларнинг кучи етмай, Тошкентдан бир неча марталаб қўшимча ёрдамчи жазо отрядлари қақирилган ва ана шу отрядлар ёрдамида қийинчилик билан қўзғолонни бостиришга эришилган. Бундай ҳаракатлар қандай қилиб ва қимга «фитна» бўлсин? У тўғридан-тўғри миллий-озодлик ҳаракати эди.

Ҳақиқатан ҳам, ўша пайтда Абдурахмон жевачи бошчилигида олиб борилган ҳаракат фитна эмас, миллий озодлик қўзғолони эди. Сабаби, бу ҳам мазлум халқларнинг Урта Осиёда сиёсий мустақиллиқни, яъни алоҳида миллий давлатни вужудга келтиришга интилувчи қўзғолон эди. Шу нуқтаи назардан унга ким бош бўлишининг аҳамияти йўқ, токи у халқни мустақиллик ва озодликка қорлар экан, бундай ҳаракат тараққий деб баҳолашни керак.

Эндилликда кеч бўлса ҳам қайта қуриш ва ошкоралиқ туфайли биз шундай дейишга ҳақлимиз. Чунки шу сиёсат туфайли тарихий ўтмишимиз ҳам ўз ўрнига тикланмоқда. Халқимиз озодлиги ва мустақиллиги учун курашган ота-боболаримиз юзига суркалган қора доғлар ювиб ташланмоқда, уларнинг асл мақсадлари рўйи-рост айтилиши керак. Эндилликда мазкур қўзғолоннинг фаол ташкилотчиларидан бири, ўз халқи ва элини рус подшолиги зулмидан озод ва мустақил бўлиши учун жонини фидо этган Абдурахмон жевачи ва бошқаларнинг фаолиятини тарихий нуқтаи назардан ҳолис баҳолаш барча адолатли ва виждонли кишиларнинг муқаддас бурчидир. Чунки тарих — ўтмишимиз, ўтмишимиз — ўзлигимиздир. Ўз-лигимизни эса пок сақлаш керак.

Бир қатор манбаларда ва архив ҳужжатларида Абдурахмон жевачининг ҳаракатлари «реакцион» дейилганининг яна бир сабаби у «бой боласи» бўлганмиш. «Катта мулки бўлган учун» халқ ҳаракатидан фойдаланиб, ўзи бек бўлмоқчи бўлган ва ўзини «Жиззах беги» деб эълон қилган, дейилади.

Бу ерда ҳам тарихчилар воқеа-ҳодисаларнинг қаҳрамонларини чалкаштириб юборишган кўринади. Иланишлар давомида ўша даврда Жиззах улусида Абдурахмон исми уч шахс бўлганлиги аниқланди. Исми-шарифлари бир хилда бўлган бу шахсларнинг бири Жиззахда пахтачи бой бўлган, иккинчиси қаҳрамонимиз Абдурахмон Богдонда яшаган, учинчи Абдурахмон эса Чордара бегининг ўғли бўлган. Чордаралик Абдурахмон ҳақиқатан ҳам бойвачча

бўлган. Бизнингча, бу шахслар атайлаб чалкаштирилган, чунки шундай қилиш чор амалдорлари учун, ҳеч бўлмаса жиззахлик Абдурахмон бойнинг воқеа-ҳодисаларга қўшилиб кетмаслиги учун керак бўлган бу номдан усталик билан фойдаланилган.

Жумҳурият давлат архивидаги «Урта Осиё ва Қозғистондаги 1916 йил қўзғолони» номи илмий тўпламда (Москва, 1960 йил, ССЖИ Фанлар Академияси) қуйидаги жумлаларни ўқиш мумкин:

«Абдурахмон хўжа Абдуҷабборов (жевачи) — Чордара бегининг ўғли, Бухоро хонидан «Тўқсаба» унвонини олган катта ер эгаси ва ижарачи, 10 ҳовлиси ва 10 та кичик дўкон бўлган» (15-бет).

Биринчидан, агар Абдурахмон жевачи миллатчи, исёни бўлса, нега у 1916 йилда Богдондаги ҳамма рус фуқароларини ўлдиштириб юормди? Нега афсиз рус аёлларини ҳеч кимга ишонмай, ўз уйига олиб бориб, паноҳ берди ва ҳаётларини сақлаб қолди? Масалан, 1916 йил 15 июл куни жевачи бошчилигидаги қўзғолончилар пристав Бориллони қўлга олиш учун маҳкамага юриш қилганлар. Қўзғолончилар етиб борганларида пристав қочиб яширинган. Шунда ғазабга тўлган қўзғолончилар ёппасига бошқа русларни (маҳкама ходимларини) ўлдиришга киришиб кетишди. Жевачи уларни бу йўлдан қайтариб, касалхонадаги доя хотин Янковскаяни ва хизматчи Ключевларни икки ўғли ва маҳкама қоровули орқали ўз уйига беркитади. Бу ҳақда Борилло кейинчалик «Ҳазрати олийлари»га ёзганидек, қўзғолон бартараф этилган, 25 июлда рус аёллари жевачининг уйидан соғ-омон маҳкамага олиб келинган.

Демак, Абдурахмон жевачи ва қўзғолон қатнашчилари ваҳший ҳам, миллатчи ҳам бўлмаганлар, улар оқ билан қорани яхши таниганлар.

Шу ўринда бир ҳақли савол туғилади. Абдурахмон жевачи асли ким бўлган? Кўпгина манбаларда, жумладан марҳум ёзувчи Н. Сафаровнинг «Кўрган-кечирганларим» романида ва «Урта Осиё ва Қозғистондаги 1916 йил қўзғолонлари» номи илмий асарларда (Москва, 1960 йил, ССЖИ Фанлар Академияси нашриёти) уни бойнинг ўғли бўлган, деган фикр олға сурилади.

Уша даврда қўзғолонни ўз кўзи билан кўрган Етоқ қишлоғилик Кенгаш бобо шундай хотирлайди:

«Абдурахмон Жевачи бойнинг ўғли ҳам эмас, бой ҳам бўлмаган, ҳатто бек ҳам. Лекин қўзғолон бошланганда унга бош бўлиб, оқ подшога қарши Жиззахга халқ қўшинини олиб бориб урушганини биламан».

Энди фактларга мурожаат қилсак, фикримиз ойдинлашади. Абдурахмон жевачи 1846 йилда хозирги Фориш туманининг Қўҳнабозор қишлоғида ўртаҳол деҳқон оиласида туғилди. 1866 йилда эски мактабда ўқиб, отаси Абдуҷаббор вафот этгач, мактабини тўлиқ тамом қилполмаган. Михин қишлоғидаги отасидан қолган 2 гектар ерда эртаю кеч ишлаб, оиласини боқишга мажбур бўлган. Унинг ҳамми 12 фарзанди (8 ўғил, 4 қиз) бўлган. Улар чорва билан ҳам шугулланганлар. Оиласида сигири, ер ҳайдаш учун икки ҳўкизи, бир оти, бир эшаги бўлган. Юқоридаги манбааларда айтилганидек, қўша-қўша ҳовлилари ҳам, сон-саноксиз мол-мулклари ҳам, тоқзорлари, пахта экадиган майдонлари ҳам бўлмаган.

Иззах қўзғолони тор-мор қилингандан сўнг Абдурахмон жевачи чор ҳукумати томонидан осиб ўлдирилди.

Абдурахмон жевачи бошчилиқ қилган исён иштирокчиларининг асл мақсади — ўрис подшошининг шафқатсиз зулмига, унинг мустамлакачилик зуравонлигига, мардикорликка одам олинисига, халқнинг

Ж

хуқуқсизлигига қарши курашишдан ва ўлкада чоризмининг ҳар қандай тенгсизлик сиёсатига зарба бериб, халқнинг мустақил яшабини таъминлашдан иборат эди.

Абдурахмон жевачи бу кўзғолон фақат ҳамжиҳатлик билан амалга оширилгандагина ғалабага эришиши мумкинлигини яхши тушуниб эди. Шу мақсадда юриш бошладан аввал укаси Бобобекни Жиззах кўзғолончилари ҳузурига юборди. Бобобек Жиззах кўзғолони раҳбарлари билан учрашиб, акасининг фикрини уларга баён этгандан сўнг улар Назирхўжа эшон, Мулла Муҳаммадраҳим ва бошқаларни вакил қилиб Богдонга юборишган. Бобобек улар билан бирга Богдонга қайтиб келган, Абдурахмон жевачининг уйда бутун фаоллар ва маҳалла оқсоқоллари иштирокида кўзғолонли олиб бориш йўллари, халқни курашга олтириб Жиззах кўзғолонига ёрдам бериш ва биргаликда ўрис қўшнларини тормор этиб, ўлқанинг мустақиллигини таъминлаш масалаларини муҳокама қилишган.

Кўп ўтмай 1916 йил 13 июлнинг иккинчи ярмида Жиззахда кўзғолон бошланганлиги тўғрисидаги хабар Богдонга етиб келди. Бу хабардан руҳланган Богдон элининг катта-кички, ёшу қари жабрдийдаларининг ҳаммаси қўлларига ҳар хил қўроллар: кетмон, болта, паншаха, таёк, митлиқ олиб Янгиқишлоқ марказида шовқин-сурон билан тўплана бошлаганлар. Кўзғолоннинг биринчи куни 1916 йил 13 июлда Богдоннинг Нурак бўлимидаги Қорахони, Нурак, Қоратош қишлоқларининг барча хонадон, Осмонсой ва Илончи бўлимидаги қишлоқлардан, марказдан Янгиқишлоқ, Шоталиб, Кўҳна бозор қишлоғи аҳолиси бош кўтардилар. Нурак бўлимида бошланган халқ кўзғолонига Зулфиқор Йўлдошев (у 21 июл куни Жиззах яқинидаги казак отряди билан бўлган тўқнашувда мардларча ҳалок бўлган), Осмонсой бўлимида эса Жонқобил Раҳмонқулов, Илончи қишлоғидан Жўра Абдуғафоров, Жайноқ Абдурасулов халқ кўзғолонига раҳбарлик қилганлар. Лекин шу куни адинасарик уругидан бир неча киши кўзғолонга қарши бўлиб, бу ҳақда пристав Бориллони хабардор қилганлар. Богдон маҳкамаси бошлиғи, губерна котиби Борилло эса барча бекликлардаги бошқарувчиларни маҳкамага чақиртирган, маҳаллий халқларни маҳкамга тўплаган ва уларни бу йўлдан қайтишга, ҳукуматга қарши кўзғолон кўтармасликка даъват этган ҳамда уларга қуръон йўли билан таъзиқ ўтказган. Натижада 14 июл куни аҳолининг урта ва юқори табақаси кўзғолон қилиш фикридан қайтишган. Аммо, меҳнаткаш халқ эса бу йўлдан қайтмаган ва ҳукуматга қарши курашни давом этдирган. Кўзғолончилар Жиззахга борадиган асосий тугун йўли билан Қоратош қишлоғига ўз соқчиларини қўйиб, Богдондан Жиззахга ҳеч кимнинг чиқиб кетишига йўл бермай туришди. Бу эса Богдон пристави Бориллони Жиззах уезд ҳокими билан ўз вақтида алоқа боғлашга тўқтинлик қилди. Натижада Борилло кўзғолоннинг бошланганлиги ва ёрдам юбориш тўғрисидаги хабарни Жиззах уездига етказолмаган, унинг алоқачилари халқ назоратчилари томонидан Қоратош қишлоғида ушлаб қолинган.

14 июлда кўзғолончилар ҳаракати бутун Богдон, Фориш, Синтоб бекликларига тарқалган. Богдон беклигидаги Шоталиб қишлоғи кўзғолон марказига айланган. Унга Абдурахмон жевачи бошлиқ бутун қишлоқ аҳли, унинг қавм-қариндошлари қатнашган. Фориш ва Синтоб бекликларидан бир қисм тожиқлар ўрис подшолиги ва унинг амалдорларига қарши бош кўтариб чиққанлар. Кўзғолоннинг Богдон бўлимига Исмоил Аллаев, Иброҳим Аллаев, Мулла Али Бердибоев, Умар Имомов, Умар Абдусандов, Қобил Каттабеков, Қўноқбой Қўймуродов, Шугрич Қодиров, Эргаш Абдусатторов, Умар Ризақулов, Жўра Сулаймонов, Бахтибой Сулаймонов, Мулла Шаймон ва Римонкул Мурот Сўфиев, Янгиқишлоқдан Жўлдибой Давронов, Омон Иброҳимов, Умар Турсунқулов, Жўра Раимов, Юсуп Аҳмедов, Оқбўлоқдан Мулла Қулбой Сомов, касалхона фароши Отақул Султонов, Фориш беклигининг Учма қишлоғидан Мулла Чинни Йўлдошев, Жондиқ Жабборов, Каттабек Тўраев, Хайдар

Назаров, Эшмон эллиқбоши, Сафарота қишлоғидан Аваз Искандаров, Муллабой Искандаров, Синтоб беклигидан Хўжаниёз Шербоев, Мулла Камолиддин, Маҳаммад Юсупов, Қаландархўжа ва бошқалар кўзғолоннинг қишлоқлардаги фаоллари, бошлиқлари эдилар. Богдон кўзғолонининг умумий ягона бошлиғи Абдурахмон жевачи ва унинг ўғиллари Норбек ва Достонлар бўлганлар. Жевачининг асосий ёрдамчилари Матлаб Қўноқбоев, Саврон Ҳасанов, Тулли Мусабоев, Мулла Бобомурод Чалабоев, Мулла Қурбон Тўронбоев, Турсунбой Сунодуқов, Эргаш Ризақуловлар бўлганлар. Лекин қозоқлар ва адинасарик уругининг бир қисмигина кўзғолонда қатнашган, уларнинг қолган қисми пристав ҳукумати маҳкамасига ёрдам бериб борган.

14 июл кечаси кўзғолончиларнинг фаоллари Абдурахмон жевачи раҳбарлигида Шоталиб қишлоғида тўпланишиб, губерна котиби, Богдон маҳкамаси бошлиғи Бориллони қўлга олиш ва маҳкамага ҳужум қилиш режасини ишлаб чиққанлар ҳамда ҳужумни 15 июлда бошлашга қарор қилганлар.

Кўзғолон штаби кечаси билан барча бекликларга халқ вакиллариини юбориб, кўзғолонда қатнашиш учун уларни бирлашишга чақирганлар. Вазиятнинг ниҳоятда жиддийлигини, халқ ўз йўлидан қайтмаётганини сезган Богдон маҳкамасининг ҳокими Борилло ўз жонини сақлаб қолиш пайига тушган ва ўша кечаси яширинча Богдондан қочиб кўчманчи қирғиз (асли қозоқ)лар овулидан паноҳ топган. Бундан кўзғолончилар хабарсиз қолишди. Лекин, улар 14 июл кечаси Ямчи қишлоқ яқинида пристав алоқачиси Сибирцевни Жиззахга хат олиб кетаётганида йўлда ушлаб олиб ўлдирганлар ва 15 июл куни тонгда пристав маҳкамасига юриш қилдилар. У ерда Бориллони тополмагач, унинг қочиб кетгани оломонга маълум бўлди. Шунда ғазабланган кўзғолончилар маҳкамадаги ўрмон назоратчиси Бобинини ўлдирганлар ва бошқаларга ҳамла қилмоқчи бўлганларида кўзғолон раҳбари Абдурахмон жевачи оломонни тўхтатиб шундай деган: «Халойиқ! Богдон ҳокими пристав Борилло қочибди, биз у билан ҳисоб-китоб қилишимиз керак эди. Энди маҳкамадаги қолган ўрусларга тегмангизлар, уларда айб йўқ». Кўзғолончилар шу куни маҳкамадаги барча ҳужжатларни ўлпон-тўлов қозғоларини, мардикорликка олиш тўғрисидаги рўйхат ва фармойишларни йиртиб, ёқиб ташлаганлар. Уларнинг қаҳр-ғазоби шунчалик тошганки, маҳкамадаги барча бўмларини уриб синдирганлар, пул ва олтинни, олтига берданка милтиқни, битта ов милтиқни, 4 пачка патронни қўлга киритганлар. Кўзғолончилар 16 июл куни Богдон беклигининг бошқарувчиси Мулла Мавлон Муҳаммад Ризаевни ўлимга ҳукм қилишган. Лекин у ҳам Ухум қишлоғига ўз гумаашталари билан қочиб кетиб, ўша жойдан паноҳ топган.

Абдурахмон жевачи, эндиликда Богдонда кўзғолончиларни сақлаб туришни, фойдасиз деб тушунган ва Жиззах кўзғолончиларига бориб қўшилиб, биргаликда ҳукумат қўшинларига қарши курашнинг вазифа қилиб қўйган. Шу мақсадда у 14—17 июл кунлари Богдон минтақаларининг ҳамма бекликлари, жумладан Соварук, Накурт, Фориш, Синтоб бекликларига чопарлар юбориб халқни бирлашишга чақирган.

Кўзғолончилар сони кундан кунга ўсиб борди. 18 июлда уларга адинасарик уруги ҳам қўшилган. 19 июлга келиб Осмонсой ва Илончи қишлоқ халқлари ҳам тўлиқ кўзғолончиларга эргашган. Фориш беклигидан Учма қишлоғи, Сафар ота, Фориш ва Ухум қишлоғи халқини, Синтоб беклигидан Синтоб, Мोजрим, Андагон қишлоқ аҳли Устук қишлоғининг бир қисми кўзғолон кўтаришган. Шундай қилиб Богдонда кўзғолон оммавий тус олган. Унинг раҳбари Абдурахмон жевачи ўзида асосан учта бекликини Богдон, Синтоб, Фориш халқини бирлаштириб, ўрис подшолиги зулмидан халқни қутқатиш учун Жиззах улуси бўйича қишлоқларни бирлаштириб курашиш мақсадида Жиззахга юриш бошлаган. Лекин, богдонлик кўзғолончилар ёрдамга етиб келгунга қадар подшо қўшинлари Тошкентдан қўшимча келган жазо отряди ёрдамида Жиззах кўзго-

лонини асосан бостиришга эришган. Шунга қарамадан 20 июлда Абдурахмон жевачи бошлиқ кўзғолончилар Жиззахнинг Қили ариғи бўйига келиб, жиззахлик кўзғолончиларнинг қолган 600 кишини ўзига бирлаштирган ва подшо қўшинларига қарши ҳужум қилиш режасини тузган. 21 июл куни кўзғолончилар ўрис қўшинлари бошлиғи подполковник Афанасьев отрядини қуршаб олдилар ва қаттиқ жанг, отишмалар натижасида ўрис отряди Жиззах шаҳрига чекинishга мажбур бўлди. Шундан сўнг жазо отрядининг бошлиғи полковник Иванов ёрдамга келиб, кучли қуролланган қўшин билан кўзғолончиларнинг ҳаракатини тор-мор этишга муваффақ бўлди. Натижада богдонлик кўзғолончиларнинг оммавий ҳаракати ҳам барбод бўлиб, парчаланиб кетди. Лекин Богдоннинг айрим қишлоқлари ва бекликларида кўзғолон давом этиб, ўрис солдатлари билан тўқнашувлар бўлиб турди. Богдон пристави Борилло 19 июлда Жиззахга яширинча қочиб келгандан сўнг, кўзғолончилар енгилгач улардан аёвсиз қасос олишга киришди. У 21 июлда Богдонга қўшин олиб келиб, қишлоқма-қишлоқ юриб кўзғолончилардан ўч ола бошлади, уларнинг уйларига ўт қўйдирди, қўлга тушганларини ҳар хил азоб-қийноқларга солиб, бошлиқлари қимлар эканини айтишга ва уларни ушлаб беришга мажбур этди. Лекин халқ ўз бошлиқларини сотмади, ҳар қандай қийноқларга мардларча бардос бердилар.

26—27 июл кунлари Жиззахдан яна янги қўшимча икита жазо отряди Богдонга келди. Улар узоқ тоғларда солдатлардан қочиб горларда яшаётган бегуноҳ халқни — қариларни, аёл ва болаларни ҳам қаттиқ азоблаб қийноққа солдилар.

1916 йилнинг 26 июлида казак жазо отряди Ямчи қишлоғига бориб, пристав алоқачиси С. Н. Сибирцевнинг қабрини излайди ва уни Ота қишлоғидан топшади. Унинг жасадини марказга Янгиқишлоққа олиб келтиради ва маҳкаманинг ёнига қайтадан дафн этишади. Тергов ҳужжатларининг кўрсатишича, Сибирцевнинг ўлимида 8 киши айбланади. Улар Эшмат полков Бекмуродов, Сувон Жиянмуродов, Эргаш Акрамидинов, Тирақш Тўрабеков, Субхон Зокиров, Мулла Тўрақул Раҳимбоев, Раҳмон Қорамирзаев ва Қозоқбой. Бу айбдорлар ҳаммаси Ямчи қишлоғидан.

Аслида Сибирцевни Жиззахга хат олиб кетаётганида Ота қишлоғида кўзғолончилардан Эшмат полков ўлдирган ва қуролини тортиб олган. Шу ерда айтиш мумкинки, рус подшошининг битта хизматчисини кўзғолончилар ўлдирганда, унинг жазо отряди қишлоқларга бостириб келиб, ўнлаб бегуноҳ одамларни ўлимга маҳкум эдилар. Бу адолатсиз ишни, қонхўрликни эса тарихда ҳеч ким айбламаган, аксинча ўз мустақиллиги, озодлиғи учун рус подшошининг зулмига, унинг адолатсиз сиёсатига қарши курашганлар эса фитначи, қасосчи, миллатчи ва ёввойи халқ деб айбланиб келинди. Бундан ташқари ўрис қўшинлари ва унинг жазо отряди қишлоқма-қишлоқ юриб кўзғолон бошлиқларидан 12 тасини қўлга туширган. Жумладан, кўзғолон бошлиғи Абдурахмон жевачини, Жайноқ, Ҳофиз Мулла Мирзани, Мулла Давронни, Рустам деган қишлоқларни Жиззахга олиб кетганлар.

Шундай қилиб Жиззах кўзғолони мағлубиятга учради ва кўзғолончилардан ваҳшийларча ўч олинди. Жазо отряди томонидан Янгиқишлоқ, Михин, Илончи, Ямчи, Ота, Ётоқ, Нурак, Қоратош, Ана-муна, Саримсоқ, Шариллоқ, Сафар ота, Қамли, Мोजрим қишлоқларига ўт қўйилди, одамлари отилди, моллари талон-тарож қилинди. Яхши ният билан бошланган кўзғолон қуларнинг тенгсизлиги натижасида муваффақиятсизлик билан тугади.

Лекин кўзғолон оммавий инқилобий озодлик ҳаракати сифатида заҳматкаш халқнинг оғир қонли жангларда чинқиртириш, уларнинг инқилобий курашчанлик онгини ўстиришга ўз ҳиссасини қўшди.

Т. ЖАВЛОНОВ,
тарих фанлари номзоди, доцент.

Турмуш тарзимиз, бугунимиз ва келажакимиз кўп жиҳатдан табиатга бўлган муносабатларимизга боғлиқ. Минг афсуски, кейинги пайтларда табиат билан инсон ўртасидаги меъёр батамом бузилди. Жумҳуриятимизнинг кўпгина шаҳарларида қурилган юзлаб заҳарли завод ва фабрикалар атроф-муҳитни булғаб турли касалликларни келтириб чиқаришга сабабчи бўлапти.

Пойтахтимиздаги аҳвол ҳам ниҳоят даражада ачинарлидир: Қарийб икки миллиондан зиёд шаҳар аҳолиси заҳарли моддалар билан тўйинган ҳаводан нафас олишга мажбурдирлар. Корхоналар эса бемалол ҳавога заҳар пуркашда давом этаяптилар. Уларга қарши олиб борилаётган ҳаракатлар — танқид, таъқиқ ва ҳоказолар ҳеч қандай натижа бермаётир! Яқинда ойномамиз муҳбири мазкур масалалар юзасидан Тошкент шаҳар Табиатни муҳофаза қилиш кўмитаси раисаси Шоира Иброҳимова билан мусохаба қилди.

МУҲБИР: — Шоира опа, сиз мутасадди бўлган кўмита маъмурияти пойтахтимиздаги юзага келган аҳволдан хабардор бўлса керак албатта. Бу борада асосий вазифаларингиз нималардан иборат деб ўйлайсиз?

Ш. ИБРОҲИМОВА: Кўмита-мизнинг ўз олдига қўйган асосий вазифаси шаҳримиз табиати, мувозанати ва ҳавосини муҳофаза қилиш, аҳолини табиатга меҳр-муҳаббат руҳида тарбиялаш, замонавий техника усуллари-дан кенг фойдаланиб тарғибот ишларини олиб боришдан иборат. Биз бу ишларимизни амалга оширишда кўпроқ жамоатчиликка таянамиз. Лекин афсуски ҳозирги аҳоли ўртасида табиат муҳофазаси маданияти савияси ниҳоят даражада паст. Бу борада отабоболаримизга ўхшамадик. Масалан: ўтмишда сувга тупуриш, дарахтларни нобуд қилиш, қуш ва бошқа жониворларнинг уясини бузиш қатта гуноҳ ҳисобланган. Ҳар бир оилада фарзандлар шу руҳда тарбияланганлар.

Бундан 30—40 йил муқаддам шаҳримиз аҳолиси ариқ, канал, ҳовуз ва анҳорларнинг сувини истеъмол қилишган. Бугун-чи? Шаҳарни кесиб ўтадиган ариқ ёки анҳорларнинг сувлари нафақат ичиш учун, балки бошқа мақсадларда ишлатишга ҳам мутлақо яроқсиздир. Чунки уларда турли хил мағзавалар, анҳорларимизда эса саноат корхоналаридан чиқаётган заҳарли чиқинди — оқовалар оқмоқда. Айни пайтда Тошкент шаҳридаги очиқ сув ҳавзаларига 50 дан ортиқ саноат корхоналари ўзларининг заҳарли оқоваларини оқи-задилар. Жумладан, шаҳар аҳолисини ичимлик сув билан таъминлайдиган Чирчиқ дарёси атрофида 15 дан ортиқ турли саноат корхоналари ичимлик сувини ифлослантирмоқда. Кейинги пайтларда ҳар хил ширкатлар ва кичик саноат хўжалик-лари биз билмаган ҳолда маҳал-лий идораларнинг руҳсати билан

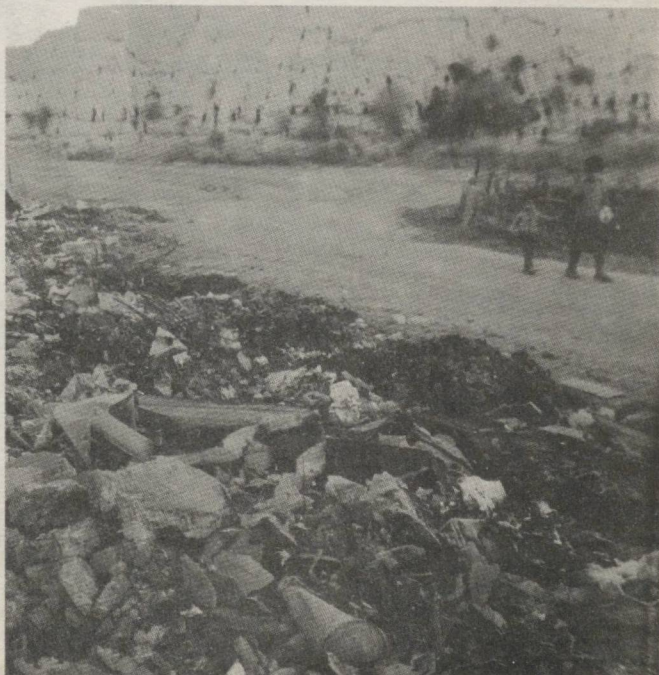
қурилиб, шаҳар табиатини буз-моқда.

Сўзимнинг исботи учун рақам-ларга мурожаат қилайлик. Тош-кент шаҳри ҳудуди 260 квадрат-километр ёки 26 минг гектарни ташкил этади. Шаҳарда бир ярим мингдан ортиқ саноат корхона-лари мавжуд. Улардан 350 таси зарарли чиқиндилар чиқаради. Утган йили шаҳар бўйича 376 минг тоннадан ортиқ турли хил-даги заҳарли моддалар ҳавога чиқарилди. Шуларнинг 33,7 минг тоннаси саноат корхоналаридан, қолган 343 минг тоннаси эса ша-ҳар кўчаларидаги серкатнов ҳар хил транспорт воситалари ҳисо-бига тўғри келади. Шунингдек шаҳар ҳавосига жиддий таъсир қилаётган транспорт воситалари жумласига ҳар куни пойтахти-мизнинг нақ марказидаги тайёра-гоҳ ва вокзалларга ўнлаб, юзлаб келиб-келиб турадиган самолёт ва поездлар ҳам киради. Кўмита-мизнинг саъйи ҳаракатига қара-май Иттифоқ Авиацияси вазир-лиги, Темир йўл алоқаси вазир-лигининг жумҳуриятимиздаги мутасадди раҳбарлари мавжуд муаммоларни бартараф қилиш ишларига бепарволик билан қараб келмоқдалар. Улар ҳанузга-ча табиатни муҳофаза қилган кўмитасига ҳисобот беришдан бош тортмоқдалар.

М: Тошкент шаҳри ҳавосини булғайтган манба 14 мингдан ошди, дедингиз. Ана шу манба-лар ҳақида кенгроқ маълумот берсангиз?

Ш. И: Бу 14 минг манба фа-қат саноат қурилиш корхона-ларига қарашли тургун манба-лардир, уларнинг айримлари ҳа-қида юқорида қисман тўхтадим. Яна қуйидаги корхоналарнинг

фаолияти ҳам юзага келган вази-ятни мураккаблаштираётганини татқиқлашни истардим. Булар Тошкент Электрон аппаратлари заводи, Тошкент фуқаро Авиа-ция ишлаб чиқариш бирлашмаси, Тошкент тепловозларни қайта таямирлаш заводи, Тошкент экс-кватор заводи, Ўрта Осиё кабель заводи, Тошкент қоғоз ишлаб чи-қариш фабрикаси, Тошсельмаш ишлаб чиқариш бирлашмаси, Тоштеплоцентральный марказий бир-лашмаси каби ўнлаб корхоналар йилига минг-минг тонналаб за-ҳарли моддаларни ва ҳар хил чиқиндиларни шаҳар аҳолисига «тортиқ» қилмоқдалар. Масалан, Қорасув ва Салар анҳорларининг суви таркибида инсон саломат-лиги учун гоята хавфли модда-ларнинг борлиги аниқланган. Ай-ни пайтда Тошкент шаҳрида ик-кита хўжалик ҳисобидига: Таби-ат ва атроф муҳитни назорат қи-лувчи — «Атмосфера», ичимлик ва оқова сувларни назорат қи-лувчи — «Экология» номлари би-лан аталувчи илмий ишлаб чи-қариш марказлари ишлаб туриб-ди. Анҳор сувларининг заҳарли моддалар билан ифлосланган-лигини «Экология» марказининг бизга берган маълумотларида ҳам қайд этилган. Бу сувларда заҳарли моддаларнинг пайдо бў-лишига бош сабаб Тошкент қо-ғоз ишлаб чиқариш фабрикаси, Кабель заводи ва Электрон аппа-ратлари заводидан чиқаётган чи-қиндилар ва оқова сувларини ҳеч ўйламасдан мазкур анҳорга оқизиб юборилаётганлигидан деб биламан. Айни пайтда бу анҳор-ларнинг сувини тозалаш ишлари-га қаттиқ киришилди ва назорат кучайтирилди. Буларни Тошкент шаҳри депутатлари эътиборига,

Уз сессияларида кўриб чиқиб Салор ва Қорасув анҳорларини тозалаш, атрофини ободонлаштириш учун қилинадиган ишларнинг дастури ва режаси ишлаб чиқилди.

М: Шаҳар аҳолиси томонидан ҳар куни чиқариб ташланаётган чиқинди-ахлатларнинг ўз вақтида олиб кетилаётгани ҳам шаҳар тозаллигига доғ бўлиб тушаёттир. Бу ҳақда сиз нима дейсиз?

Ш. И: Тошкент шаҳри бўйича йилга 1,5 миллион тонна, кунига эса 400 тонна ҳар хил чиқиндилар чиқади. Бу рақамлар фақатгина тўб аҳолидан чиқаётган чиқиндилар ҳолос. Шаҳар меҳмонларининг бунга қўшаётган «ҳисса»лари ҳам кам эмас. Ўз вақтида олиб кетилмаган чиқиндилар ўздан қўланса ҳид тарқатади, мутахассисларнинг фикрича, узок туриб бунга қўшаётган чиқиндиларни ёндириш оқибатида турли хил — канцероген қўрғошин ва бензопирен каби газлар ажралиб чиқади. Жумладан, канцероген газ хитин-қизлар орасида гинекологик касаллигини келтириб чиқаради. Айниқса, қўрғошин ва бензопирен газлари жуда ҳам хавфли, чунки у шу пайтгача табобатнинг оғриқ жойи бўлган — рақ касаллигини келтириб чиқариши фанда исботланган. Шунинг учун чиқиндиларнинг туриб қолишига йўл қўймаслигимиз керак. Айрим ҳолларда биз ҳам бунга доимо эриша олаёلمиз. Ўз вақтида олиб кетилмаган чиқиндиларни айрим кишилар ёқиб юборишайпти, бунинг оқибатида ўша атрофдаги аҳоли яшаётган хонадонларга қўланса ҳид ва тутун тарқалаёпти. Энди ҳар куни йиғиштириб олиб кетилаётган чиқиндилар масаласига келсак, ҳозирги пайтгача ишламай турган Тошкент шаҳар чиқиндиларни қайта ишлаш тажриба заводи ни ёндириб ташлаш қуввати фақатгина

10 фойзга ташкил қилади. Бу албатта жуда ҳам оз қувват. Лекин шу завод ишга тушганда ҳам анча яхши бўларди. Бу мосламанинг эътиборга сазовор томони шундаки, чиқиндилар куйдирилганда атроф муҳитга мутлақо зарар етказилмайди. Ҳозирги кунда шаҳар чиқиндилари асосан Олмалик шаҳрига етмасдан 32 километрда жойлашган Хонобод посёлкисидаги ахлатхонага ташланади. Энди ўзингиз бир ўйлаб кўринг. Ҳар куни 200—300 тонна чиқинди чиқса ва уни 32 километр узоқликка олиб бориб ташлаш учун қанчадан-қанча маблағ сарфланади. Бунинг устига анчагина транспорт воситалари ҳам керак бўлди.

М: Чиқиндилар кўмиб ташланган чуқурликлар бориб-бориб ер ости ичимлик сувларига ёки ўша ерда яшаётган аҳоли соғлиғига таъсир қилмайдими? Қолаверса чиқиндиларни қайта ишлаш заводини кенгайтириш йўллари йўқми?

Ш. И: Албатта гапингизда жон бор. Олиб-бориб ташланган чиқиндилар аҳоли соғлиғига ва ер ости ичимлик сувларига таъсир қилади. Шунинг учун янги завод лойиҳаси ишлаб чиқилди. Лекин бизнинг уни сотиб олишга қурбимиз етмайди. Чунки бу лойиҳа 10 миллион сўмдан ортиқ туради. Завод йилга 400 минг тонна чиқиндини қайта ишлаш қувватига эга. Ҳозирги кунда бу завод лойиҳасини Чилонзор тумани раҳбарлари кўриб чиқмоқда. Негаки у шаҳардаги энг катта туманлардан бири ҳисобланади. Янги завод лойиҳасининг яхши томони шундаки, у соатига 130 кг чиқиндини ёқиб, ундан 150—160 кило-калория иссиқлик чиқарар экан. Бу иссиқликдан қишда бемалол уйлари иштида фойдаланса бўлади.

М: Айтинг-чи, чиқиндилардан

қутулишнинг бирдан-бир йўли фақат янги завод қурилишими? Бундан бошқа чора тадбирлар йўқми?

Ш. И: Тошкент шаҳрида юзага келган аҳолини яхшилаш учун барча сановат корхоналарига талабланлиқни кучайтириш лозим. Бундай корхоналар илм-фан ва техника ютуқларидан, чиқиндиларсиз ёки камчиқинди технологияларни кенг қўллаган ҳолда корхоналарни, цехларни реконструкция қилиш, табиати муҳофаза қилишга мўлжалланган аниқ чора ва тадбирларни ишлаб чиқишлари лозим. Ва ақсинча ўша ташкилотларнинг раҳбарларини ёки мутасадди ўртоқларни жинойи ва моддий жаноубгарликка қаттиқроқ тортиш ҳам мумкин. Чунки, бизга тўлаётган жарималарни ташкилот раҳбарлари ўз чўнтақларидан тўлашмайди, балки ўша ташкилот жамғармасидан олиб беради. Қачонки, ўз чўнтақларидан тўлаганларидан сўнг, ҳеч қачон табиатга зарар етмазмасликка тиришадилар.

Биз ўтган йили турли ташкилот ва сановат корхоналарида шаҳар табиатига қандай муносабатда бўлинаётганлигини аниқлаш мақсадида жойларда 814 та текширув ишларини ўтказдик. Бу текшириш натижаларида кўпгина раҳбар ходимлар табиатни муҳофаза қилиш ишига жиддий таъсир қилаётганлиги маълум бўлиб қолди. Жумладан, 463 та корхона раҳбарларидан 22 минг 75 сўм миқдорда, 202 та раҳбар ходимлардан эса маъмурий комиссияга юбориш йўли билан 100 сўмдан жарима ундириб олинди.

Тошкент шаҳрида экологик аҳолини яхшилаш учун барча автомашиналарни этилланмаган бензин билан таъминлаш лозим. Сўнгга автомашина димқайтаргичларига махсус мослама ўрна-

тилиши лозим. Сўнгга автомашина димқайтаргичларига махсус мослама ўрнатилса бўлади. Шундагина шаҳримиз экологияси яхши томонга қараб ўзгаради. Яна шаҳар кўчаларида йўловчилар учун ер ости йўлларини кўпайтириш лозим. Транспорт воситаларининг ақсарият қисми светофорларда кўп тўхташ жараёнида атроф муҳитни ифлослантиради. Шу билан биргаликда шаҳарга кираверишда табиат муҳофазаси назоратини ташкил қилиш керак. Акс ҳолда бу вазиятдан чиқиб кета олмаймиз! Шунини алоҳида ачинаши билан таъкидлаш кераки, юқорида номлари тилга олинган заводларнинг металл қуйиш цехлари шаҳар ҳавосини ва атроф-муҳитни жудаям ифлослантириб юбораёпти. Бу цехларнинг раҳбарлари ЎзССЖ Вазирлар Кенгашининг қарорини бажариш учун бирор иш қилмаётдилар. ЎзССЖ Вазирлар кенгашининг 1984 йил 54-қарорида: «Тошкент шаҳри ҳудудида жойлашган барча заводларнинг металл қуйиш цехлари шаҳардан зудлик билан олиб чиқиб кетилсин. Улар Жиззах вилояти Ульянов қўрғонига келтириб, алоҳида Металл қуйиш заводи ташкил қилинсин»... дейилган эди. Нима учундир ҳукумат қарори амалга оширилмаёпти. Аҳвол шу йўсинда давом этадиган бўлса, ақин йилларда Тошкент шаҳри ҳавоси бутунлай бузилиб кетиши тайин. Боқи беғамлик ҳам, тебса-тебрамаслик ҳам эви билан-да! Мазкур корхоналар раҳбарларининг бундай иш туттишлари жинойятчилик билан тенг. Аҳволни яхшилаш учун ҳуқуқни ҳимоя қилиш идоралари кучидан ҳам фойдаланиш зарур бўлаяпти.

Суҳбатдош

Тўрамурод РАҲМОНОВ,

ҲИМОЯГА МУҲТОЖ ФИЛЛАР

— Кениянинг миллий боғи — Цовага табиат қароқчилари кўмиб ташлаган филларнинг дондон тишларини излаб топиш учун икки тарафдан қўл ушлашиб одам бўйи қўл кетган ўт-ўланларни ора-лаб бораяпмиз, — деб хикоя қилади АҚШ миллий география жамаиятининг президенти Гелберт Гроувенору, — қароқчилар-

нинг даъфатан бўладиган ҳужумидан ҳимоя қилиш мақсадида бизни қуролли соқчилар кузатиб боришарди.

Шунда Кениядаги ҳайвонот оламини муҳофаза қилувчи жамаият директори, машхур антрополог Ричард Лики бизларни шохи атайлаб синдирилган улкан даракхт ёнига бошлаб борди.

Ричард ва унинг қуролли ёрдамчилари ғоятда усталик билан, аниқ ҳаракат қилишди. Тахмин қилинган жойни етти метрча қазиб, қимматбаҳо фил тишларини топиб олдилар.

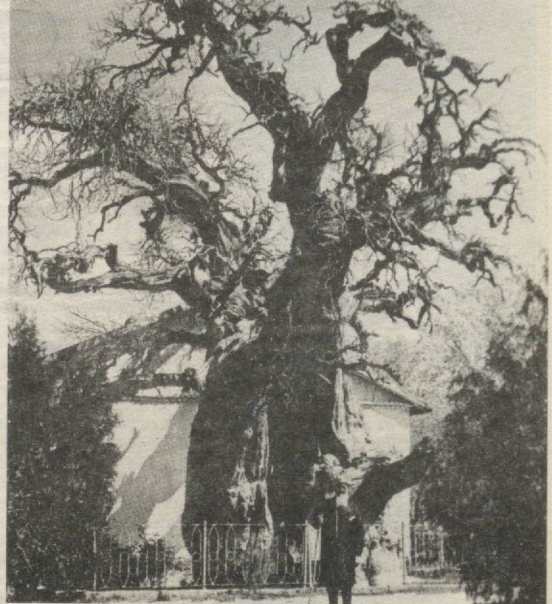
Маълум бўлишича, табиат қароқчилари кейинчалик сотиш учун бу тишларни бундан ўн ой муқаддам ер остига кўмиб қўйишган экан.

Кенияда фил ўлдирганлар ўлим жазосига ҳукми қилинади. Жанубий Африкада эса аҳвол бутунлай бошқача. У ерда филлар шунчалик кўп-ки, уларни отиб ташлаш, ёки майиб қилиб ташлаш жинойят ҳи-

собланмайди. Африка ҳайвонот оламини манаси шундай бир-бирига зид тарзда ривож толган.

1989 йил октябр ойига-ча фил суякларини қонунга хилоф равишда сотади-ган махсус ташкилотлар анчагина бор эди. Натижада бир килограмм фил суягининг баҳоси 200 доллардан 4 долларга тушиб қолди. Филларнинг сони тобора камайиб кетаётганлигидан қаттиқ қайғурган Кения ҳукумати улар билан савдо қилишни тўхтатишни талаб қилдилар. Бироқ Зимбабве, Ботсвана, Мозамбик, Жанубий Африка, Замбия ва Малавияликлар бу тақлифга қарши чиқдилар.

1979 йилдан 1990 йилгача Африкада филларнинг сони 1,3 миллиондан 610 минггачага камайиб кетди. Бундай ҳужасизликнинг олди олинмас, ақин келажакда Африканинг тропик чўл-биёбонларида эркин сайр қилиб юрган филларни кўриш амри маҳол бўлиб қолмасмикин.

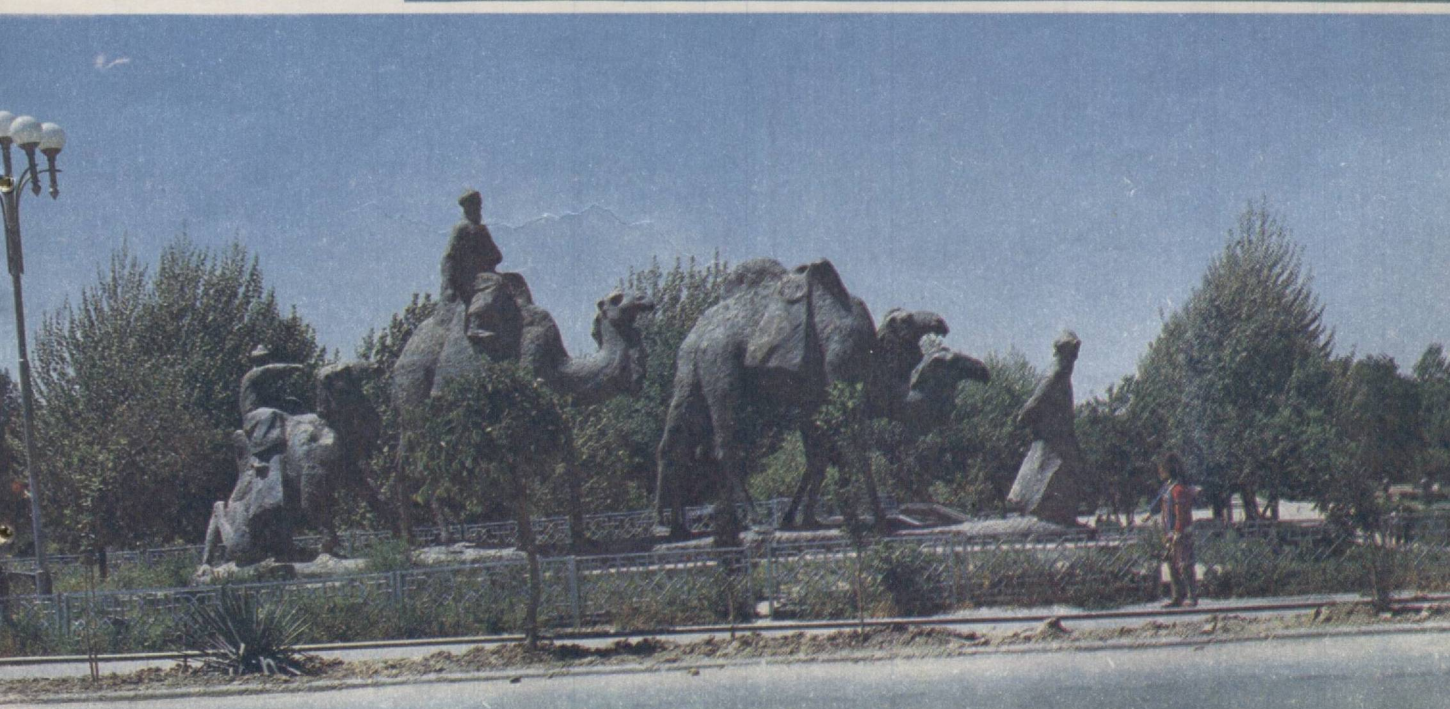
Самарқанд вилоятининг Тим қишлоғидagi минг йиллик арча даракхти ҳамон ўз са-лобатини йўқотгани йўқ.

Сураткаш Р. Нурибоев

Самарқандда улуг шоир Алишер Навоийга ўрнатилган ҳайкал (ҳайкалторош — А. Шоймуродов).

Карвон(ҳайкалтарош — Т. Эсонов).

Сураткаш Р. Нурибоев.

Рассом Ҳикмат Раҳмонов.

Халқ рассоми
Раҳим Аҳмедов
асарларидан

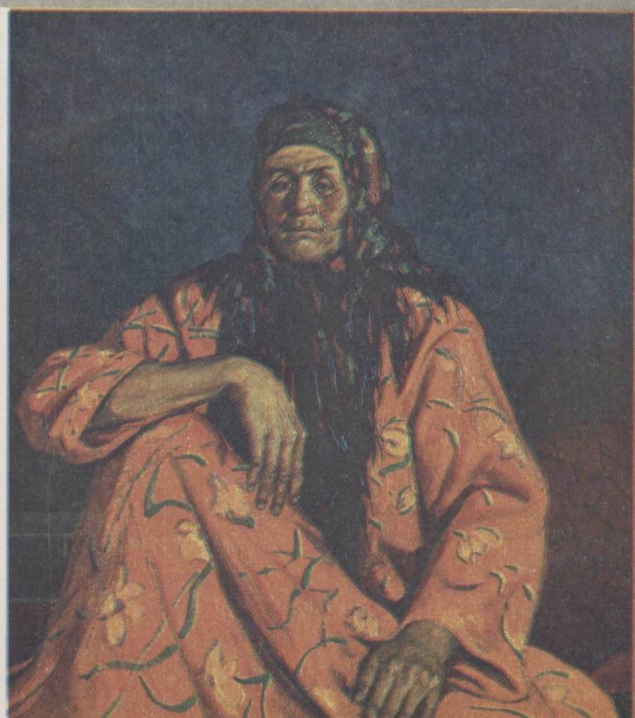

«Шоҳимардонда баҳор» туркумидан манзаралар.

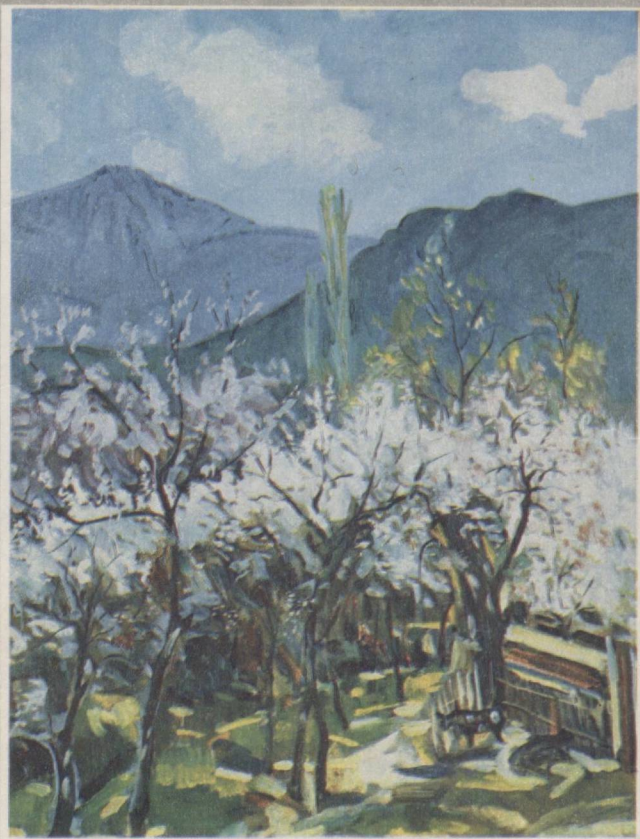

Дехкон.

Она сиймоси.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир ҲОШИМОВ.

Рухи виқори турон

Рухи виқори Турон

«Хаста Навоийнинг тўкиб қонини,
Қўлларига қўйди хино ял-яли».
Ол, олавер бедили зор жонини,
Қон тутагач, жон олуринг бор ҳали.
Малҳами дил бўлгусидир шаҳди ноз,
Меҳр ила бир боқсанг эди ваъдали.
Оғу эрур, қаҳр ила қилсанг гудоз,
Заҳринг ичиб, ўлмак эрур нашъали.
Гулпираҳанли санами фитналиғ,
Ғунчайи гулдурми юзинг пардали.
Келгуси кўндан қушу сувдан балиғ,
Вод ҳижобингни кўтарса сали.
Хуршиди руҳеору маҳи маҳлиқо,
Моҳ каби дил сендан ўлур тамғали.
Ошиқи зоринг қиладур илтижо,
Қисмати ишқ килки қазо сайқали.
«Ўлсам агар йўлда имон бер худо,
Қўйма мени ҳаждин омон қайтғали» —
Ганжа пири хамсанавис авлиё,
Айтди неки лозим эса айтғали.
Бодаю афъюн ила ғамдан халос
Бўлса киши, ишқи эрур шубҳали.
Жониби ҳақ мендан ўлур илтимос.
Фориғи базму тараб эт, эй вали!
Дилу дину жону вужуду имон,
Мулки абад шоҳи ҳусн маҳтали.
Туркий лисон руҳи виқори Турон,
Бўлгуси ул назми Олим машъали!

Аллалар ялқовлик,
Бедорлик чорлар,
Хоргин руҳига ғолиб келади уйқу.
Шабохун ургандек сипохсолорлар,
Қўнглим мулкин олар хоболуд туйғу.
«Пит-пит» — қафасида сайрар бедона,
Тун бўйи тентирар саёқ авбошлар.
Масти хоб самога боқдим ҳайрона,
Юлдузлар — нигоҳим қадаган тошлар.
Бедорларни қила бошладим мазах,
Бир лаҳза ғалати туш кўрганимдан.
Ўтли нафасимдан қизарди шафак,
Ой юзи доғ бўлди оқ урганимдан.
Сулаймон Билқисга йўллади мактуб,
Шубҳа гумон ила олатасирлар.
Қисмат азал ҳақ деб, жўнади маҳбуб,
Бахтдан юз ўғирар фақат басирлар.
Вомдодда узилар оромнинг тори,
Хўроз ва муаззин жўр бўлган чоғда.
Тонгги сабо елар гуллар хуштори,
Очилар ғунчалар лаби ҳар боғда.
Мен эса бирор гап айтолмай гаранг,
Шамол қучаётган гулларга қараб.
Бўй етган киз кўкси олмадай таранг,
Бир оғриқ сезади тонгда зирқираб.
Вировга кўзини сузмагай ҳеч мард,
Мардоналик эса берилгандир қарз.
Бир тишлам олма деб, юракдаги дард,
Кўксим иштиёқдан кетмасайди дарз.

Ҳусни худодод

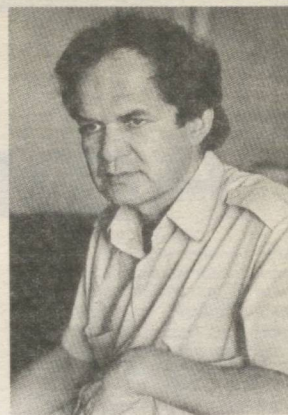
Бу кўзлар алдайди,
Бу қошлар камон,
Тотли ишва бирла
Алдар бу дудок.
Алданиб,
Алданиб,
Қолмоқлик ёмон,
Ҳар ғанжу далоли
Қўзғар иштиёқ.
Бу кўзлар аврайди,
Тийғи ҳар мужгон,
Абрўйи ҳам бўлиб,
Ерилгай итоб.
Ваҳший дил сайд бўлур
Бегурзи гарон,
Сайёд ташнанигоҳ,
Дил ташнайи об.
Дину дил хавфи бу
Ҳусни худодод.
Ақлдан оздирар
Қилса бир имо.
Занкуш шоҳ каниз
Қассос¹ Шаҳризод,
Абадий эртакка
Айланган сиймо!

Қароқчи қушлар

«Темур ҳақида гапирсак,
қаламимизни ушлашарди...»

МИРМУҲСИН

Қанотларин ёзиб осмонда,
Учиб кетар қароқчи қушлар.
Ҳайрон бўлиб Ўзбекистонда,
Биз кўрамиз ғалати тушлар...
Ўзимизнинг Бобоқ хўрозлар,
Кўзларини босганча уйқу,
Шалпайганча мисоли ғозлар,
Бир бор дея олмасди «қу-қу!»
Энди эса бир эмас, минглаб
Юртимизда қўқираар хўроз.
Ҳар бирининг кўшигин тинглаб,
Минг бор қайта уйғонсанг ҳам оз.
Дўстлар, агар воқиф бўлсангиз,
Гувоҳисиз бу ҳангоманинг.
Темур ҳақда ёзай десангиз,
Олишарди тортиб хомани.
Бисмиллодан бошласанг гапни,
Қўзғашарди довул-бўронни...
Бош узра тиг, тишлардик лабини,
Бўғар эдик дилда суронни.
Ногаҳоний айтилган бир сўз,
Бўлар эди умрга завол.
Шундай қилиб минглаб қоракўз,
Боқар ҳамон кўнглида малол.
Соҳибдавлат Ўзбекистонда,
Биз кўрамиз ғалати тушлар.
Тумушугида тилла, осмонда —
Учиб кетар қароқчи қушлар.

Олимжон БҒРИЕВ

Айт, дилингда қолмасин...

Қилич билан, гурзи билан
Ўзга юртни қилгандан ишғол,
Хавфлирокдир макру риё-ла,
Ўзга юртни айламоқ поймол,
Келмоқ мумкин бўлиб муҳожир,
Мумкин бўлиб келмоқлик гадо.
Давлат олиб келса ҳар тожир,
Даҳшат олиб келар ҳар тарсо.
Бахт қидириб келади шоир,
Дардларини шамолга сочиб.
Амал излаб юрган мусофир
Ўз юртидан келгандир қочиб.
Хор бўлдим деб айтмайди ҳеч ким,
Эркинман деб қўшиқ айтар қул.
Нос чеккандек сен жимсан, халқим,
Айтолмайсан дардингни, йўқсул.
Кетаянсан сен ҳам қатордан,
Ўзингга бек, ўзингга хўжа.
Томорқанг бор, молу ҳолинг бор,
Кетмонинг тик, қадди долинг бор.
Қорнинг очми, тўқми билмадим,
Амалда йўқ, эҳтимолинг бор.
Ваъдалардан сарупо кийиб,
Юрмасанг гар тилингни тийиб,
Бошингга мушт тушмоғи аён,
Е тагдонда кетасан жийиб.
Айт дилингда қолмасин Олим,
Кўкрагингни ёриб чиқмай шеър.
Шудир менинг бахту иқболим,
Яшнаб турса Ватан — Она Ер!

* * *

Ийгласа шалолалар, кўз ёшларим дарё эрур,
Кўзларим осмонда армонли бир дунё эрур.
Хофиз Шерози шундай лутф этар девонида:
«Кимга юқтирса худойим, шоири гўё эрур».
Ҳар киши урса қалам қорозга нозим бўлмагай,
Қасб эмас шоир бўлишлик, бошдаги савдо эрур.
Бўлганидек ҳар ҳунарда, учрагай ижодда ҳам,
Ким йўнар сўзни қорин деб, ким анга шайдо эрур.
Тоғ эрур шоир диликим, муз қотиб қайгулари,
Келса илҳом баҳордек, гуллари пайдо эрур.
Улки тақлид айлабон, ҳар сори куйсиз йўрғалар,
«Пилгати» дерлар ўруслар, шеърдузи расво эрур.
Ҳазрати Бедил, Навоий, Бобурингдек ўзбегим
Шеър битувчи шоиринг айтгил бугун қайдо эрур?

¹ Қассос — қиссачи, эртақ айтгач.

Афғон олимлари тухфаси

Абдурашид АБДУГАФУРОВ,
филология фанлари доктори,
профессор

Алишер Навоийнинг халқпарварлик ва адолат, дўстлик ва тотувлик гояларини тарғиб этувчи, одабийлик ва покликка, юксак одоб-ахлоқ ва меҳр-шафқатга ундовчи, гўзаллик ва севги-садоқатни эъозловчи бадий баркамол асарлари бутун афғон ўлкасида кенг тарқалган, яратилган даврдан бошлаб афғон халқининг ҳам маънавий бойлигига айланган. Бунда ҳеч қандай ғайри табиийлик йўқ. Аслида, улур шоир ижодий меросининг деярли ҳаммаси худди шу шеъриятсевар гулроқда яратилган, шу қадимий ўлканинг оромбахш ҳавосидан нафас олган, баҳра топган. Султон Хусайн Бойқаро давлатининг энг нуфузли арбоби даражасига кўтарилган Алишер Навоийнинг амалий-ижтимоий фаолияти ҳам хануз-ханузгача бутун Афғонистонда ниҳоятда юксак қадрланади. Унинг ўз ташаббуси билан шахсий маблағи ҳисобидан қурилган кўплаб медреса, масжидлар, шифохонаю карвонсаройлар, ариқлару йўللари, ҳаммомлару хайрия би-

нолари неча асрлар давомида шу замин халқи учун ҳалол хизмат қилганлиги, ўлканинг маданий-иқтисодий ҳаёти ва тараққиётида катта ижтимоий ўрин тутганлиги афғон олимлари томонидан қайта-қайта ва миннатдорчилик туйғуси билан таъкидланади.

Шу йил 9—10 феврал кунлари Афғонистон Жумҳуриятининг пойтахти Кобул шаҳрида Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллигига бағишланган халқаро илмий анжуман бўлиб ўтди. Афғонистон Фанлар Академияси ташаббуси билан ташкил этилган бу илмий анжуман ишларида жумҳуриятимиздан ЎзССЖ ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик илмгоҳи директори, тарих фанлари доктори А. Ҳуринбоев ва ушбу сатрлар муаллифи қатнашиши шарафига муяссар бўлди.

Айтиш керакки, умуман Афғонистон Жумҳуриятида Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллик тантаналари кенг миқёсда нишонланди. Энг муҳими, афғонистонлик олимлар махсус тайёрланган қатор китобларни нашрдан чиқариб, улур шоир тўйига муносиб тузфалар тайёрладилар.

хижрий-шамсий йилнинг далв ойида) ўқувчилар қўлига теги.

«Хамса»нинг бу Кобул нашри машҳур ўзбек хаттоти Муҳаммад Шоҳмурод қотиб ибн Мулла Шоҳнеъмат хати билан битилган ва Ташкентда 1901 (1322 хижрий-камарий) йилда Қози Муҳаммад Ғулум Расул Хўжа ғайрати билан тошбосмада чоп этилган китобдан офсет (нусаха олиш) усулида амалга оширилган. Аммо, таъкидлаш лозимки, ношир А. Баёний ва афғон матбаачилари қуруқ нусаха кўтариш билан кифояланиб қолмаганлар, аксинча, жиддий ижодий меҳнат ҳам қилганлар. Жумладан, шарқона китоб безаш услубида янги гўзал мукова тайёрланиб, улур шоир сиймоси туширилган ҳамда сурат остига: «Мир Алишер Навоийнинг 550 йиллигига» бағишлов сўзлари битилган. Биринчи саҳифада эса Навоийнинг, Шаҳзода Маҳмуд Музаҳҳиб томонидан XVI аср бошида чизилган машҳур сурати рангли тасвирда берилган. Ношир ҳар беш дoston номларини махсус безакли варақларда битиб, ўз ўрнига жойлаштиргани ҳам ўқувчига катта қулайлик туғдиради.

«Хамса»нинг Кобул нашрини очишимиз биланоқ гулбесак доира ичига олинган:

*Е раб!
Халққа зеби торақ айла мун!
Ўғруна муборак айла мун!*

*Эгги афрокни мунга ёр э!
Эгги шиким элин харидор э!—*

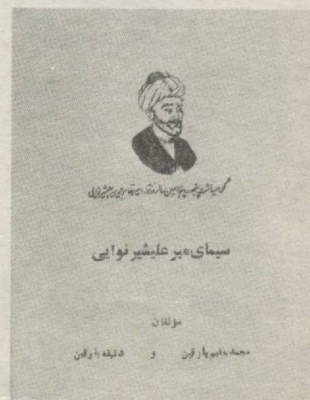
мисраларига қўзимиз тушади. «Хамса»дан бохабар ҳар бир

ўқувчининг булар аслида «Сабъан сайёр» дostonидаги акундовчи мисралар эканлиги, ноширлар фақат икки сўзни («ани»—«муни», «анга»—«мунга») алмаштириб, мазмунан жуда ўринли эпиграф шаклида фойдаланганликларини англаш қийин эмас. Ўрни келганда шунинг ҳам айтиб ўтайликки, сўз юритилаётган нашр кейинги ўттиз йил ичида чоп этилган «Хамса»ларнинг энг мукаммалли сифатида ҳам қимматлидир.

Агарда Афғонистон Жумҳуриятида уч миллионга яқин ўзбеклар яшаётганини ва улар Ўзбекистонда амалга оширилган нашрлардан ёзув тўсиқлиги жиҳатидан фойдаланиш имкониятидан маҳрум эканликларини назарга олсак, Абдулғаффор Баёний меҳнатининг нақадар фойдали эканлигини тўла тасаввур этамиз. Эндиликда афғон ўлкасидаги барча туркийзабон зиялилар, талаба ва шеърият мухлислари ўзларига таниш араб ёзувида Навоий дostonларини тўлиқ ҳолатда ўқиш шарафига эга бўлдиларки, бу ниҳоятда муҳимдир.

Яна бир масала. Афғон ноширларининг бу тажрибасидан ўрнак олиб, бизда ҳам худди шундай офсет усули билан ўтмиш ижодкорлари меросини кўп нусхаларда нашр этишни йўлга қўйиш керак, деб ўйлаймиз. Айниқса, эски ўзбек ёзувини ўрганишга қизиқиш бениҳоя кучайган, бу ёзувдаги китобларга эҳтиёж ортган ҳозирги кунда Навоий ва бошқа муштов ижодкорларимиз асарларини аслидан нусаха олиб нашр

этиш жуда ўринли иш бўлур эди. Бу, айни замонда, учар «ишбилармон»лар томонидан кўп нусхаларда тарқатилаётган «адабий» махсуслар йўлини ҳам тўсган бўларди ва мухлислар қўлига ҳақиқий ижод намуналари етказилган бўлар эди.

1. «Хамса»нинг Кобул нашри

Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллиги муносабати билан Афғонистон Жумҳуриятида нашр этилган китоблар рўйхатини шоирнинг энг йирик асари Вуюк Вешлик — «Хамса»дан бошлаш ўринли. Таниқли олим ва ношир Абдулғаффор Баёнийнинг ихтимоми — ташаббуси билан жумҳурият Фанлар Академияси томонидан нашр этилган бу китоб Кобулда халқаро тантаналар ўтаётган кунларда (1369

II. «Сиймои Мир Алишер Навоий»

деб номланган яна бир илмий тадқиқот Кобулда 1991 йил бошларида босмадан чиқди. Афғон олимлари Муҳаммад Халим Ерқин ва Шафика Ерқинларнинг ижодий ҳамкорлигида яратилган бу асар Афғонистон Жумҳуриятида яқиндагина ташкил

этилган «Фарҳанги Алишер Навоий» анжуманининг илк хайрли меваси — биринчи наشري сифатида ҳам алоҳида диққат-таҳсинга лойиқ. Бу рисола муқовасига ҳам улуг шоир сиймоси туширилган ҳамда унинг остига дарий тилида «Амир Низомиддин Алишер Навоий таваллуд кунининг беш юз эллик йиллигини иззат-шарфлаш» деб ёзиб қўйилган.

Кичик сўзбоши билан бошланган тадқиқотнинг биринчи бобида улуг шоирнинг:

*Бу гулшан ичраки, йўқтур
баҳо гулига сабот.
Ажаб саодат эрур чиқса
яшиллик била от,—*

мисралари эпиграф қилиб олинган. Унда бўлажак буюк шоирнинг туғилиши, тарбияси, ҳаёт йўлининг асосий босқичлари, амалий-ижтимоий фаолияти, уни қуршган муҳит ва ақидалири тўғрисида сўз боради. Биринчи манбалар ва навоийшунослар ишларидан, шунингдек, Навоийнинг ўз асарлари жисмидаги маълумотлардан кенг фойдаланган муаллифлар шоир таржамаси ҳолининг барча муҳим нуқталарини ихчам ва оммабоп бир шаклда баён этишга эришганлар.

Китобнинг иккинчи боби «Навоий ва жойгоҳи у дар адабиёти турки — чигатоий (ўзбекии қадим)» деб номланган.

Боб аввалида «Садди Искандарий» дostonидан келтирилган мисралар, чиндан ҳам, айтилмоқчи бўлган асосий мазмунини лўнда ифода қилади. Унда Навоий фохрия услубида қалам суриб табиий гурур билан она тилидаги адабиётда тутган ўз ўрнига аниқ ишора этган эди:

*Сенга онча ҳақ лутфи воқеъдурур
Ки, то турк алфози шоъдурур.
Бу тил бирла то назм эрур халқ
иши,
Яқин қилмашиш халқ сенидек
киши!*

Муаллифлар ўзбек адабиётини юксакликка олиб чиққан «Хамса»га асосий диққат-эътиборни қаратадилар, унинг яратилиши бутун туркий забон халқлар адабиёти ва умуммаданиятида катта тарихий аҳамиятга молик бўлганлигини сўзлайдилар.

Улуг шоирнинг ўзбек шеърляти, хусусан, ғазалчилиги ривождаги буюк хизматлари ҳам тўғри таъкидланади, унинг лирик мероси кейинги асрлар ижодкорлари учун юксак намуна бўлиб, чин маҳорат мактаби вази фасини ўтаганлиги қайд этилади. Худди шу бобда Навоий «Муҳокамат ул-лугатайи», «Маҳбуб ул-қулуб», «Вақфия», «Насоим ул-муҳаббат» каби илмий, тарихий, фалсафий-диний асарлари билан ўзбек наsrининг ҳам равнақиға жиддий ҳисса қўшганлиги тўғри кўрсатилади. Муаллифлар «Мажоллис ун-нафоси» асари билан эса Навоий «таакиранависликда янги мактаб яратди», деган хулосага келадилар.

Рисоланинг кейинги бобини Мухаммад Ҳалим ва, Шафиқа Ерқинлар «Навоий — хусрави қаламлари шеър» («Навоий — шеър мамлакатининг шоҳи») деб номлаганлар ва бу ўринда ҳам таҳлилни улуг шоирнинг ўз мис-

раларини келтириш билан бошлаганлар:

*Туркий назмда чу тортиб мен алам,
Айладим ул мамлакатни яққалам.*

Боб давомида Навоийнинг улкан тўғма қобилият соҳиб бўлганлиги, гўдакликдан тортиб то умрининг охиригача лаҳзаларигача қўлидан қалами тўшмай, баракали ижод қилганлиги, унинг қамеб қобилиятига Мавлоно Лутфий, Абдурахмон Жомий, Давлатшоҳ Самарқандий, Хондамир, Восифий ва Бобур каби билимдон шеършунослар юксак баҳо берганликлари қизиқарли тарада баён қилинган. Афғонистонлик олимлар «Хамса» дostonларидан келтирилган қатор парчаларнинг таҳлили воситасида Низомий, Хусрав Дехлавий ва Жомийлар ижодидан илҳомланган Навоийнинг тўла маънода янги («ибодъ») дostonлар яратганлигини ишонарли кўрсатганлар. Рисолада «Лисон ут-тайр» дostonининг яратилиш тарихи ва ғоявий-бадий жиҳатларига ҳам жиддий ўрин ажратилган. Худди шу бобда улуг ўзбек шоирининг дарий (форсий) адабиёт равнақидаги ўрни ҳақида «Девони Фоний» мисолида сўз боради.

Навоийнинг ўз даврида, шунингдек кейинги асрлар давомида туркийзабон халқлар адабиёти ривожига кўрсатган баракали таъсири ҳақида сўз юритган муаллифлар таниқли тадқиқотчи Рукниддин Ҳумоюн Фарруҳнинг қуйидаги қизиқарли кузатувини келтирадилар:

«Амир Алишер Навоийнинг туркий шеърлятга маънавий таъсири шу даражадаки, ундан кейин яшаган туркий шоирлар услуб-равишда унга тақлид қилиш бағина чекланиб қолмадилар, балки унинг тахаллусларини ҳам ўз тахаллусларига қўшимча қилиб олдилар, чунончи: Хаёлий-Навоий, Хусайний-Навоий, Холлий-Навоий, Шукрий-Навоий ва х».

Монографик тарада ёзилган бу тадқиқотнинг ҳар бир бобида кўтарилган мавзу ва унинг ёритилиш савияси хусусида батафсил тўхташ имкониятига эга эмасмиз. Шу боисдан ҳам тадқиқотнинг кейинги бобларида улуг шоирнинг ўзбек адабиётида наsrининг ривожланишига ҳам жиддий ҳисса қўшганлиги, адабий-эстетик қарашлари, айниқса, адабиёт, санъат, илм ва ҳунар аҳлига ҳомийлик ва устозлик қилиб, қўллаб-қувватлаш ишларини тарбиялаб вояга етказгани қатор далиллар воситасида ишонарли намоиш қилинганлиги зикр этиш билан чекланамиз.

Рисоланинг саккизинчи — яқунловчи бобини муаллифлар «Навоий-комил Инсон ва буюк гуманист» деб атаганлар. Афғон олимлари шоирнинг ўз ижодидан шахсияти ҳамда дунёқарашининг халқчил моҳиятини аққол ва тўла ифода эта олувчи қуйидаги машҳур байтини эпиграф сифатида жуда ўринли келтирганлар:

*Юз жафо қилса манга бир
қатла фарёд айламон,
Элга қилса бир жафо юз
қатла фарёд айламан!*

Ана шу иқрорда баён этилган

чин халқчил ғоя Навоийнинг бутун ижодий фаолияти ва ижтимоий-сиёсий амалиётида бош мезон бўлган. Қисқаси, Мухаммад Ҳалим Ерқин ва, Шафиқа Ерқинларнинг ҳамкорликда яратган тадқиқоти улуг ўзбек шоири ва мутафаккири, йирик давлат арбобининг ҳаёти ва ижоди ҳақида форсийзабон ўқувчиларга яхлит ва илмий жиҳатдан асосли маълумот бера олади. Бизнинг қатъий ишончимизча, афғон олимларининг бу тўғрисида Алишер Навоий ҳақида чет элларда яратилган монографик характердаги илмий ишлар қаторидан муносиб ўрин эгаллашга лойиқ.

بازيهای عامیانه اوزنيكان جوزجان

III. Шаръий Жузжоний бағишлови

Абдулҳаким Шаръий Жузжоний Афғонистон Жумҳуриятида обрўли жамоат арбоби ва билимдон олим, иқтидорли шоир ва моҳир таржимон сифатида ном чиқарган. Унинг биз қисқача сўз юритмоқчи бўлган «Амударё» китобига илова этилган «Танитиш»да қайд этилишича, «III. Жузжоний дарий ва ўзбек тилида ёзади ва шеър айтади. Ҳижрий-шамсий 1368 йилда (мелодий 1990 йилда) ўзбек тилидаги шеърлари учун Афғонистон Езувчилар анжуманининг «Навоий» номли адабий жойнасини (муқофотини) олишга муваффақ бўлган. Араб ва турк тилларини билади. Баъзи бир шеърларининг матни ё таржимаси Совет Иттифоқида наsr қилинган». Худди шу «Танитиш»да Ойбекнинг «Навоий» романини дарий тилига таржима этгани ҳам айтиб ўтилади.

«Амударё» шоирнинг ўзбекча шеърларининг набатдаги тўплами. Бизнинг мавзуйимизга бевосита боғлиқ жиҳати шундаки, китобнинг наsr санаси 1369 Ҳижрий-шамсий йили, 21 дaлв деб кўрсатилган. Бу эса мелодий 1991 йил 9 феврал кунига тўғри келади. Ҳа, Шаръий Жузжоний ўз танланган шеърларини улуг Навоий таваллудининг 550 йил-

лик таваллуди кунини босмадан чиқаришга эришган. Бу муаллифнинг бобокалон шоиримизга нисбатан чин ихлос-эътиқодининг бир шаклий кўринишидир.

Асосан ишқий ва ижтимоий мавзуидаги шеърлардан ташкил топган «Амударё» тўпламида 46 байтдан иборат «Соқийнома» ҳам ўрин олган. Шаръий Жузжоний қадимий жанрдаги бу асарининг ёзилиши тарихини баён қилиб, ниҳоятда қизиқарли маълумотларни келтиради. Маълум бўладики, «Соқийнома» улуг ўзбек шоири мадҳида махсус яратилган ҳамда афғонистонлик навоийшунослар кўригидан ўтган:

«1368 йил (Ҳижрий-шамсий, 1990 йил мелодий) дaлв ойининг йигирма биринчи кунини (9 феврал) хурматли доктор Воҳидий уйда (сўз таниқли афғон олими Мухаммад Яъқуб Воҳидий Жузжоний ҳақида бормоқда — А. А.) ҳазрат Амир Алишер Навоий туғилган кунининг 549-йили таъжил (хурматлаш, нишонлаш) қилинди.

Бу маҳфилда (йигин, анжуман) навоийшунослар ва Навоий асарларига алоқали ёзувчи, шоир ва муҳаққик (тадқиқотчи)лар катта ҳисса қўшган эдилар.

Маҳфил бошланиши билан туркий тиллар адабиёти, айниқса, ўзбек классик шеъри соҳасида Навоий роли борасида нисбатан кенг суҳбатдан кейин қуйидаги «Соқийнома»ни маҳфилдагилар учун ўқиб бердим.

Бу шеърни мен Навоийга назира қилиб, баъзан у ишлатган адабий сўзлардан фойдаланиб ёзганман».

Чиндан ҳам, бутун асар давомида Навоий шеърляти таъсирини сезиш қийин эмас. Муаллиф бундан ташқари таъзим санъатидан фойдаланиб, ўз асари жисмига Навоийнинг «Садди Искандарий», «Фарҳод ва Ширин» дostonларидан бир қатор мисраларни қўйиб юборади.

*Сен, эй илм буржидо порлоқ қуёш,
Бутун сўзинг асрори олдинда
фош.
Яшар «Хамса» бирлан муаббат
отинг,
«Хазойин» биландур мухаллаб
отинг.*

*Сеъуб турк улусини ҳаддин нари,
Кўтардинг бу элнинг тилин кўк
сарин...*

Бутун «Соқийнома» шу кўтаринглик руҳда давом этади.

Айтиш керакики, Навоий мадҳига бағишланган бу асар Кобулда дарий тилида наsr этилувчи «Хивод» рўномазининг 9 феврал тантанали сонида ҳам ўз аслада, яъни ўзбек тилида муштафилларга ҳавола этилди. Афғонистон Жумҳуриятининг бошқа рўнома ва ойномаларида ҳам Навоий шаънига аталган дарий ва ўзбек тилларидаги бир қатор бағишловлар эълон қилинганлигини таъкидлаш лозим.

Хуллас, улуг ўзбек шоири ва мутафаккири, йирик давлат ва жамоат арбоби Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллиги шарафига қардош афғонистонлик олимлар ва ижодкорлар бир қатор арзигулик тўғраларини тайёрлаб, кенг жамоатчиликка етказдиляриқ, бу ҳар қандай таҳсинга лойиқдир.

Кулман ОЧИЛ

Ҳикоя

Кураш шундай бўлишини билганида, Беғали чол Мардоннинг тўйига ҳам, томошасига ҳам келмаган, уйда, кампинининг ёнбошида ўтган кунига шўкр қилиб ётган бўлар эди. Бўлмаса, давра деганингизга таъриф йўқ — Мардоннинг қўли очиклигини билганиданми ё туркменистонлик полвоннинг овозасиданми, ишқилиб, тумонат одам йиғилганки, бунча томошабин қишлоқ шўросининг раиси Теша бужурнинг тўйига ҳам келмаган. Қирда, қўламининг устига қурилган қўрга қараб, яқин орадаги жамики қишлоқнинг бола-бақрасигача кўчиб келган, деб ўйлайсиз. Ҳамма зўр томоша кутиб, Шўрбозордаги тўйларнинг доимий баковули Теша раисга кўз тиккан. Баковулнинг эса даврага полвон чорлайвериб, тангайиб куриб, оёғи толиб кетди:

— Дурди полвонга талабгор борми?

Қўрнинг қўринари жойида, курсида, шусиз ҳам қисиниб-қимтиниб ўтирган Мардон (умри поданинг орқасида ўтган бечоранинг қуйимичи курси, ўзи бундай катта давра кўрибдими) баковулнинг бу гапини эшитганида, ҳар гал энтиқади, теварагига аланглаб олади. Утирганлару турганлар орасидан кутган киши-чиқмаган, ерга, оёқ ости бўлиб ётган баррагина кўкатларга тикилиб қолади. Хўрлиги келади чамаси. Иқболим паст экан, озиб-ёзиб бир тўй қилувдим, унга ҳам кўз тегди, деб эзилаётганга ўхшаб қўринади.

Сал нарида, одамлар орасида, пўстақда ўтирган Беғали чолнинг унга юраги ачишади. «Феълингдан кўр, Мардон ука, — деб ўйлади, — тўй ҳам эгасига ўхшайди. Ўзинг ланжорқан — томошанг ҳам қизимаяпти. Етим қолган боладай доим эгининги қисиб юрасан. Эркак ҳам шундай бўладики? Отанг раҳматли тошини-тошга, гиштини-гиштга урувчи одам эди-ку, сен нимага мундай мискин чиқдинг? Эса, ҳеч замонда Шўрбозорнинг тўйида товоқ олган полвоннинг ёқаси бўш қолганми? Келиб-келиб сенинг томошангда шундай бўлганига нима дей. Бошингни кўтарсанг-чи, уккағарнинг ули!»

Мардон шўрлиқнинг томошани қандай кутгани Беғали бувага ҳам маълум эди. Унинг етти қизни йўргаклаб олган хотини бирорта

ўғил туғиб, эрининг кўнглини ололмади. Эр бечора ана ўғил бўлар-мана ўғил бўлар, деб кўп илҳақ кутди. Лекин у етти фарзандига ота бўлса-да, уйдаги бешиқнинг сумаги алмашмади. Аёлининг оҳори қоча бошлади, шундай бўлса ҳам, туғишга шайланди, бироқ эр кўнмади: «Шунисига ҳам шўкр қилайлик, деди, қизларини улдан кам кўрмайман. Эсон-омон куёвга берсак, етти улимиз бўлади!»

Тўнғичини куёвга чиқариш олдидан қишлоқ оқсоқолларини «чойга» айтиб, маслаҳат солди: «Бино бўлганимдан бери элимизнинг тўй-томошасини кўраман, маъракаларида хизмат қиламан. Армон бўп қолмасин, каттамининг тўйини ул тўйидай ўтказаск...»

Оқсоқоллар, ҳўп яхши, дейишди.

Мардон уйининг чаккидан сарғайган вассажуфларига қараб олиб, гапида давом этди: «Бурноғи йили саратонда Исикқўлда буйрағимни деволатиб юрганымда, Дурди деган бир туркман йигит билан қиёматлик ака-ука тутиниб эдим (кейинчалик гап бўлдики, ул Мардонбойни кўлга қўкиб кетаётганида кўтқариб қолган экан). Дурди укамнинг, у кўрсангиз, тўйини ўзим би-ир қизитиб бераман, деган ваъдасини олганман. Ўзи полвон, Тошхўвузда туради. Амрико томонларга бориб, олишиб келади. Бўйинга осиладиган ўрденлариям бор. Энди унга тилгиром бериб чақирмасам, тўйимда даврага чиқармасам, кўнглим жойига тушмайди».

Оқсоқоллар бунга ҳам рози бўлдилар: «Шўрбозорда анчадан бери олишли тўйлар бўлмаган, полвонлар ҳам ўзини шаҳарга уриб кетган, бахонада яхши томоша кўрамиз...» Мардоннинг гапларини ҳамма қўллади-ю, фақат Теша раис сийрак сочили бошини силаб, бужур юзларига виқорли тус берганча, ўйлашиб қолди. «Қирқим маҳали тўй ўтказасак қандай бўлар экан, — деди, — «катта»лар эшитса нима деб ўйлайди? Шу ишни қишга қондираск...»

Аслида Теша раиснинг қўй қирқими билан ҳам, «катталар билан ҳам иши йўқ — бундай пайтларда Мардонга ўхшаган омирок, бечоратоб одамларни пича ялинтириб, ўзининг қимлигини кўрсатгиси келади. «Отининг феъли эгасига маълум». Беғали чол, кўнгли ўксимадимикан, деб тўй эгасига қаради. Йўқ,

Мардонбой шумшайибгина ўтирибди. Раис, тўйни икки йилдан кейин бошлайсан десаям, рози бўлгудай. Чолнинг бўйин томирлари ўқлогдай бўртиб, Теша раисга қаради:

— Бир мардум неча йил йиғиниб, элининг олдидан ўтай деса, тўйни кечиктириш — гуноҳ, отажоним! Ҳар не қилсангиз — қилинг, лекин тўйни бузманг. Тўйни бузган тўқол эчкидан ёмон, отажоним!..

Мана энди, тоғу тош оша меҳмон бўлиб келган туркмандан бошқа ҳамма томошабин, тагин кутавериб зериккан, бирининг кўнгли нос, иккинчисиники тамаки, учинчисиники уйку тусаб ўтирган томошабин. Олишли тўйнинг дарагини эшитса, Москвадан бўлса ҳам етиб келадиган, оқшом қўноқ жойида ошини еб, қорнини силаб ётгучи қашқадарёлик полвонларнинг уруғига ўт тушгандай — бирортасининг қораси кўринмайди. Кеча, Беғали чол нафақасини олиш учун пўстахонага борганида, гап бўлган эдики, Бухорода ўқибган талаба полвонлардан то бурноғи йили Қаршига кўчиб кетган Чори полвонгача келади — тўйга айтилган. Келган бўлса, нимага бирортаси элга кўриниш бермайди? Е манави туркманини қўриб, ҳаммасининг юраги товоғига тушиб кетдими? «Зўрдан зўр чиқса, оёғи тибир-тибир».

— Дурди полвонга талабгор бўлса, даврага чиқсин. Зоти — бир қўчқор, юз сўм!

Баковул айлана қўриб ўтирган шўрбозорликларга, кўндалаликларга, аннарўзу мойлижарликларга — ораларидан қанчадан-қанча полвонлар чиққан одамларга — умидвор қарайди, одамлар — бир-бирларига. Гуё бундай гапни биринчи эшитишларию уларнинг ҳаммаси Беғали бувадай парти кетиб, шарти қолган эзма чоллар, гўё кўрағида ёли бор мардлар бўлмаган бу элда.

— Орамизда эркак қолмаганга ўхшайди, отажоним, — деб мингирлайди Беғали чол. Унинг гапига ҳеч ким эътибор бермайди. Чол тамаки халтачасини олиб, бурнаки қилар экан, беқор келимбан, деб боз афсусланади. Қани энди бошинг ёш, белинг бақувват бўлса-ю, даврага ўйноқлаб чиқсанг. Кафтингни тупроққа теккизиб, ерни таовоб қилсанг. Буни қўриб чоллар дуога қўл оҳса: «Сени отабуваларингдан қолган шу эна еринг қўласин!» Елигини яланғочласангу, ўзингни қўр-

сатсанг. Лекин давринг ўтган, гап сотишдан бошқа ишга ярамай қолгансан, деб ўйлайди Беғали чол ўзини кекаса полвон чоғлаб. Аслини олганда, умри бино бўлиб, бировнинг ёқасини ушламаган. Тенги-тўшининг айтишича, олишиш нари турсин, бир қоп унни ёлғиз ўзи эшакка ортганини биров кўрмаган. Ёшлигида ям ҳозиргидай мўртроқ бўлган чоғи. Нимаям дейсан, кўнгил-да. Бундай олиб қараганда, буруннинг мўртиям бошқачароқ бўлган экан. Фалончи полвонга талабгор борми десанг, олишни билса-билмаса, ярим қишлоқ даврага чиқиб кетар экан. Ҳозиргиларга ароқ бўлса бас. Баковул бир шиша ароқни кўрсатиб, кимки шунга бир кўтаришда ичса, зотиға яна ароқ олади, дегудек бўлса, ўтирганларнинг ярмини ўртада кўрасиз. Бўйни қилтиллаб қолган бир-икки чолни ҳисобга олмаганда — ҳаммани. Чолларнинг орасида ҳам бошида салласи бўлгани билан, оғзигинасидан ароқ сасиб юрадиганлари кам эмас. Бу савилни ташлаш шлапани саллага алмаштиришдан қийинроқ-да!..

Баковул ёнига келганда, Беғали чол ўтирган жойидан унга қараб қиқиради:

— Зотиға кўчкор эмас, ароқ қўйинг, отажоним, шунда талабгор ўз-ўзидан кўпайиб қолади.

Сийрак кулги кўтарилади.

— Дурди полвонга айтинг, — деди яна кимдир, — одамларга тагин бир кўриниш берсин.

Туркманистонлик полвон даврага чиқади. Чайир. Бурни бигиздай. Устида оқ яктак, белида икки-уч айлангириб боғланган пиллики белбоғ, оёғида махсидай юпка оқ этик. Кўкраги хийла очик, олпоқ бармоқларини ўйнатганча давра айланади. Утирганларга қарамайди. Белисанда, ҳаёли қаерларда юрибди — билиш қийин.

— Ух, уққағарнинг туркмени! Елидан бир гилам тўқаса бўлар экан.

— Бўйини қаранг-да. Мунга ҳеч ким бас келолмайди-ёв, — дейди кимдир.

— Қўйсангиз-чи, Чори полвон ҳам ундан кам эмас, — эътироз билдиради бошқаси.

Беғали чол, Дурди эртага — юртига боргач, ҳамқишлоқларига нималар дейишини тахмин қилади:

«Ўзбек деганинг дим мўрд бўлар экан-ов, ёшулли. Бийри аллимга галалмади, манглайи гараларининг».

«Ба, сани миймон деб аяғон чиқар?»

«Ўйсан-а, гурешда мийманга бала борма?» Шундай дейди, демаса ҳам, шундай ўйлайди, ҳақи бор.

Бу гаплар курашнинг бошида, Дурди полвон товоқ олиш учун даврага чиққанида бўлган эди. Ҳозир иккинчи марта элга кўриниш берганида эса Беғали чолга унинг аввалги шахди сўниб, хийла «мулоиймлашгандай» туюлди. Боши биров эгилган, қадам ташлашлари ўйчан, боғия белисандикдан дарак йўқ.

«Шундай, Дурдибой, — деб ўзича куюнади чол, — энди акаганингнинг тўйини қизитолмайсан... Сендан ҳам кўра, Мардонга қийин бўлди, Мардонга!»

Дурди полвон яна жойига бориб, ўтирар экан, аввал кунботарга, сўнг тўй эгасига бир-бир қараб олади. Мардонга нима учун қараганини билиш қийин эмас. Бу ёғи қандай бўлди, яшулли, демоқчи. Қиблада нима бор экан? Ҳа, полвонларимиз ўтирганга ўхшайди. Чол тиззасига таяниб, бўйинини чўзади. Пешонасига кафтини соябон қилиб, ўтирганларга разм солади. Чори полвоннинг қораси кўрингандай бўлади. Аниқ шу — устида қора пинжак, оқ кўйлак — майлига келгандай беларво ўтирибди. Бу ерда бўлаётган гапларнинг у кишимга алоқаси йўқдай. Зериккан. Кўнгилгинаси салқингина жойини тусаб қолган, чамаси, дам олмаси пешонасини артади. Бети рапидадай бўлиб, бўйни билинмай кетибди. Ҳа-да, шаҳарга кўчиб кетган, жонгинаси ҳузур-ҳаловат топиб, семирисина қопти. Беғали чолга кўзи тушиб, ўзини панана олди. Пус-а, пусиб кетаверинглар! Бировинг кунора хотин алмаштириб, эатига канадай ёпишиб ёт. Бошқанг институтда домламан деб, кечасиям галстугининг ечмай ухла, бўлмаса мартабангдан тушиб қолсан! Сизларни эналаринг машат учун туққан.

Давра совугандан совуб Борар, баковул саросимада қолган эди:

— Талабгор борми? Зоти...

Аслида бешта товоқ қўйилган эди — тўрт-тасини қашқадарёлик ва сурхондарёлик полвонлар бўлиб олишди. Бир-бири билан олишавериб синашта бўлиб кетмаганим — шарт-шурт беллашдилару, ўйинни тамом қилдилар. Одамлар улардан бундан ортиқ томоша кутмаган ҳам эди. Улар туркманнинг «санъат»ини кўриш илинжида, туркманга эса талабгор йўқ. Унинг ўзидан олдин етиб келган шовшув катта полвонларни ҳуржитиб юборди шекилли, майдарақлари ўзларича тирттанглаб қолишдан уялиб ўтирганга ўхшайдилар.

Шумшайибгина ўтирган Мардон бир нарса эсига тушгандай, бирдан ўрнидан туриб, пилдираганча Теша раиснинг олдиға боради. Нимадир дейди. Баковул шошиб-пишиб бош ирғади ва шартта ёнига бурилиб, аҳли томошабинга ўқтам овозда маълум қилади:

— Дурди полвон олган товоқнинг зотиға тўй эгаси яна эллик сўм қўшди!.. Талабгор борми?

Йўқ, Мардон бечора зотга яна минг сўм қўшса «талабгор бор!» деган ҳайқирини эшитолмайдиган кун экан бугун. Гапа-ғовур бошланади-ю, лекин даврага ҳеч ким чиқмайди.

— Чори қани? Айтинглари-ей, чиқсин. Уят-а.

— Чиқариб нима қиласиз, барибир йиқилади.

— Йиқилса чўрраси тушармиди, ер кўта-ради.

— Мана, кўрасизлар, — дейди кимдир орқада палағда товушда. — Чори аввал қиссам, энди чиқмайди. Арзимаган нарса учун обрўсини тўққиси келармиди. Ҳозир Қаршининг бозорида директур. Қатиги қаймоққа, тариғи тиллага айланган пайти.

Беғали чол бу билонган ким бўлди, деб орқасига ўгирилди, лекин қаншарига кўзойнак кўндирган, бўйи теракдай «маҳмадона»ни таний олмайди, сиёғи бу ерликка ўхшаймайди. Ёнидагиларга гап бермай турибди. Унга, гап сотгунча, даврага чиқ, баччағар, дейдиган одам йўқ.

— Зот туркманда кетади энди, — дейди у, — Чори чиқмайди. Дурдининг доврўгини эшитган. Бошқа полвонларингизни Дурди бир силташда босади.

Чолнинг тили қичиб:

— Унда ҳаммамиз бошимизга рўмол ўрай-версак ҳам бўлар экан, отажоним, — дейди ва тепасида Теша раиснинг кўланкасини кўради.

— Бошим шўйиб халтага тикилиб қолишини билувдим-да, бова. Қирқим маҳали бўлса...

Баковулнинг бу писандаси Беғали чолнинг суяк-суягидан ўтиб кетади. Тамаки халтачасини кўлига олади, лекин бурнаки қилишга улгурмайди.

— Токайгача кутамиз, — дейди кимдир баковула. — Зотни Дурдига бериб, омин қилиб юборинг-да. Сарғайиб ўтирамизми?

Теша раис бу гапни шартта илиб кетади: — Биринчи товоқнинг зоти Дурди полвонга берилиб, омин қилинсин, деган тақлиф тушяпти. Охирги марта сўраяпман: талабгор борми?

— Бор! — деган овоз эшитилади ва Беғали чол ўзини даврада кўради. — Бор! Талабгор биз-да, отажоним!..

Гурр кулги кўтарилади. Анчадан бери зерикиб ўтирган халойиққа баҳона топилади. Томоша аҳли бошига салла, оёғига ранги ўчиброқ қолган ковуш-махси, устига кўк чопон кийган бу чуваккина, бир кўзи қийшқироқ чолни масхарабозлик қиляпти, деб ҳузурланишга тушади.

— Нима, қари от ем емайди-ми!.. Ҳа-ҳа-ҳа!..

— Мусофирни қийнаманг-ей, Беғали бова. Бечоранинг бели қичиб кетмасин, тагин.

— Қариганда кишти келди, Беғалининг!

— Қайнанг, Беғали бова, қайнанг!..

Теша раис ҳорғин жилмайиб турар, Мардон ҳам лабини тиришини бузган, томошабинлар орасига эса ари оралагандай эди.

БОЛҚОН ОНАНИНГ МАЛҲАМЛАРИ

Жуфт вассали уйнинг шифтини исириқнинг оқиш тутуни ялайди. Сандалнинг чўғи янгиланди дегунча унинг устига Болқон эна қовжираган исириқдан бир чангаллини ташлаб қўяди. Болакайлар димоқларини тўлдириб-тўлдириб хушбўй тутунни ҳидлашга тушадилар.

— Оёқни иссиқ тутсаларинг унча-мунча касалга жўлиқмай-сизлар, — деб уқтиради Болқон она болаларига. — Шамоллаш, бод деган дардларнинг бари оёқни совуққа олдиришдан бўлади, билсаларинг. Хайрулла бўлса кеча қип-жаланғоч оёғига резин эгик кийиб юрипти-я?!

— Акам шунинг учун йўтал бўпти-да, — дейди бошини қашлаганча Раббано. У акасага ачиниб билан термулиб турди-да, ўзича «диагноз» қўйди. — Эна, Хайрулла акам кўйиётал бўлган...

— А?! — энсаси қотди уй бекасининг.

— Кўк-йў-тал!

— Қандай била қолдинг?

Раббано кўйиб-пишиб тушунтира кетди... Болқон эна тишлари бир тушиб чиқаётган ўғилчасининг елкасига қоқди.

— Оббо, катта бола-ей. Зийраклигининг қара, давосиниям биласанми?

— Баргизубнинг баргини қуриптиб, сўнг қайнатиш керак. Уша сувдан бир пиёла ича, яхши бўлади. Иккинчи давоси — кўк сигирнинг сутини ичиш керак...

* * *

Тунда қаттиқ шамол авжига чиқди. Дарахт шоҳларининг ваҳимали қаср-қусуридан болакай уйғониб кетди. Ҳўрсинди. Шамолнинг увлашига қўлоқ тутиб ётаверди. Кимдир даричани тақиллатаётганга ўхшарди. Болакай энаси томон аста сурилди.

— Хим, нимага ухламаясан, Раббано? — Углининг бошини силаси қуш уйқу бўлиб ётган энаси.

— Ибодулла акам хириллаб ёпти...

— Толоғини артиб қўйдим... Раббанонинг уйқуси қочиб кетди. Яна энасини уйғотди.

— Энов, кимдир даричамизни тақиллатапти.

Аёл туриб ўтирди. Кафтини қулогининг орқасига қўйиб хушёр тортиди. Чиндан ҳам кимнингдир «Болқон момо» деган товушини шамол юлиб кетарди:

— Болқон момо-ов, ҳо, момо-о! Энгига камзулини ташлаб, ташқарига ошиқаётган энасига Раббано ҳам эргашди.

— Ки-им? — дея товушлади Болқон эна айвонда туриб.

— Султонман, Султон, сизни келинингиз йўқлатапти.

— Э, бўлди-бўлди. — Эна дарров фаҳмлади. Ўзига қайтди. Ичкарига кирар-кирмас Раббанога буюрди. — Анови фонусни оливол. Йўлда тоғиб кетмадик тагин.

— Қаёқча борамиз, эна?

— Бибисора янгангни дард тутаетганга ўхшайди.

Болқон эна шу куну субҳи содиққача доялик қилди.

* * *

Болқон эна ҳақида айтганларимиз чўпчак эмас. Онахон бугунги кунда саксон ёшдан сакраб, тўқсон билан тўқнашиш арафасида! Ҳамон тетик. Кўз тегмасин, қўлидан келганича ҳануз халқ табобатидан ҳамқишлоқларини баҳраманд этишга интилади.

Онахоннинг умр йўлдошлари — Йўлдош бобо Суюновнинг ҳам умри узун бўлади. У аср билан юзлашиш арафасида рихлатга юз тутган.

— Раҳматли умр бўйи дард нималигини билмай ўтди, — деб хотирлайди онахон. — У киши ҳам халқ табобатидан озми-кўпми хабардор эдилар. Доим касаллиқнинг олдини олишга ҳаракат қилардилар.

Фарзандларимиз тақдири ҳам қизиқ бўлди: Муродулла ва Ибодулла ота изидан бориб, хўжалик ишларига киришиб кетди. Хайрулла билан Раббано эса шифокор бўлиб етишдилар.

* * *

Р

аббано Йўлдошевнинг табиблик фаолияти оиладан бошланган, деса-хато бўлмас. У халқ табобатини, таъбир жоиз бўлса, аجدодлардан

мерос қолган табиблик сирларини дастлаб ўз хонадонидан ўрганган.

1967 йилда Самарқанд медицина олийгоҳини муваффақиятли тамомлаган Раббано малакасини Иштихон тумани марказий шифохонасида ўтади. Икки йил ўтар-ўтмас устози Саттор Мадировдан хат олди. Уша кезлари Самарқанд таббиёт олийгоҳида фаолият кўрсатаётган таниқли шифокор ўқитувчи С. Мадиров шогирдининг келажагига ишонган ва умид қилган эди...

Одамларда энг кўп учрайдиган касаллик — бош оғриғи бўлса керак. Бош оғриғи нималигини билмаган, ҳис қилмаган киши топилайди.

Бош нега оғрийд? Шамоллашданми ё чарчаш натижасидими? Қон босими ошиб кетган тақдирда ҳам аввало бош безовта бўла бошлайди. Бу дарднинг ўта хавфли томони шундаки, охир-оқибатда инсон бош мия фаолияти билан боғлиқ даргда мубтало бўлиб қолиши мумкин. Хуллас, бутун танамизни, аъзои баданимизни, бенуқсон бошқариб турадиган бизнинг шу аъзои бошимиздир. Унинг тузилиши, таркиб топиши ва вазифалари азал-азалдан табобатчиларни жуда қизиқтириб келган.

Бош мия тузилиши, фаолияти ҳамда унда пайдо бўладиган касалликларни ўрганиш ва пироваврида даволаш борасида табобатимизда асаб жарроҳлиги (нейрохирургия) муҳим ўрин тутарди. Улуғ ўзбек табиб Абу Али ибн Сино ҳам ўз даврида бу соҳа билан жиддий шуғулланган. Асаб тодаларининг яллиғланиши касаллигини каишф этишда, уни илмий ўрганишда ва доно усуллари топишда Ибн Сино қилган каишфетлар шу кунга қадар жа-

ҳон медицинасида асосий манба бўлиб хизмат қилаётгани сир эмас. Улуғ табиб асаб жарроҳлигига оид беморларни асосан турли шифобахш ўсимликлар воситасида даволаган албатта. Зотан, ибн Сино эътирофи шундан иборатки, ҳар қандай кимёвий дори тана аъзосининг бир қисmini даволаса, иккинчи аъзога шак-шубҳасиз зиён етказган.

Бедаво дард ҳисобланган бу хасталик албатта жарроҳлик йўли билан даволанади. Шунинг учун таббиётнинг бу қисми бизнинг даврда ҳам кўпалаб мутахассисларнинг эътиборини ўзига жалб қилиб келаётган. Раббано ҳам Самарқанд медицина олийгоҳида ўз фаолиятини давом эттира бошлагач, уни Москвадаги ҳақимлар малакасини ошириш марказий илмгоҳи асаб тодалари жарроҳлик кафедрасига аспирантурага йўллашма беришди.

Улуғ аллома Ибн Синонинг табобатчилиқда доривор ўсимликлардан кенг фойдалангани ёш олим Раббанога ҳеч тинчлик бермади. Шу боис у ўз илмий ишига доривор ўсимликлар ёрдамида асаб касаллигини даволашни асос қилиб олди.

Ҳозирги кунда пойтахтимизда тузилган «Халқ таббиёти» гуруҳи амалга ошираётган ишлар кўпчилиқнинг эътиборини ўзига жалб этаётгани бежиз эмас. Гуруҳ аъзолари асосан эл орасида қўлланилаётган халқ табобатининг сир синаотини пухта ўрганиш, маҳаллий шароитда ўсадиган турли доривор ўсимликлар ва ўлардан тўғри фойдаланиш йўриқларини ўзлаштириш билан машғулдир. Бундай усуллар асаб касаллигини даволашда ҳам жуда қўл келади. Бунинг етук жарроҳ Раббано Йўлдошев мамнуният билан қўллаб-қувватлайди.

— Жумҳуриятимиз пойтахтида бошланган ибратли ишни бекамай кўст кўҳна Самарқандда ҳам амалга оширишга киришдик, — дейди олим. Агар биз бутун жумҳуриятимиз ҳудудида ана шу гуруҳ қўзғалган мақсадни тўла амалга ошира оласак, инсон саломатлиги йўлида жуда улкан муваффақиятга эришган бўлур эдик. Бундан биринчидан, аҳоли-

ни сервитамин ноз-неъматлар билан тўйлиқроқ таъмин этиш ва пировардида инсон вужудини чиниқтириб бориш, иккинчидан, касалликларга қарши олдиндан қураш усулларини излаб топиш ва уларни ривожлантириш, учинчидан, беморларни табиий равишда гиёҳлар билан даволаш муҳим ўрин тутди. Шунинг мамнуният билан айтиш жоизки, халқимиз табобатининг қамрови кенг. Гиёҳлардан фойдаланиш деганда, уларни фақат истеъмол қилиш керак экан, деб тушунмасдик зарур. Мен доривор гиёҳлардан тайёрланадиган малҳамлар ҳақида сўз юритапман. Масалан, Югославияда «Ликозен» деган дори ишлаб чиқилган. Бу дори устида камина ҳам узоқ ишлашига тўғри келган. Бошмиз жароҳатланган пайтда ва мия қобиқлари бир-бирига ёпишиб қолган, унинг фаолияти ёмонлашганда жуда асқотадиган бу малҳам папая ўсимлигидан олинади. Папаянинг асл ватани Малайзиядир.

— Бизнинг шароитда папаяни ўстириш, парвариш қилишининг иложи йўқмикин? — қизиқиб сўраймиз суҳбатдошимиздан.

— Худого шўкр, Ўзбекистон шароитида ҳар қанақа ўсимликни парвариш қила бўлади. Ҳозирги кунда бу ноёб ўсимлик Тошкент туманидаги К. Маркс номли жамоа хўжалигида тажриба тариқасида парвариш қилинмоқда. Насиб этса, папая етиштиришда қутулган натижага эришилса нур устига нур бўларди. Чунки, бу ўсимликдан наинки асаб жарроҳлигида фойдаланиш мумкин, балки, бошқа кўплаб хасталикларни даволашда ҳам кенг қўлласса бўлади.

Ҳар бир соҳада бўлгани каби тиббиёт оламида ҳам ўзига хос чўққилар бўлиши турган гап. Бу — инсон саломатлигининг муҳофазаси борасида тиббиётимиз эришган муваффақиятлар билан ўлланади.

Улуғ ҳаким Ибн Сино беморларни даволашда аввало касаллик тарихини, унинг сабабларини пухта ўрганиш нечоғли муҳимлиги ҳақида қимматли фикрлар айтган. Замона зайли билан ҳозирги кунда бу муҳим жараён, яъни бирор-бир касалликни аниқлаш компьютерлар ёрдамида амалга ошириляптир. Бироқ, кўпчиликни ўйлантирадиган нарсасуки, бу мўъжаз техникадан бемалол фойдаланиш бизнинг жумҳуриятимизда етарли даражада йўлга қўйилмаган. Шундай кунлар келадикки нафақат марказий шифохоналар, балки оддий қишлоқ касалхоналарида ҳам замонавий маддиасино жиҳозлари билан таъминланади. Бунинг учун чет элдан келтириладиган асбоб-ускуналарга кўз тикиб ўтирмасдан ўз матахассисларимизга ҳам имконият, шарт-шароит яратиб беришимиз керак. Масалан, ҳаво таркибидаги озон гази инсон саломатлиги учун жуда зарур. Ваҳор фасли момақалдиқроқдан сўнг ёқимли, муаттар ҳид таралади. Ундан тўйиб-тўйиб симираимиз, дилимиз равшанлашади, кайфиятимиз кўтарилади. Ана шу момақалдиқроқдан кейинги ҳаво озон моддасига тўйланган бўлади. Клиникамизда яратилган янги кашфиёт озон билан боғлиқ. 1972 йили тиббиёт фанлари доктори Саттор Мадиев раҳбарлигида азондан асаб жарроҳлигини даволашда кенг фойдаланиш усуллари кашф этилди. Бу кашфиёт

Иттифок миқёсида тан олинди. Шуниси қувончлики, кўплаб тиббиёт соҳасидаги илмий-тадқиқот илмзоҳлари бу кашфиётимизни катта янгилик сифатида эътироф этдилар.

Азондан фойдаланиш жараёнини соддароқ қилиб тушунтирганимизда шундай манзарани кўз олдингизга келтиришимиз мумкин: кислород маҳсул идишда электр кучланишлари билан парчаланаяди — сунъий равишда момақалдиқроқ вужудга келтириляди. Ҳосил бўлган озон бемор вужудига юбориляди. Бунда аввало касалликни аниқлаш осон кўчади. Муҳими, беморни тезроқ оёққа турғизади. Наздимда, беморни турли гиёҳлар воситасида муолажа қилиш нечоғли муҳим аҳамият касб этса, озонли ҳаво йўли билан даволаш ҳам шу қадар фойдалидир. Тиббиёт соҳасида ҳанузгача кашф этилмаётган, яъни ўз кашфиётчиларини «кутиб» ётган сиру синоатлар жуда кўп. Улуғ Сино орзу қилганидек, кошки эди ҳар қандай беморни фақат ва фақат табиий равишда даволашга эришсак!..

— Асаб касалликларининг келиб чиқиши асосан табиий муҳитимизнинг, турмуш мезонларининг бузилишига бориб тақалади. Ярим аср муқаддам мияда ўсма пайдо бўлиши ва шунга ўхшаш касалликлар жуда кам учраган, — дейди Раббано ака, — 1969 йили биз асаб жарроҳлиги билан шугуллана бошлаганимизда ҳар йили кўпи билан 7—8 та ёш боланинг бош миясида ўсма пайдо бўлганини аниқлаган эдик. Ил жобайида шунча бемор бўлса, у қадар қўрқинчли эмас. Афсуски, йилдан-йилга бу

рақам жуда ошиб бораёпти. Кимё корхоналарининг, зарарли чиқитлар чиқарадиган корхоналарнинг аҳоли истиқомат қиладиган жойларга қурилиши, айниқса Орол денгизининг қуриб бораётгани таъсирида бундай касалликлар даҳшатли даражада кўпайиб бораётганини очик айтишимиз керак.

Кўҳна Самарқандимиз ҳам ана шундай табиий шароити издан чиққан шаҳарларимиз сирасига қиради. Шаҳар ҳудудида ярим миллиондан ортиқ киши истиқомат қилишни ҳисобга олсак, бу ердаги шифохоналарда ўртача 300 дан ортиқ асаб касаллиги бўйича мутахассис жарроҳлар бўлиши талаб қилинади. Афсуски, бундай эмас, мутахассислар кам. Аллақачон бу ерда асаб тоалари жарроҳлиги илмий маркази ташкил этилиши лозим эди.

Самарқанд шаҳрида жойлашган жумҳурият миқёсидаги шифохонамизда атиги 60 нафар бемор учун ўрин берилган. Вилоят болалар касалхонасида эса атиги 30 та ана шундай ўрин бор.

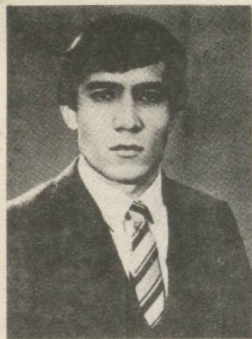
Мутахассисларнинг фикрича, Самарқандда ва шу тоифадаги улкан шаҳарларда албатта алоҳида асаб тоалари жарроҳлиги шифохонаси ташкил этилиши заруратдир. Ҳа, Раббано ака ҳақ. Халқ саломатлиги йўлида ҳали кўп ишлар қилиниши керак. Йлло, Раббано Йўлдошевдай ўз касбига меҳр қўйган инсонлар бор экан, бу борада кўзланган мақсадга эришса бўлади.

Ўктам МИРЗАЕР,
Тўлқин ЭШБЕК

Тошкент ноҳиясидаги К. Маркс номли жамоа хўжалигида Малайзиядан келтирилган Папайи деб номланадиган антика шифобахш ўсимлик илк бор ҳосил берди. Суратда: хўжалик раиси Р. Акбаров ва иссиқхона ишчиси М. Мирзаева ҳосилдорликни кўздан кечиришмоқда.

Сураткаш Р. Нуридинов (ЎзТАГ)

Илҳом ҲАСАНОВ

Ғолиб Афзаловичнинг шашти эрталабдан суст эди. Орқа ўриндиққа ястаниб ўтираркан, аъзойи баданида чидаб бўлмас ҳорғинлик туйди. Кеча энкайиб, инкиллаб терган бир ярим этак пахтаси ҳам бир бўлдию шаҳарга қайтиб узун тун мижжа қоқмай, телефон бошида ўтириб чиққани ҳам бир бўлди. Бу, лаънати телефон шум хабарнинг бир учини шошапиша етказди-ю, мум тишлади. Марказдаги, Хўжайин биқинидаги Қулоқдан ўпкалади. Гапинг думсиз экан, телефон қилиб зарил келганмиди, нокас!

Узи кейинги уч-тўрт кунни худо ёрлақамаган экан. Бир-биридан ташвишли хабар. Аввалига Хўжайин самолётда қуюндай бостириб келди. «Қани? — деди паст, аммо таҳдидли товушда. — Қани?... Қачон?...»

Шоҳона дастурхон очиқлигича қолди. Икковлон «қани» ва «қачон»га жавоб топиш учун туманларга чиқиб кетишди. Қўнғир-қизғиш тусда дилдираб ётган қуқуруқ пайкаллари кўриб, Хўжайин ўз сўроғига жавоб топди шекилли, туси ўзгариб, тили калмага келмади. Шаҳарга қайтгунча миқ этмади. Тайёра зинасига оёқ қўяркан, бир пас тўхтади. Ҳорғин, мунгли назар билан фармойиш кутиб мўлтиллаган кўзаларга тикилди: «Халқни яна бир бор оёққа тургаз, ука. Керак бўлса, ўзинг ҳам этак так. Халқимиз — содда, сену мен бир кун этак тақсак, эл юз кун бош кўтармай ишлайди. Билмадим... ишқилиб, эвини қил!»

Темир оқ қуш пастлаб келаётган оппоқ булутлар бағрини ёриб шимолга, дунёдаги энг совуқ пахтакор туманларга қараб йўл олди. Эртасига Қулоқ етказди: «Хўжайиннинг жиндек мазаси қочиб, далада йиқилиб қопти. Атрофидаги баъзилар ширин бир илинжда гимирлай бошлашпти». Ғолиб Афзалович бунни буюрдан кейин зарбдор ўн кунлик эълон қилиб, ўзи ҳам оиласи билан пахта теришга чиқшини билдиргач эшитди... Шунга ҳам уч кун бўлди.

Далага чиқиб пахта териши хўжақўрсинга эканлигини, ўзини ва ўзгаларни алдашдан бошқа нарса эмаслигини у яхши билади. Аммо нима қилсин, қўлидан нима келарди, ўйин аллақачон бошланган, қачон, қандай тугашини бандаси тугул, яратганининг ўзи ҳам билмайди. Кўпқарига тугшан отдай буюрган кунигача елиб-югуришдан ўзга илож йўқ энди. Хаёлан бу шафқатсиз ҳақиқатни рад этишга чоғланди, қурби етмади. Қачонлардир бир эртак ўқиганди: «Бир ёлгондан қирқ ёлгон». Бу ҳаётнинг ҳам ўша эртакдан фарқи қолмади. Аввалига бир уюр нолини эргаштириб келадиган яхлит сонга етайлик дейишганди. Етишга етишди-ю, бу ёлғина.. пахта етмади. Томга олиб чиқил-

ҚИРҚ БИРИНЧИ ЁЛҒОН

Ҳикоя

ган ғўзапоядаги бир чигит ҳам, не-не орзумидлар билан қавилган кўрпа-тўшакдаги пахталар ҳам «териб» олинди. Уқувчи арча байрам баҳона мактаб юзини кўрадиган бўлди. Шунда ҳам етмаганини... қоғознинг жонига тўзим берсин экан!

Уч машинани эргаштириб, не дабдабаю тантана билан эл кўзича пахтага чиқиш ҳам шу ёлғонларнинг бири эмасми? Ким билади, қирқинчидир. Қирқинчиси — сўнгисими? Кейин нима бўлади?..

* * *

Олдинда шовқин солиб бораётган ДАИ машинасининг кўкимтир чироғи липиллашини кузатаркан, куч-қудратининг бу яқин атрофда сарҳад билмаслигига яна бир қарра имон келтирди. Ана, елиб не-не шоввозлар мусиқчадай ювош тортанча чеккага ўтиб тўхташапти. Пиёдалар жой-жойларидан қотганча унинг ўтиб кетишини кутишапти... Нимагаки эришган бўлса, ўзининг ақлу фаросати, тадбиркорлиги билан эришди. Йўқса, кимсан товуқ катагича келадиган хўжаликнинг худо урган, пайғамбар ҳассаси билан туртган мироби эди. Миробликдан икки дунёда ҳам косаси оқармаган Ғариб Музробович колхозга бир ўтганида назари унга тушувди-ю...

Ғариб Музробовични эслаш унга малол келди. У кўз олдида келгани баробар ўзининг афтода аҳволи, нотаовон эртанги кунини эслади. Гўё у хушёр кўзларини таънаомуз тикиб тургандек эди: «Айтмовдимми, Ғолиб, бу ишларнинг охири вай, деб?» Савол тўла дардли кўзаларга дош беролмади — бошини ён томонга буриб олди. Қизғиш-сарғиш пахтазор. Эгатлар орасидан, ҳов бирда бўлгани каби, яна Ғариб Музробович чиқиб келди. Эгниди ўша галифе шим, тупроқ рангидаги кител. Нақ қаршида тўхтаб, ойнадан эгилиб қаради: «Сендан кутмагандим, Ғолиб! Кучук боласидай ўйнатдинг-а, номард! Иним дегандим, ўғлим

дегандим, билмай қўйнимга илон солган эканман-да, а? Кўзинг очиқ эди, элнинг ернинг аҳволи бадлигини кўриб тургандинг. Неча йилки план тўлмаётганди. Шунда энг оқилона йўл — планини камайитириб, тупроқни ўз ҳолига келтириш зарурлигини ҳам билардинг. Ҳатто муҳокамада ҳам жонжаҳднинг билан шу гапни маъқулладинг. Сенлар маъқуллагач, Хўжайинга чиқдим. Гапимни эшитиб, афтимга ҳайрон тикилиб қолди. Анчадан кейин: «Сиз бораверинг, маслаҳатлашиб кўрай», деди. Икки кун ўтгач, чақириб... Кейин билсам, унгача сен кириб чиқкан экансан. Вунчалар тубан кетмасанг, а, Ғолиб?» «Нима қилай, Ғариб ака, мен бўлмасам, бошқа биров барибир қирарди, менданга ошириб ваъда бериб чиқарди». «Бегона отган тошдан, жигар отган увада оғир... Сени жигар дегандим, жигаримни эздинг-а, ука!»

Ғолиб Афзалович бошини қуйи солиб, кўзларини юмди. Шарпа йироқлаб кетди. Тириклигида-ку унинг дастидан омонлик йўқ эди, на ўзи ерди, на ўзгага едирарди. Улиб ҳам тинч қўймайди, деб ўйлади ўзича. Унга ҳатто ўлим ҳам эс киритолмади. Ғолиб Афзалович яхши эслайди: ишдан олгач, вилотнинг янги раҳбарига халал бермасин дедими, ё бу нобакор кўзим олдида бўлсин, дедими, ҳар қалай, Хўжайин Ғариб Музробовични Марказга кўчиртириб кетди. Ўғри топмас идорагача катта бошлиқ қилиб қўйди: «Шу идора нобоб чикди, иним, кўтариб берасиз энди, сизга ишонамиз». Марҳамат қилган бўлиб машинаю шофёр ҳам ажраттирди. Бало эди, кўтаргандек бўлиб, ер билан тенг қилишнинг маромини зап олган эди. Шундан кейин Ғариб Музробович узоқ яшамади... Жасадини вилотга олиб келишган экан, кўриб, Ғолиб Афзалович бир сесканди. Уша, муҳим бир гап айтишга чоғланиб маҳкам қимтинган лаблар, хиёл оқаринқираган юздаги саркашлик, гурур... Сесканди-ю, ўзини орқага олди. Эртасига, сўнгги йўлга кузатишга

Сендан умидларим
шумиди, дунё...

Дилмурод САИДОВ

III

Дардингни олайин, муштипар ОНА,
Дог булган кўксингга малҳам бўлайин.
Фараздинг суратин сўз билан яна
Чизайин, шеър билан ҳайкал қўяйин.
Қаддингни кўтар, эй падари бузрук,
Тошларга сиғиниб, бош урма, эй мард.
Сен ахир ОТА, сен — қоядек буюк,
Қалбингдан силқиган ёшларингни арт!
Эгилди хор этма азиз бошингни,
Расмий эшикларда синдирма сўзинг.
Уларнинг ўзлари бу бардошингни —
Кўриб бosh эгсилар, эгсилар ўзин.
СИНГИЛЖОН! Оғасиз қолдим деб айтма,
Хар ўғлон оғандинг, оғанг қанг ўғлон.
Дунёнинг қарзи кўп сендан, **СИНГИЛЖОН**
Қиёматга қадар айланиб бу кўк,
Юздан бир қарзини узмоғи қийин...
Дардингни олайин, **ПАДАРИ БУЗРУК,**
МУШТИПАР ВОЛИДА, дардинг олайин!

* * *

Бир ўқ пора этди Чўлпон кўксини,
Қодирий юрагин тилди ўша ўқ.
Қабиҳ диллар туттач ўқининг измини
Усмон, Фитратин ҳам аягани йўқ.
Тарих — ҳақам ўзи, сўйлайди бу к
Ҳақ сира синмаган, гоҳо эгилган.
Қабиҳга — битта ўқ, Эзгулик учун
Мангу ҳаёт ва кенг кўрак берилган.

Тошкент

гамгин тортди. — Қўйинг-е, кўргилик қил-
масин.

— Бор гап-да, Оқилахон, не-не чинорлар қулаяпти, нима, сиз-у мени четлаб ўтармиди?

Ғолиб Афзалович хўрсинди. Ташқарига қаради. Ёмғир майин-майин, эзиб ёғаяпти, бало-қазо каби босиб турган қора булут миқ этмайди. Ҳовлида тимирскилаб юмуш қилаётган хос ошпазу дастурхончидан бўлак одам қўринмайди. Ҳушёр торттирувчи сокинлик...

— Сизлар ўтира туринглар. Мен пахтага қарай. Номига бўлса ҳам далага кирай.

«Ховлига чиқаркан, эшикни ёпаётди,... ичкарига қаради. Хотини кўзларида ачинашиб кўрди. Қизи эса эшикка совуқ бир ғазаб билан тикилиб турарди. Ғолиб Афзалович муз қотди: «Ишонмайди, ўзи падари бузрукворига ишонмайди. Ўзим-чи? Ўзим ҳам ишонмайман, аммо барибир қиламан, акс ҳолда ўзимга хиёнат қилаётган бўлман. Бир ҳовуч бўлса ҳам тераман. Ҳамма бир ҳовучдан терса, биласаним...» Кўз олдига йўлдаги манзара келди. Яна алдәтганини сездди, аммо буни тан олгиси келмади. «Тома-тома кўл бўлур», деб қўйди гурадини. Бостирма остидан этак олди-да, шийпон орқасига ўтди. Кеча Унарбойга ана шу пайкалдан терамиз, деб қўйганди. Пайкалга қараб, кўзларига ишонмади. Кечаги қоп-қора пайкал бутун оппоқ эди. Ўппиш

бормади. Қўркди... Хўжайиннинг қулогига
етиб, ғазабга учрашидан қўркди.

Улим ҳақидаги ўй-унга яна Хўжайини эслатди. Аҳволи не кечдйини? Оёкка турдимкани?... Унинг юриш-туриши, фармондор кўз қарашларини илк бор кўрган одам: «Завол билмас экан-да, дунёга усту бўлгудек қелбати бор», деб ўйлаши тайи эди. Ғолиб Афзалович ҳам ўшанда илк бор каттакон кабинетда яккама-якка қолганда, шуни ўйлаганди, Шу сабаб ҳеч иккиланмай тилига келганини қайтармади. «Бажарамиз», деди. Деганидан кўнгил тўлмади. «Ошириб бажарамиз, имкониятлар етарли», деб енгил нафас олди. Айтиди, айтолмасам керак, деб кўркан эди, айтиди, энди бу ёғи кўркинчи эмас. «Пахта — одамларимизнинг рибубиди, керак бўлса, томорқасигача пахта экди. Гўшт, мева-ҳеҳ... муҳими бу эмас, муҳими — элнинг кўзи тўқ бўлсин. Пахта бўлса, оғиздан ашула ҳам тушмайди». Кейинги пайтда доною нодоннинг оғзида сақийдай чайналаётган гапга ўзбекча тўн кийдирдию жим қолди. Хўжайиннинг қарашлари майин тортиди. Айниқса, мақол сариёғдай ёкди. Қандай ҳозиржавоб, ижодкор халқимиз бор-а, деб қўйди ўзича. Қаршидча қўл қовуштириб, бир вақтинг ўзида тиржайишга ҳам, йиғлашга ҳам мойил қиёфадаги янги қулбачасига меҳри ийди. «Сиздайин ташаббускор, содиқ кадрлар — олтин фонди-ми. Сиздай ёшларга эргашиган халқ ҳор бўлмайди. Албатта эргаштирамиз... Сиз браверинг, икки кундан сўнг вилоятда бўламан. Қолганини ўшанда гаплашамиз»

Айтгани-айтган, дегани-деган эди. Вилоятга келди-ю, кимнинг сояси, кимнинг отган ўки бўлай, деб пана-пасткамда юрган Ғолиб бир юмалаб Ғолиб Афзаловичга айланди-қолди. Уша йилнинг ўзидаёқ планлар ошиб-тошди...

* * *

Машина ойналарига яккам-дуккам ёмгир томчилари кўнди. Йиртик, кир этакларини бошларига ёпинган болалар тўдаси ортда қолди. «Талабалар, — кўнгилдан ўтказди у. — Жуда нозик келади-да, шу халқ, Сал ёмгирга... Далага барвақтрок чиқиси бўлмасмикан?» Аммо қаршисидаги манзара ярамас талабалар ҳақидаги ўйни унуттирди — бахайбат «ЗИЛ»ўйла... сув сепарди. Ёмгир шивлаб ёғар, ойна тозаллагичлар бир маромда тебранар, ер тобора қорамтир тусга қариб борар, беш қадамча нарида эса сув сепиларди. «Унарбойнинг иши... Думоғимизга чағи тўлмасин деган-да, э, хумпалар. Шундай ниятинг, қудратинг бор экан, ёмгирни тўхтати эди», мийиғида кулиб қўйди у. Икки чеккада қатор турган автобусу енгил машиналарни, мамнун «чест» бериб, ғоз қотган теласаларни, йўл бўйидаги пайкалларда нариқдай сочилиб, бир ҳовуч, ярим ҳовуч пахта териб чиқаётган олақуроқ одамларни кўриб, дили яйради. Манбунни ялпи сафарбарлик деса бўлади. Зўрни ки шунақа, керак бўлганда, тегирмон юргизади. Шаҳардан чиққанга ҳам, шаҳарга кирарга ҳам йўл солиши — бир ҳовучдан пахта. Бу бир ҳовуч кимнинг ҳам ярасига малҳам бўларди. Муҳими бу эмас, муҳими, обу ҳаво яратishi — бу оломон қуялик маълумотларда бир-бир ярим фоизни кўриб ҳайрон қолмасин! Мана, бир ҳовучнинг қудрати қайла!..

Машина чапга, шағал тўшалган йўлга бурилиб биров юрчак, оққа бўзланган бинорийпойнов ҳовлисида тўхтади. Ғолиб Абзалович ҳам ую вужудини эзиб ун қилаётган тегирмон тошини тўхтатди. Эшикни қарсиллатиб ёпаркан, нохуш ўйларининг барчасини машинага қамаб чиққандек, енгил тин олди. Тез-тез юриб ундан узоклашди. Қўлига, юзига совуқ томчилар урилди, жунжикди. Ём-ғирпўши тугмаларини ўтказаркан, хотини ва қизи ўтирган машина томонга ошиқди.

Сулдулар юзларин тилдилар, э вох,
Тирноқлар изидан тиркиради қон.
Бир марта ўт бўлиб қадалган нигоҳ
Бир умр тош қотди — тош бўлди армон.
Еш эмас, сурмалар қон-ла ювилди,
Маъсум тилақлари ўт ичра қолиб.
Сандиқда сарполар — қора тугилди.
Тобут ичра СЕВГИ келгач чайқалиб..
Остонага ҳолсиз йиқилиб Она
Ер титраб оқ чекар, куяр жизганак.
Не учун сочилиб, айт, кетмайсан-а
Шунчалар қаттиқми юрагинг, ФАЛАК?
Не эди муштилар Онага ёзиқ,
Не эди хокисор Ота гуноҳи?
Шунча нотекисми чарх юрган чизик,
Қайси гуноҳ учун бу фарзанд доғи?
Онанинг кўксига сиғмас юраги,
Ўт бўлиб ёнмоқда — ҳасратлари чўғ.
Йўқ унга дунёи дуннинг кераги —
Энди унинг ўғли — бу дунёси йўқ:
«Кенг дунёга келиб, менинг шўру тур-
Пешонамга сиғмаган болам-эй, болам!
Унсиз қаро ернинг қатрида не бор,—
Қошонамга сиғмаган болам-эй, болам!..»

II

Халқимнинг кўксига армонлари кўп,
Тилин куйдилар тил сўзволари кўп.
Тарихда дунёни ларзага солган,
Бу кун-чи, сўйилган ўғлонлари кўп.
Чингизий кўшинин шу эл тўзгитган,
Искандар ҳам бундан аламнок кетган.
Эвоҳ, бу фалакнинг ёзугин кўринг:
Бу кун-чи, дардига йўқ малҳам, йитган...
Бобосин сўқдилар, чидади — кўнди,
Отасин отдилар, йиглади — тинди.
Боласин бегуноҳ шахид этдилар,
Элим дод солмоқда — чидамас энди:
«Кенг дунёга келиб — турмаган болам,
Бағримни тўлдириб юрмаган болам.
Сендан умидларим шумиди, дунё,
Хатто бир чимилдик кўрмаган, болам!
Онангнинг кўксига доғлари бордир,
Отангнинг кўзига доғлари бордир.
Сени биздан айри айлганга қотил —
Кимсаларни тутар охлари бордир!»

III

Ш ийпонда ўн-ўн икки яшар болакайдан бўлак одам йўқ эди. У ҳам эшикдан бошини чиқариб бир қаради-ю, қараси ўчди. Ғолиб Афзалович ичкарига кириб, юмшоқ диванга чўкди. Хотини ва қизининг бурчакдагй электр печка бошида ух-ухлаб исинишлари-га берух тикилиб ўтирди. Зерикди. «Булари ҳам овора қилганим чакки бўлди, — деб ўйлади. — Далага чиққани билан қўллари-дан бир иш келса экан, турган-битган-лари ташвиш... Ҳайин деб ўйлашди, сайру томошага чиққан каби яسانيб-тусанганлари-ни. Шўрликлар, давру давронларининг нечоғлик омонатлигини, бу мартаба дову дастгоҳлар қилдайин нозик ипга осиглиқ турганини хаёлларига ҳам келтиришмай-ди...»

— Оқилахон, — деди ўзини нохуш ўйларидан чалғитиш учун. Товуши алланечук товланиб чиққани ўзига эриш туюлди. — Шу-у, Вилоятхонга ўз тилимизни ўргатсангиз, дуруст бўлармиди. Эрта бир кун... керак бўлганда, «папа, папа», деб бўзлам-ку. а. нима дедингиз?

— Гапиролмаса ҳам, отличний тушунади. Бўзлаб зарил кептими? — Оқилахон қовун туширганини сизди. Лаб тишлади. Зўраки

пахталар чаноқларга сизмай оқиб ётар, ёмғир татааллар сиртларида томчилар кўз ёшдек ожиз йилтиларди. Ҳайрати ошиб пайкалга кирди. Буталар силкиниб, шувиллаб сув тўкилади. Тиззалари, почаси шалаб-бо бўлди. Тўрт-беш чаноққа синчков тикилди-да... Э-воҳ!.. шунча ҳам устамон бўласанми, Инсон? Сенинг бу макринг олдида Шайтон аламдан ўзини ўтга отса ҳам оз. Бутун бошли пайкалдаги бўш чаноқларга пахта қўйиб чиқиш... Йў-ўк, инсон бола-сининг фахму фаросати бу томошани ўйлаб топишга ожиз. Қойил, яна ўн қарра қойил сенга, Унар! Аммо бу «ҳийлайи шаръий»ни келиб-келиб менга қиласанми, номард! Олдимга ем солганингми бу?

Азвояи бузилди. Ортига бурилди. Эгат бошига етмасидан шийпон тарафдан қўйнинг илтижоли маъраши эшитилди. Янами? Тўйиб бўлдим буларнинг дастидан. Уч кундирки, шу аҳвол: аввал қўйларни маъраб келади, сўнг ўзлари...

Тиржайган каллаларни кўришга, ширин, аммо ўлик тани каби совуқ хушомадларни тинглашга тоқати қолмаганини сезди. Хуфтон дили беадад кенглик, беманфаат айтилган илиқ бир сўз истарди. Қайта борсин, кимдан тиласини?.. Ариқ ёқалаб юриб шийпондан узоқлашди.

* * *

Ҳайлар... ўйлар... ўйлар... ёмғирда ивиб, пахтачилик нимчадайн оғир торган ўйлар... Нималарни эслаб, ўйнинг қайси қўчаларига кириб чиқади у? Утган пайгамбарона кунларининг қай бирини эсламасин, ана шу жўяк каби тўғри бир якунга келарди: адашди, ўз хоҳишим билан адашдим. Ғўзал бир қаср қурайман, деб юрверибман, аслида сирти ялтироқ бир чордеворни пойдеворсиз, шундоққина қум устига қурган эканман. Битта қум зарраси силжир-силжисам бу қасрнинг қовурғалари қисирлаб кетаяпти. Қум буткул кўчса-чи, унда нима бўлади?

Тасаввурини чалғитишга уринди. Аллақайси мамлакат шоҳи ўлгач, яқин аъёнлари ҳеч кимга билдирмай давлатни унинг номидан қирқ йил бошқарган эканлар. Худди шундай... Уф-ф, яна ўша лаянати қирк! Қирқ бирга ўтмайди, ўтмайди, ўтмайди!.. Яхшиин, қирққа етмай вақтида қайтиш керак эди. Ғариб Музробович айтганди-я. Йўк, хом сўт эмган банд қулоқ солмади, мияси қуюлган чол ғайирлик қилапти, деб ўйлаганди. Энди кеч...

Одамларнинг қораси кўринди. Мактаб ўқувчилари. Емиришми шалаббо, қўйлагининг ёқаси яқин орада совун кўрмаган одам эса, раҳбарлари шекилли, қўлида хивич. Танидимми ё чақирилмаган меҳмоннинг салобати босди, муаллим каловланди.

— Булар — тўртинчи «Б». Ҳаммаси шу ерда... Шукур, шукур... Юқори синфлар дейсизми, чўлда, ўшоқда ётиб тиради. Майли-да, яна ўн кун, бир ғайрат қилсак, план ҳам тўлади.

— Қишлоққа яқинроқ ердан тердирмаб-сиз-да, домла, уй-уйларига бориб исиниб келишармиди.

— Уйига бир кирса, қайта булдозер билан ҳам чиқариб бўлмайди буларни, — домла ноўрин гап қилганини сезиб, анда-валашга тушди. — Терардик, айтишдики, «Ғолиб Афзалович келадилар, кўзларига чалинманглар». Сиз ҳам ўшалар биланми? Менга қаранг, чинми, а, Ғолиб Афзаловичнинг ўзлари ҳам терапиятлари-а? Шундай ода-ам! Мана у кишини раҳбар деса бўлади. Раҳматлик дадалари ҳам хўп одамшаванда, ўқимишли эдилар. Танирминдингиз, дейсизми, йўк, эшитганман. Қўшни жамовдан бўладилар-да... Ҳай, нега туриб қолдинг, энкай, белинг қотганим, энкай депман. Бу туришингда Раҳмон мантўр кўрса, симёғочликка опкетади, энкай, бадбаб!..

Ғолиб Афзалович дадасини, болагини эслаб энтикди. Неча замонлар ўтди, эх-хе...

— Буларга шунақа, дағдаға қилиб турмасангиз бўлмайди, — мамнун изох берди муаллим. — Муҳими, бош кўтармасин, пахта унади. Кўтардики, тамом, бўлмайди, гап кўпаяди.

«Домласи ҳам шундай дегаҳ, яна нима кутасан бу элдан», кўнглидан ўтказди у. Болаларга қараб юрди. Тўртинчи синф эмиш, чинчалочга келадилар, нимаси тўртинчи буларнинг? Қиёмат олдида одамлар ғўзапоёга нарвонда қиқиб пахта тераркан. Агар шу қаромат рост бўлса, охираат замон аллақачон бошланган экан.

— Кеча қанча тердинг, болакай?

Болакайнинг юзи кўринмас, «Счастлиное детство» ёзилиб ётган шапкаси, жиккак елкалари ёмғирдан нам тортиб қорайган, ҳўл сочи ориқ бўйига бир тутам бўлиб ёпишган. Ғолиб Афзаловичнинг раҳми келди унга. Кўз олдида ўз болалиги, уруш йиллари келди. Унда одамлар уруш, деб ўз-ўзини овуларди, энди-чи?..

Болакай бош кўтармади, худди эшитмагандек, энкайганча илгарилайберди. Муаллим хижолатдан қизарди, хивичи билан болакайнинг биқинига турди:

— Ҳай, сандан гап сўраяптилар. Виласанми, бу киши ким?

Ғолиб Афзаловичнинг кулгиси қистади: «Ўзи билмайди-ю». Аммо кулишга улгурмади, бош кўтариб қараган болакайнинг кўзларига кўзи тушиб, девордай қотди. Гўдак кўзида бундайин беадад мунгин, беадад дард изини у умри бино бўлиб энди қуриши. Йўк, бу кўзлар шунчаки бокмас, балки бўзлар, бўзлар ва яна бўзлар эди. Гўё муштдай вужуд бор мадорини шу кўзларга берган-у «Нега?» деган мушкул бир сўроқни ундан тинмай сўраб, сўраб эди. Ғолиб Афзаловичнинг жилмайишга мойил бўлиб ёйилган лаблари ҳайратдан очиклигича қотди. Йўк, тикилиб туришга ортиқ қурби етмади, беҳол бурилди. Ўша савол ҳамон елкаларини зиркиратиб оғритарди: Негат?.. Негат?.. Негат?..

— Хафа бўлманг, ўзи шунақароқ, меров бўп қолган, — муаллимнинг пашша ғўнгилаштириб товуши ёқимсиз ҳам бемаъни эди. — Хафта-ўн кун бурун онаси қазо қилганди.

— Онаси? — ҳушёр тортиб сўради Ғолиб Афзалович.

— Ҳа-а, тўлғоқ тутган экан, эри машинага солиб тугруқхонага обораётса, йўлда мелиса ушлаб, пахтага солибди.

— Бас! — Ғолиб Афзаловичнинг боши чир айланиб, гандираклди. Обқлари ўзига бўйсунмас, уни зўр бериб болакайнинг савол қотган нигоҳларидан узоқроққа олиб кетишга уринарди. Аммо у узоққа кетолмади. Тўхтади. Бурилиб қарашга юраги дов бермай, муаллимни қақирди. Қўшни эгатда унинг кўксос қўйдаи хириллаб нафас олиши эшитилгач деди:

— Домла, болаларга жавоб беринг, олиб кетинг уларни.

— Озгина қолди, яна пича теришин.

— Олиб ҳозирок кетин!

— Қизик гап қиласиз-а, олиб кетиб, бошим нечта мани? Кечкурун раисга нима жавоб қиламан?

— Қанақа безбетсиз ўзи? Болаларни олиб, даф бўлинг депман.

— Ҳай, шовқинламанг, ким бўлсиз ўзи? Яна бир марта бақирсангиз биласизми... Бориб Ғолиб Афзаловичга айтаман, бўлдим, ҳазиллашманг.

* * *

Шикаста қўнғилда энгиб бўлмас бир хоҳиш уйғонди — беш-олти чақирим наридаги қишлоғига, киндик қони томган хонадонга бир қур кириб чиқмоқчи, қабристонга ўтмоқчи, тополса, дадаси қабрини зиёрат қилмоқчи бўлди. Зора ўтганлар арвоҳи, қабристон соқиниғи алағда дилга юпанч бўлса, дардчил ўйлар йироқ кетса.

Ев қувиб келатгандек қадамни тезлатди. Табба, дадасининг ўлими ҳам нақлларидай сир синопти бўлганди.

Вилоят марказига ишга ўтган, тили-ю қўли баб-баравар узун тортаётган кунлар эди. Тўсатдан қишлоққа чақириб қолишди — дадасининг аҳволи оғир экан. Хабар шунчалик қутилмаган ва ваҳимали эдики, беихтиёр «Тамом», деб юборди. Бориб кўрсаки, дадаси ҳўш-беҳўш ётипти. «Келдизми, улим? Энди кўрмасам ҳам бўлади». Дадаси бошида ярим кун мотамсара ўтирди. Юраги сиқилди. Шаҳарда қолган ширин ташвишлари ич-этини тирнади. Ветокатланди. Буни касал ҳоли билан дадаси ҳам сезди чоғи, бошини ёстиқдан узиб, ўзини тетик кўрсатишга уриниб жилмайди. «Бора қолинг, улим, энди мени жин ҳам урмайди». Шундай деган одам у шаҳарга етар-етмас бандаликни бажо келтирибди. Жон узаетиб ҳам кўзи йўлда эмиш-у: «Улимни қайтарманглар, безовта бўлмасин», дер эмиш.

Ғолиб Афзалович ҳали-ҳамон тушунмайди: бу — синик, лекин гурур тўла дилнинг таънао исбимиди ёки падали бузқорворининг ноқобил фарзандга рўйхушлигу оқ фотиҳасими?

Жанозага тумонат одам тўпланди. Ғолиб Афзалович ҳар қанча уринса-да, кўзига ёш ололмади. Фақат оппоқ матога ўроғли жасаднинг лаҳадга қўйилгани, қора хандак ўрнига кўз очиб юмгунча тупроқ уюми дўмайганини кўргачина, юраги остидан алланарса чўрт узилди. Аёвсиз тепкилаб юргани ана шу қора тупроқ билан қанчалик яқин эканлигини илк бор ҳис этди. Чўк-калади. Кўз ёшлари ховучидаги шўр тупроққа синиб кетди.

Орадан шунча йил ўтиб, ўшандаги қолатини мана энди эслайпти. Нима қилсин, эслашга ортиқ имкон бўлмайди ахир. Манасаб пиллапоярлардан тобора юқорилайберди, юқорилайберди... замин тобора пастда қолаверди, қолаверди... Вугун кўзини очибди тикилса, шунчалик баланд кўтарилибдики, биров туширмаса, ўзи тушарга қурби ҳам, имкони ҳам йўк!

Тўхтади. Чўкқайди. Худди ўшандагидек бир ҳовуч намчил тупроқ олди. Ўпмоқчи, кўзларига суртмоқчи эди, бирдан эслади — заҳар, турган-битгани заҳар! Сапчиб турди. Қўлларини қоқиб тозаледи. Елкамизда шунча гуноҳ. Ерининг тоқат қилиб юрганига ҳам балли-е. Бу кетишда эрта даргоҳидан икки одим жой ажратмаса ҳам ҳаққи бор... Қуриб, кул бўлмайдики бари? Шуларни ўйлайдиган вақтни ҳозир?

Йўк, бўлмайди, дадасини, кейин тупроқни ўйламаслигини иложини тополмади. «Инсон умри шу экан-да, — деб ўйлади у, — сувдек югуригу елдек беқўним. Вугун борсан, эртага йўк, бир сиқим тупроққа айланасан-қоласан. Эртами-кечми ҳаммининг бошига тушар савдо бу. Бас, шундай экан, азалдан қисмати битикли шўрлик бошга бунча ёлғоннинг нима кераги бор? Орқалаб кетолмасанг, васият қилиб қолди-ролмасанг. Ёлгон-ёлгон-да, ушлагулик қулоқ-бурни бўлмаса. Бу не азоб, атрофимга қарайман, ёлгон қайда, рост қайда, гуноҳ қайда, савоб қайда — библи бўлмайди. Хўжайиннинг ҳоли не кечдийкан? Елкасида шунча ёлгон, индамай қандоқ кетади? Йў-ўк, ўлимни ҳам алдайди у! Аллайди-ю: «Қани», «Қачон?» деб тураверади. Ўшанда бу телбаш юришларимни биров унга етказса борми...»

Кўзларини ердан узди. Қаршисида... шийпон, ўша, ўзи ташлаб кетган шийпон! Шўх мусиқа, баланд қаҳқаҳа эшитилар, қабонинг оппоқ тутуни кўкка ўрлар эди. Талмовсираб атрофга алағланди. Ахир у қишлоғига бормоқчи, киндик қони томган уйни, дадасининг қабрини зиёрат қилмоқчи эди.

Қани... қайда қолди улар? Ёмғир аллақачон тинган. Уфқда дарз кетган булутлар тўдаси ортидан ботаётган қуёш кўрқа-писа мўраларди. Тўртинчи «Б» синфидаги меров боладек ранги заҳил эди унинг ҳам.

Самарқанд.

БОЙСУН — БЎРИ ҚАБИЛАСИ

Ривоятларга қараганда, қадим замонларда Орол денгизи бўлмаган, Сирдарё билан Амударё қўшилиб, Қўҳна Урганч ва Ойбўғир орқали Каспий денгизига қуйилган. Сирдарёнинг қуйи оқимида, ҳозирги Орол денгизининг ўрнида Фосилхон ҳукмронлигидаги адақ эли, Узбой ёқасидаги музофотда эса ўзининг донолиги ва адолатпарварлиги туфайли давлат ҳукмрони бўлган собиқ кул Аёзхон бошчилигидаги бойсун қавми яшаган экан.

Ўзининг зукколиги билан тез орада эл-юрт меҳрини қозongan кул Аёз асли ким бўлганлигини, қуликда кетган дамларини унутмаслик мақсадида сарой дарвозаси пештоқига эски чоригини осиб қуйган экан. Ҳар гал қуликда кийган чоригига кўзи тушганда ўтмишини асга олар, шу боис оддий меҳнаткаш халқнинг аҳволини яхши тушунар экан. Аёзхон ва унинг бекари нечоғлик адолатпарвар, камбағалпарвар бўлишса, қўшни адақ халқининг хоқони Фосилхон золим ва бешафқат бўлган дейишadi. Фосилхон айшу ишратга берилиб, кўпгина бокира қизларни булгаганлиги учун бир авлиёнинг қарғишига учрайди. Сирдарё билан Амударёнинг суви тошиб, адақ мамлакатини сув остида қолади. Шу тариқа Орол денгизи ҳосил бўлиб, ҳар иккала улуг дарё шу денгизга қуйила бошлайди.

Бойсун қавми Аёзхон бошчилигида Хоразмга кўчиб келиб, бу ерда Гурганч деб аталган подшоликни берпо қиладилар...

Кўриниб турибдики, афсона ўзатгани Оролнинг пайдо бўлиши ҳақидаги қадимий асотири билан Орол бўйида яшаган элатларнинг тарихий тараққиёти билан боғлиқ маълумотлар ташкил этади. Аёз номи билан боғлиқ бу афсонанинг муҳим бир жиҳати шундан иборатки, унда Орол бўйида яшаган туркий қавмлар таркибининг шаклланиши, шунингдек, ўзбек халқ қахрамонлик дostonларида тилга олинган афсонавий Жийдали Бойсун атамасининг тарихий асослари ҳақида ҳам қимматли маълумотлар жамланган. Сирдарё билан Амударё қўшилишидан ҳосил бўлган қўҳна ўзанининг қуриши туфайли Манғишлоқ — Хоразм оралигидаги соҳил бўйида

яшовчи кўпгина элатлар (жумладан алан ва ос уруғларининг) сувсизликдан қийналиб турли жойларга кўчиб кетганликларини Абу Райхон Беруний ҳам тасдиқлайди. Афсонада айтилишича, бойсун халқи яшаган қадимий ўлка Каспий — Орол оралигида жойлашган деб кўрсатилади.

Қорақалпоқ фольклоршуноси Ж. Хўшнӣ-зовнинг ёзишича, қачонлардир Орол денгизи соҳилида Жийдали Бойсун деб аталган жой бўлган, туркий қавмларнинг силжishi натижасида XVI асрда ҳозирги Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманига ерлашган қабилалар азалий ватанларидан ёдгор бўлсин учун ўзларининг янги масканларига ҳам шу номни беришган экан. Биз «Алпомиш» дostonида номи тилга олинган Бойсун аслида Орол денгизи соҳилида бўлган юрт номи деган фикрга, умуман, қўшилиамиз. Аммо, Бойсун Оролнинг нақ соҳилида эмас, балки ундан сал нарироқда жойлашган бўлиши керак, деган фикрдамиз.

Бойсун Амударё билан Сирдарё қўшилган жойдан бошлаб то Каспийгача бўлган ўзган атрофда истикомат қилган эл номи ёки ўша улус яшаган жой атамасидир. Дарё йўналишининг ўзгариши туфайли Бойсун ҳам ўз ўрнини ўзгартириб турган бўлиши мумкин.

«Алпомиш» дostonининг муқаддимасида айтилишича, «Бурунги ўтган замонда, ўн олти уруғ қўнғирот элида Добонбий деган ўтди. Добонбийдан Алпинбий деган ўғил фарзанд пайдо бўлди. Алпинбийдан тагин икки ўғил пайдо бўлди: каттасининг отини Бойбўри қўйди, кичинасининг отини Бойсар қўйди». Бойбўри Алпомишнинг отасидур. Бу дoston билан алоқадор бўлган олтой эпоси «Алп Манаш»да қахрамоннинг отасини Байбарак деб номланган.

Визинида, Бойбўри аслида қадимги туркий уруғлардан бирининг номи бўлиб, кейинчалик эпик ном, яъни эпонимга айланган бўлиши керак. Уруғ ёки қабил атамалари — этник номларнинг фольклор асарларида қахрамон исми сифатида қўлланилиши туркий халқлар эпик аънасаларининг қадимий ва муштарак белгисидир. Хусусан, «Шажараи тарокима» да ёзилишича, Угузхоннинг ўғил ва набираларидан ҳар бири ўзи сардор бўл-

ган қабил атамалари билан аталган. Шундай ҳолатни «Угузнома» ва «Дада Қўрқут китоби» да ҳам кўриш мумкин.

Агар XI асрнинг улуг тилшуноси Маҳмуд Қошғарийнинг «бой» сўзига «уруғ», «қабил», «жамоа» деб изоҳ берганига («де-вон», 3-жилд, 155-бет) асослансак, Бойбўри — «Бўри қабиласи» ёки «Бўрига топинувчи уруғ» деган маънони англатиши маълум бўлади. Шунга кўра, Бойбўри ҳақидаги қадимги хунн-турк тотемистик асотирилари асосида шаклланган атама ҳисобланади. «Бўрига сугинувчи қабил» маъносини англатувчи бу ном кейинчалик ўзбек қахрамонлик эпосида аънавийлашиб қолганлиги бежиз эмас. Зеро бўри билан боғлиқ этник атамалар — уруғ номлари туркий халқларнинг кўпчилигида мавжуд.

Маълумки, бўри ҳақидаги қадимги асотири туркий қавмлар орасида кенг тарқалган эди. Шарқ манбаларида келтирилган маълумотларга қараганда, ашина номи турк қавмларидан бири бўрини муқаддас жонивор деб билар экан. Бир уруғ бошқинчиларнинг қутилимаган ҳужуми натижасида қирилиб кетди. Фақат ўн яшар бир бола омон қолади, холос. Душман сардорлари бу ёш боланинг қонига зомин бўлишни истамай, унинг қўл-оёғини чопиб ташлаб, ўтлоқда қолдиришни буюрадилар. Шу пайт бир бўри келиб қолади ва болани топиб олиб, уни ўғитиб бериб боқа бошлайди. Кейинчалик ўша бўри болани тоғдаги бир горга олиб бориб яшириб қўяди. Бола улғайиб, ўнта фарзанд кўради. Болалар ичида энг кучлиси — кенжатои Ашина эди. У катта бўлгач, ўзи бошлиқ бўлган қабил байроғига бўри расмини солдилади.

Бўри тўғрисидаги бундай асотири ва афсоналар туркий халқларнинг деярли барчасига маълум бўлган. Қизиги шундаки, тарихнавис олимларнинг фикрларига кўра, «Ашина» аслида муғул тилидаги «шоно» «чоно» сўзига алоқадор бўлиб, «бўри» деган маънони англатар экан.

Милоддан аввалги 1 минг йилликнинг охири — милоднинг 1 асрларида Сирдарёнинг қуйи оқимида яшаган қадимги турк қавмларидан бири — усунлар орасида ҳам бўри сутини эмиб улғайган бола ҳақидаги асотири жуда машҳур бўлган экан. Ҳикоя қилишларича янги тугилган чақалоқни кўтариб юрган одам боласини майса устида ётқизиб қўйиб, ўзи овқат излаб кетади. Қайтиб келиб қараса, бир ома бўри халғи болани эмизиб турган эмиш. Усун қабиласи ана шу боланинг авлодлари бўлиб, улар бўрининг ҳомийлигига ишониб, бу жонзотни мўътабар деб биллаган экан.

Визинида, усунларнинг келиб чиқиши бўри ҳақидаги тотемистик асотирига боғланиши бежиз эмас. Бу асотири қадимги турк қавмлари орасида милоддан 1—2 минг йилча бурун яратилган бўлиб, турли қавмлар оғзаки ижодида турлича талқин қилинган. Қолаверса, усунлар афсонавий Ашина уруғининг бевосита авлодлари бўлиши керак. «Усун» атамаси «бўри» маъносини билдирувчи «Ашина» сўзига боғлиқ бўлиб, даврлар ўтиши билан муайян тонуш ўзгаришлари юз берган усунлар бўрини муқаддас жонивор деб билганликлари бу алоқадорлиқни яна бир қарра тасдиқлайди. Шуниси характерлики, 1907 йилда усунлар яшаган қадимий замин — Қувондарё (Сирдарё этагидаги жойлардан бирининг номи) яқинидан «бир неча бошли бўри» тасвири туширилган тилла биланузук топилган. Демак, бўри тўғрисидаги қадимий асотирилар усунлар ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлганлигини бу мавзу ҳунарамандчиликлари санъатида акс этганлиги ҳам исботлайди.

Бўрига сугинган қадимий турк қавми — усунлар беиз йўқолиб кетмаган бўлиб, Урта Осиёдаги мураккаб этногенетик жараёнлар натижасида кейинчалик 92 ўзбек уруғлари

таркибига сингиб кетган. Жумхуриятимизнинг жанубий ҳудудларида яшаган уйшун уруғлари ана шу қадимий туркий қавм — усунларнинг бевосита авлодлари ҳисобланади. Ёлшунос олимларнинг 30-йиллардаги илмий изланишлари натижасида Самарқанд вилоятида яшовчи уйшунларнинг бола туғилиши ва уни тарбиялаш билан боғлиқ ирим-сирим ва маросимларида усунлар орасида расм бўлган бўрига топиниш удумларининг излари сақланиб қолганлиги аниқланган эди. Масалан, ҳомиладор аёл туғруқ чоғида қийналиб қолмасин деган мақсадда унинг қўлига бўри жағини худди билакузукдай қилиб тақиб қўйганлар. Бўридай баққуват бўлсин ва зиён-заҳмат, озор етказмасин деган умидда янги турилган чакалоқ етти кунлик бўлганда уни бўри жағининг орасига ўтказиб олганлар. Вундан чиқди, усун хуна-мандлари томонидан ясалган бўри бошли билакузук ҳам аслида уни таққан аёлни зиён-заҳматдан асрайдиган тумор вазифасини ўтаган экан-да! Бўри жағи ёки оғиз тери-сидан муқаддас ашё сифатида фойдаланиш усунлар давридаёқ одат тусига кириб қолган бўлиб уйшунлар удумлари орқали минг йиллар оша бизнинг кунларгача етиб келган.

Ўтибор берган бўлсангиз, усунлар афсонавий Аёзхоннинг бойсун қавми яшаган ҳудудга яқин жойда истиқомат қилишган. Қўхна Хоразм обидаси бўлмиш Аёзқалъа усунлар диёрининг қоқ марказида — Амурдарё билан Сирдарё қўшилган ораликда жойлашганлигига, бойсун халқига қараб оққан қадимий ўзан бўйида истиқомат қилганлигига асосланиб, бойсун — усун қабиласи билан алоқадор қадимги туркий қавмлардан бирининг номи бўлиши керак, деган хулосага келиш мумкин. Бизнингча, Бойсун атамаси асли уруғ номи бўлиб, «бой — усун», яъни «усун қабиласи» деган маънони англатади.

«Бойсун» атамаси асли уруғ номи бўлганлиги ва унинг қадимги турк қавмларидан бири — усунларга алоқадорлигини тарихий, мифологик ва жўғрофий матлумотлар ҳам тасдиқлайди. Биринчидан, Аёзхон ҳақидаги афсонага кўра, бойсун халқининг яшаш жойи Орол бўйи ҳудудида бўлган. Тарихий маълумотларнинг гувоҳлик беришига қараганда, худди шу жойда милoddан аввалги 1 мингинчи йиллар ва милoddнинг дастлабки асрида «ғарбий туркларнинг шаклланишида муҳим роль ўйнаган» усун қабиласи истиқомат қилган. Бойсун ана шу ҳудудда яшаган усун қабиласининг номини англатувчи калима сифатида пайдо бўлган сўздир. Зеро Аёз ҳақидаги афсонада ҳам «бойсун» худди шу маънода қўлланилган. «Бойсун», яъни «усунлар қабиласи» маъносида ишлатилган бу атама даврлар ўтиши билан ўша қабила яшайдиган афсонавий жой номига айланган. Қорақалпоқ халқ афсоналарида Сирдарёнинг қуйи оқими ёки Орол бўйларида Бойсун, Жийдали Бойсун ва Бойсун қозақ каби жой номлари бўлганлиги қайд қилинади. Йиллар ўтиши билан Бойсун сўзининг қабила атамаси сифатидаги маъноси унутилган ва у ҳаёлий жой номи вазифасида қўлланила бошлаган.

Демак, Бойсун усун қабиласининг орзак ижодиёти орқали бўри боласи — Ашина ҳақидаги қадимги турк асосириларига бориб тақаладиган жой номидир. Бу алоқадорлиқнинг тарихий тадрижини Ашина (бўри боласи) — Усун («ашина» атамасининг фонетик шакли ўзгарган кўриниши) — Уйшун («усун» атамасининг шакли ўзгарган кўриниши) Бойсун (бой усун) уйшун, яъни бўри қабиласи ёки бўри қавми яшайдиган жой тарзида тасаввур қилиш мумкин. Ўзбек халқ таркибидаги уйшунлар ҳам бевосита усунларнинг авлод-аждодлари бўлиб, тарихан бўри ҳақидаги тотемистик асосир ижодкорлари бўлмиш Ашина қавмининг қариндоши, Бойсун атамаси эса ана шу қўхна асос тирлардан қолган ёдгорликдир.

Маматкул ЖўРАЕВ,
филология фанлари номзоди.

Меҳнат ва уруш фахрийси Бозорбой Қўшонов ўз фарзандларига нева-чева-рларига ҳамisha:

— Болаларим, доим ҳалол бўлинглар, элу юртни севинглар, — деб ўғит берадилар.

Сураткаш У. Қушвақов

Онажон

Оҳ урдингиз мармар тошга эгиб бош,
Кўзингиздан маржон бўлиб тушди ёш,
Айрилиққа қандай бердингиз бардош?
Ҳолингизни сўролмадим, онажон.

Сочингизга қор қўндирган фироғми,
Тун ёришмай ўчиб қолган чироғми,
Қалбингизни абгор этган ё доғми,
Нетай, малҳам бўлолмадим, онажон.

Кўнгил берган қизни сизга айтмадим,
Аввал ёвни енгил эди мақсадим,
Ўқигайсиз ошкор бўлса байтларим,
Қисматимни биллолмадим, онажон.

Ўлган деманг мени асло, ҳаётман,
Фазоларда учиб юрган баётман,
Зурриёти улуг, асл авлодман,
Тақдир экан, кўролмадим, онажон.

Раҳимжон САТТОРОВ,
уруш ва меҳнат фахрийси

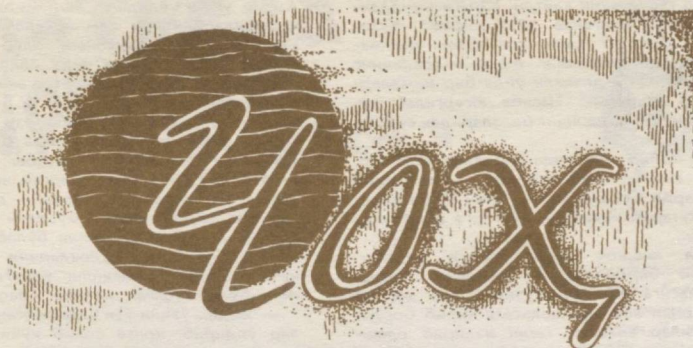
Омон бўлинг

Меҳнатсевар дилкаш элим,
Сизлар менинг жони дилим,
Кўкрагимда икки қўлим,
Юртошларим, омон бўлинг.

Дастурхонда неъматингиз,
Элга манзур химматингиз,
Ошсин яна хурматингиз,
Юртошларим, омон бўлинг.

Туйгун гузал замонамиз,
Битгай фасод, битгай нифок,
Ҳеч ўчмасин ёнган чирок,
Юртошларим, омон бўлинг.

Каттақўрғон

Ҷикоя

— Муллага никоҳ ўқитиб қўяюлайлик, — мурсога ундаб сўнгги чорани ишга солди Қўзвой. — Ахир паспортимда ЗАГС ўрни банд-ку.

— Яхши эсга солдингиз, жуда вақтида ёдимга туширдингиз-да! — тўсатдан қувониб кетди Раиса. — Албатта никоҳ ўқитамиз. Аммо ундан олдин ЗАГСдан ўтишимиз шарт. ЗАГС қогози бўлмаса, мулла никоҳ ўқимаслигини биласизми?! Қолаверса... сизга неча янги паспорт керак ўзи?! Хотинингиздан суд орқали ажраштириш, паспортни янгилаш, иккаламизни ЗАГСдан ўтказиш — буларнинг ҳаммасини ўзим зиммамга оламан. Сиз менга паспортингизни беринг-да, бемалол ўйнаб юраверинг!..

Қўзвой гаранг бир аҳволда ўтирарди. Раисанинг гапларини у тушида эшитаётгандек. Аттанг, ҳаммаси ўнгиди, ёппи-ёруғ кунда содир бўлаётган эди. Шу он йигит ҳаёлида бир шумлик ўйгонди. «Шошма, бу аластиндан қутулиш чораси бор-ку! Эртагаёқ узокроқ жойда ишлаш учун йўлланма оламан-да... Сен қанжикимми!..»

Қўзвой ишхонанинг чинакам эркатойи эди: хоҳласа — иш, бир оғиз сўраса — зерикунча дам олиш, истаса — шу онда командировка. У бошлқлар, ҳисоб-китобчилар хоналарига бирма-бир бенабат кириб, ҳужжатларини дарров расмийлаштирди. Сўнгги имзо учун Йўлдошевнинг қабулида ҳозир бўлди.

— Келсинлар, отаёй, хизмат! — одатдагидек салмокляниб, очик юз билан уни қаршилади бош директор.

— Узокроқда уч-тўрт кун ишлаб, асабларни сал дам олдириб келай, — ўзини атайдан жуда ҳорғин кўрсатиш учун чуқур уф тортди Қўзвой.

— Нима бўлди, Раисахон чарчатиб қўйдими? — ёнидаги ўриндиққа имо қилди бошлик. — Еки унданам ёшроқ, чиройлироғини кўмсаб қолдиларми? Чимзорга бординг, балки яна бахтингиз юришиб...

— Имзо қўйинг, ҳўжайин, жа шошиб турибман, кун қизиб кетмасдан манзилга етволай, — типпатик турганча бош директорнинг гапини кесди Қўзвой. Бундай саркашлик ўзида қаёқдан пайдо бўлганига унинг ўзи ҳам ҳайрон эди. Аччиқни аччиқ кесади, дегадларидай, шофёрдаги қутилмаган дадиллик бош директордаги салобатни босиб тушди.

— И-е, шундайми? — деди у ғажақдор қилиб имзо чекаркан. — Майли, ой бориб-омон қайтинг. Келганингиздан сўнг Чимзорда бир отахлашамиз-да. Дарвоқе, командировкага кетаётганингизни Раисахон биладиларми?

— Авваламбор у менга ҳеч ким эмас! — кўрс жавоб қайтарди Қўзвой. — Қолаверса, менинг законний хотиним ҳам сира тергаганмас!..

Қарсса ёпилган эшикка бирпас тикилиб турган Йўлдошев:

— Вой, ҳажикиз-эй! — деди беихтиёр ғижиниб. Лекин дарров тушди. Сал ўйланиб тургач, ўз-ўзига шивирлади. — Бугун биз ҳам «командировка»га бориб билайлик-чи, тинчликмикин?..

Қўзвойнинг кўнглига ғойибдан тушган шумлик ҳали хом, у ишни нимадан бошлашни билмай турган эди. Унга бош директорнинг ўзи билиб-билмай ёрдамлашиб, йўл кўрсатиб юборди: «Чимзорда кўринмай кетдингиз, отабий!..» «Бугун Чимзор бизники-да, ҳўжайин. Сиз билан «учрашув»га яхшилаб дам олиб, тейёрланиб борамиз, албатта. Биринчи навбатда кун бўйи эрмак учун егулик-ичгуликларни оловлайлик, — Қўзвой машинасини йўл чеккасидаги озик-овқат магазини ёнида тўхтатди. — Маза қилиб чўмила-миз, ухлаймиз, айқара тушиб ётамиз. У киши тасодифан келиб қолсалар, баҳона тайёр: машинанинг носозроғлиги сезилувди, мана шу салқинга бўрилиб созладик, деймиз-қўямиз...»

Қўтарганча юк ортмоқлаб магазиндан чиққан шофёр йигит «МАЗ»ни чапдастик билан бошқариб, дарё бўйидаги қалин толзор ичкаригига кириб кетди...

Бугун ҳадеганда кеч бўла қолмади. Қўзвой фикридан қайтмоқни ҳам режалаб кўрди. Бироқ ҳаммаёқ берк, орқига йўл йўқ эди. Ниҳоят қоронғи туша бошлади. Режани мияда обдан пиштириб олган Қўзвой «МАЗ»ни толзорда қолдирди-да, хилват сўзмоклардан юриб, катта йўлга чиқди. У ғизиллаб ўтиб турган таксилардан бирини ёллаб, шаҳардаги маълум уй яқинига етиб борди. Машинадан хилватроқда тушди, дарактлар қуюқ ўсган хийбондаги энг қоронғи жойга ёнбошлади. Раиса яшайдиган квартира, унинг киравериши яққол кўриниб турарди. Ҳўжайиннинг келиш-келмаслигини аниқ билиш мақсадида шошилик ҳаракат қилиб, Қўзвой янглишмаган эди. Салдан кейин маълум уй қаршисига яна бир такси тўхтади-да, қозога ўроғлиқ каттагина нарсани қўлтиклаган Йўлдошев ундан тушиб, зипиллаганча ичкарига кириб кетди. Бош директор ҳушёр ва эҳтиёткор эди. Хизматида қатор машиналар шай турганига қарамай, бу ерга — бир кечалик «командировка»га такси ёллабди... «Оббо ярамас, сассик-кўзан-эй! — тишларини ғижирлатди Қўзвой. — Минг айёр бўлганингиздан сенам кўлга тушаркансан-ку! Шу бугун тунда тақдирим — чоҳдан чиқиб кетиш-кетмаслигим ҳал бўлади. Агар чекинсам, қўрқиб ўтирсам, бир умр буларнинг чағалидан қутулолмайман. Сезардим-а, фоҳишанинг директориимиз билан алоқаси борлигини! Қорнидаги ҳам балки шунинг итваччасидир! Энди унга мен ота бўлишим

керак эмиш! Вай, топган чаққон ўйинларингдан ўргилдим!..»

Қўзвой муштарини тугиб, аста ўрнидан кўзгалди. Уй томон уч-тўрт одим ташлаган эди, юрак уриши кучайиб, тиззалари қалтираб кетди. Қараса, оёғи тортмайдиган. Қуюқроқ сояда қўйин чўнтагидан яримлаб қолган шишани чиқарди-да, ичдагиғини қутиллатиб ютди. Бўшаган шишани ўт ичига улоқтирди. Газагига эса қисирлатиб қурут чайнади. Сал тўхтаб баданини бироз қизитиб олгач, кўзлари мушукнинг кўзларидек ёнганча уй ичкаригига илдамлади...

Қўзвой кутганидек бўлиб чиқмади: уй ичиди иштахани қитикловчи хушбўй таъм иси йўқ эди. Ва яна: аёл кишининг нозу қарашма билан эркаланишлари ўрнига тўрдаги хонадан аччиқ-қурум гап қулосқа чалинарди.

— Ўз ҳолимизга қолдиринг бизни! — қаттиқ-қаттиқ гапирарди Раиса йиғи аралаш. — Бошимни шунчалар балога тикиб келганим етар! Бундан бўёғига меням, Қўзвой акамиям тинч қўйинг!..

— Ие, буниси қутилмаган янгилик-ку, қишлоқи қоравойга жонингиз ачийдиган бўлиб қолдимми!..

Сездирмайгина эшикни очиб кирган Қўзвой даҳлизда турган эди, Раиса гапирётганда оёқ учида юриб кичкина хонага ўтиб олди. Ярим ишга арақнинг қайфи ҳам қаёққадир учиб кетгандай, қандайдир шиддатли титроқ унинг бутун аъзои баданини қоплаб келарди. Ўзини босиб олиш учунми, секин юмшоқ қаравотга чўкди. Ичкари хонадаги айтишув эса тобора кучайиб ва кескинлашиб борарди.

— Мен... мен, қолган умримни одамлардай яшаб ўтказмоқчиман, бағилларга оғу ташиш жонларимга тегиб кетди! Ортиқ истайман, чидолмайман, ҳеч нарс керакмас!..

— Шунинг билиб қўйинки, оқаси жонидан, сену менинг анави қоравойнинг ҳам кирган йўлнинг охири йўқ, — қандайдир таҳликали сенсирашга ўтди Йўлдошев. — Сенинг истамлигинг камлик қилади. Неча йилдан бери оғизлантириб келган бағилларинг осмонга чиқсанг оёғингдан, ерга кирсанг қулоғингдан тортиб оладилар...

— Тушунинг ахир, қорнимда болам бор! — баралла йнглаб юборди Раиса.

— Кимдан, менинг пуштикамаримдан эмасми, ишқилиб? — Раисани ушлаб, ўринга ётқизмоқчи бўлди Йўлдошев. — Қани, жонидан, гапининг рост-ёлгонлигини бир текшириб кўрайин-чи!..

— Йўқ-йўқ! Ялинаман, тегманг! Ўшанда ҳам... қорнимдаги кейинги боламин эзиб ташлаган эдингиз!..

— Ие, эримнига ўлдириб, поезд йўлга ташлаб қўйган сиз эдингиз, демокчимасан! — Бўлса бордир. Қўйинг, ўтган-кетганларни ёдимга солманг. Утинаман, мени шунчалик ерга ураверманг. Етар, шунча зўравонлик! Қизлик ҳаётимнио бутун бахтинми ҳазон қилганингиз камми? Менам бошимда эрим, оилам бўлишини истайман. Яширмайман, Қўзвой акам менга ёқиб қолди. У билан топишганимдан сўнг бирон марта хиёнат қилганим йўқ. Бундан кейин ҳам кўзига чўп солмокчи эмасман...

— Ҳай, ҳай, ҳай! Булбулигўё бўп кет-эй! Лайлино Зуҳро бўп кет-эй! Шу қоравойнинг нимаси бунчалик ёқиб қолди сенга? Бизданам зўраванми, а? Ахир у додвирин ким, нима учун ўйнайти қўйганини биласаними ўзи? Иккалангизни топиштиришимиди ё бизнинг мақсадингиз? Чувварани намунача хом санайвермасанг?! Е пулинг қўлайиб, босар-тусарингизни билмай қолдингми?

— Барака топинг, ана, темир сандикдагиларнинг ҳаммасини олнгу!..

Шу дам нимадир гурсиллаб кетди. Чамаси, Раиса ортига тисарилаётиб, бир нимага қоқилиб йиқилиб тушган эди.

— Ҳа, баракалла, ўзинг ўз ихтиёринг билан ётиб бераркансан-ку!..

— Туринг! И-и-ий, боламга тегманг, деяпман! Вой-вой, додлайман! До-о-о!..

Қўзвой ичкарига югуриб кирди-да, Раисанинг устида ётган Йўлдошевнинг сочдан чағаллаб даст қўтарди ва башарасига зарб билан мушт туширди. Шофёрнинг мушти

анойи эмасди: бош директор хона бурчига бориб тушди. Қўзвой бундан кейин нима қиларини билмай ўртада қаққайиб турар, Раиса кийимлари дабдала бўлган, баданининг яланғоч жойларини беркитиш билан овора, Йўлдошев бурчада тўнкайиб ётарди. Кўнглининг беҳузурлиги таркади шекилли, директор секин қўзғалиб ўрнидан туриб келди. Шофёр эса, унга тикилганча ҳамон қотиб турарди.

— Қай гўрдан пайдо бўлдинг, отабий? — бурни Қўзвойнинг бурнига теккудай яқин келди Йўлдошев. — Сен ҳезалакчаллишга қаёқдан юрак бита қолди-а?!

— Қўйинг, яхшиликча чиқиб кетинг, — деди Қўзвой пинак бузмай. У ўзини батамом босиб олган эди.

— Шундай дегин. Менга қара, сенга охириги имкониятни бераман: индек ўлишингдан олдин бир ҳаракатингни қил, армонда қолма. Ҳамма гапимизни эшитибсан, шу сирни тўппа-тўғри гўрга олиб кетишинг керак!

— Э-э, яхшилик ёлмаган... Шофёр қаршидаги директори башарасига яна боплаб мушт солиш учун қўл кўтарган эди, гарданига тушган кучли зарб уни эсхушидан бегона қилиб қўйди. Бу зарбани Раиса бердими ёки уйда яна бошқа биров бор эканини, Қўзвой билмади.

Қўзвой кўзини базўр очди.

— Қердаман?

— Уйимиздасиз,— унинг устидаги кўрпани тўзатган бўлди кўзи жиққа ёшга тўлган Насиба.

— Қани, анови аблаҳ?!

— Кимни айтаяписиз? — оғзидан чиқар-чикмас гапи тўкилиб кетаётган эрига яқин энгашди аёл.

— Мени ўлдирмоқчи бўлган Йўлдошевчи, ишхонамизнинг бош директори? Майли, уни қўявер, мени бу ерга олиб келган мабодо бир аёл эмасми? — ҳам ҳадик, ҳам қандайдир илинж билан сўради Қўзвой.

— Яна қанақа аёл?! — жаҳл билан кўз ёшини артиб олган Насиба эрига аламли нигоҳини тикди. — Шу аҳволда ётибсиз-ку, тагин аёлдан гапирасиз-а! Қоқ тунда маъ ҳолда темир йўл устида ётганингизни бир тўп йигитлар кўриб қолишибди. Хайрият, вахлироқ учратишгани, бўлмаса... салдан кейин поезд ўтаркан! Кинодан келишяётганакан. Ораларида сизни танийдиган шўпириям боракан, бир машина топшичи, уйга олиб келишибди...

— Ҳм-м, аввалги эрига ўхшаб... Демак, унияма Йўлдошевлар...

— Нималар деяписиз ё дўхтир қақирайми?! — кесатик аралаш сўради Насиба Қўзвойнинг тушунқисиз гапларидан энаси қотиб.

— Асли, мени уйингга киргизмаслигинг керагида, яхшиликка ярамайдиган одамман, — бемаъно нигоҳини шифтга қадаб гапирарди Қўзвой. — Сеняма бошингга бало орттирмасам бўлгани. Ҳамонки, кечирибсан, дўхтирнимас, дарров мелисани қақир.

— Мелисани?!

— Ҳа, бошқа илож йўқ, менинг тирик қолганимни улар билишади, энди тинч қўйишмайди. Демак, орқадан туриб урган шу канжик эканлиги аниқ. Вазият қалтислигини кўриб, Йўлдошев томонга оғибди!

— Кимлар улар, ўзи нима гап? Очирокроқ гапирсангиз-чи!

— Сенга айтсам-айтай, билганинг маъкул: ўзингга, болаларингга эҳтиёт бўларсан. — Қўзвой бошидан кечирганларини Насибага сўзлаб берди. Раисанинг уй адресини ҳам тушутирди. — Мелисахонанинг энг каттаконига кириб, ҳаммасини гапириб бергин-да, дарров қайт. Яшаб юрсам, бундан бу ёнга сени бошимга кўтараман, Насиб! Улай агар, худо урсин агар!

— Қўйинг, ўзингизни ўйланг, — бўғзига тикилган «туғун»ни култ этиб ютган Насиба ҳам ҳазин овозда гапирарди. — Бу ёқда дадам...

— Дадамга нима бўлди? — бошини ёстиқдан кўтариб ўрнидан туришга чоғланган Қўзвой кўзи тиниб, яна тўшакка қўзилиб қолди. — Аҳволим оғир, Насиб! Бўйинимга жуда қаттиқ уришган экан. Айтсанг-чи, дадамга нима қилди?..

— Икки ойдан бери юролмайди, оёқлари шишиб кетган. Ёнида ўғлимиз қараб ўтирибди... Майли, кейин гаплашармиз, сиз дам олиб туринг, мен автобусда тез ўтиб-қайтаман... Қизлар мактабдан келишса, чой-пой қўйиб беришар...

Насиба тушга яқин қайтди. Юраги нимадандир шошиб, чопганча уйга кирса... Қўзвой йўқ! Қизлар ҳали мактабдан қайтмаган, ўғли қайнотасининг ёнида — ҳовлининг энг ичкаридаги печкани уйда бир нималарни ўйнаб ўтирарди. Насиба югургилаб қўчага чиқди, кўшнларнинг болаларидан суритирди.

— Усти ёпиқ машинада бировлар келишиб, Қўзвой акамни олиб кетишди, — бири олиб бири кўяради болақайлар. — Икки киши уйингиздан кўтариб чиқибди, дўхтирга оборамиз, дейишди...

Насиба кишлоқ шифохонасига югурди. У ердан бирон хабар топмагач, шаҳар касалхонасига жўнади. Қўзвой ҳеч қаерда йўқ. Шўрлик аёл яна мелисага кириб борди. У ердагилар воқеани тагин ёздириб олишди, узок вақт сўраб-сурштиришди...

Қўзвой-ку, ўлик-тириги йўқ, буниси етмаётгандек, деярли ҳар кун Насибани мелисага қақиритибди, бир хил нарсаларни қайта-қайта сўрашади. Эрим топилаармикин, деган илинжда мунтазам катнаб турган Насиба қайтишда узундан-узок темир йўллар атрофини қидиради. «Чала ўлик ҳолда топиб олсам ҳам майлидир, — деган ният кўнглидан ари-

майди. — Шўрликнинг энди кўзи очилувди, энди бағримизга қайтувди-я!..»

Ниҳоят Қўзвойни темир йўлдан эмас, тоғ орасидаги бир ўнгирдан — қоп ичидан топдилар. Мурда шунчалик аянчли аҳволда эдики, унинг Қўзвой эканини аранг танидилар. Аммо унинг ёнидаги аёл мурдасини ҳам-кишлоқлардан ҳеч ким аниқлаб беролмади. Уни ажратиб, ўликхонага олиб кетдилар...

Тўра бобо печкали уйда оёқларини зўрга ярим букиб, ярим узатиб ётар экан, ўғли ўлганини неварасидан эшитди.

— Элга маълум қилиб, аза очайлик, — чолдан розилик сўради эрига бўлган сўнгги илинждан ҳам айрилган Насиба.

— Қўй, у ўзини-ўзи ўлдирган, жаноза буюрмайди, тўнғиз қовмида кетди! — дея ҳеч иккиланмай сайраб ётарди кўзлари шифтга тикилган чол. Бундан жинни бўлаётган Насиба икки кафти билан қулоқларини беркитганча кўчага отилди. Онасининг ўрнига эса, каттагина бўлиб қолган неваро жавоб қайтарди.

— Дадам ўзини-ўзи ўлдирмаган! Уни бировлар ўлдириб, қопга солиб қўйишганакан! — чинқирарди у узала тушиб ётган чолга совуқ тикилиб. — Одамлар айтишвотти, сиз қарғанакансиз, шундан дадам ўлиб қолибди. Сиз ёмон одамкансиз!..

Бемажол Тўра бобо кўзларини маҳкам юмиб олди. Бундан бошқа ҳаракат учун унда ҳолқудрат қолмаган эди. Ўзи қазиган чоғга ўзи ҳам қулаб бораётганига чол энди икром бўлиб ётарди.

ЭСКИ ЎЗБЕК ЕЗУВИДАН МУТОЛАА МАШҚЛАРИ

ایسکی اوزبیک یازویدین مطالعه مشقلىرى

Рубойилар

جاهل که حد بولغای انینگ جلیفه ضم
نور ایل کوزیدین انگله اوز کوزیده کم
کوزلانی آلیشماقه چیکیب تیغ ستم
ایل کوزینی هم اویفه-یو اوز کوزینی هم

* * *

Жоҳилки, ҳасад бўлғай анинг жаҳлига зам,
Нур эл кўзидин англаса ўз кўзида кам.
Кўзалари олишмоққа чекиб тиғи ситам,
Эл кўзини ҳам ўйгаю ўз кўзини ҳам.

جاندين سینی کوپ سیورمین ای عمر عزیز
ساندین سینی کوپ سیورمین ای عمر عزیز
هر نینیکه سیومک اندین آرتوق بولماس
اندین سینی کوپ سیورمین ای عمر عزیز

Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,
Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.
Ҳар неники севмак андин ортук бўлмас,
Андин сени кўп севармен, эй умри азиз.

مشق معلمی حمید عبداللہ جانوف

Машқ муаллифи Ҳамид АБДУЛЛАЖОНОВ

علي شير نوايي رباعيلر

Алишер Навоий

زاهد سنگا حور منگا جانانه کيراک
جنت سنگا بولسون منگا ميخانه کيراک
ميخانه ارا ساقی يو پيمانه کيراک
پيمانه نيچه بولسه توله يانه کيراک

* * *

Зоҳид сенга хур, манга жонона керак,
Жаннат санга бўлсун, манга майхона керак.
Майхона аро сокию паймона керак,
Паймона неча бўлса тўла ёна керак.

اولسام يسامنگ موندہ مزاريمنی مينينگ
يولکاب ايليتينگ جم فگاريمنی مينينگ
اوترو چيقاريب اهل دياريمنی مينينگ
کويده قويونگ تن نزاريمنی مينينگ

* * *

Ўлсам ясаманг мунда мазоримни менинг,
Юклаб элитинг жисми фигуримни менинг.
Ўтру чиқориб аҳли диёримни менинг,
Қўйида қўюнг тани низоримни менинг.

«ҚАТОРДА НОРИНГ БҮЛСА...»

Ҳажвия

Туман халқ таълими бўлими мудирига вилоятдан кўнги-роқ қилишди: «Икки кундан кейин юқоридан комиссия боради!»

Таълим бўлими мудирининг қошлари чимирилди: — Ахир нуфузли комиссияни жўнатганимизга уч кун бўлди-ю, комиссия устига комиссия келаркан-да. Қачон ишлаймиз ўзи?!

Телефон тутқичидан алинганнамо овоз эшитилди: «Бизни тушунсангиз-чи, ўртоқ Файзуллаев! Обрўйимизни сақлаб юрганларингизни биламиз. Комиссияни таълим-тарбия ишлари изга тушган сизнинг туманингизга олиб бормасак бўлмайди-да. Қайтага шу баҳонада анча-мунча иш ҳам бўлиб қолади-ку! Илтимос, бу дафъа ҳам би-ир қўллаб юборасизлар. Доноларимиз: «Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди», деб бежиз айтишмаган. Бир намунали мактабни кўрсатасиз, кейин эса оёқларини ерга теккизмай қароргоҳга олиб борасизу зиёфатни қуюқ қиласиз. Шу билан гап тамом, вассалом!»

Файзуллаев ўз хонасига ходимларни йиғди-да, вазиятни тушунтирди:

— Ўртоқлар! ОблОНОдагилар бизга кўз текиб турган эканлар, келинглари, бизам мардлик қилиб, уларни яна бир қўллаб юборайлик. Келган комиссия биздан мамнун бўлиб кетишсин. Биз сизларга ишонамиз. Ахир халқимизда: «Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмас», деган ажойиб гап бор-ку!—деди мудир сўзининг охирида... У туман марказидаги мактаблардан бирига кўнги-роқ қилди: — Алло, бу—Яхшибоевми?

— Ҳа, эшитаман!
— Мен Файзуллаевман. Икки кундан кейин мактабингизга пойтахтдан комиссия боради. Шунга тайёргарлик кўринглари! Яхшибоев мудирдан ўпқалади:
— Мудир бобо, комиссия доим бизга келаркан-да. Нима бало, уларнинг биздан бошқа ишлари йўқми?

Мудирнинг товуши бироз юмшаб қолди:

— Тушунсангиз-чи, ўртоқ Яхшибоев. Мактабингиз туманда таянч мактаблардан-ку! Комиссияни сизларга обормасак, яна кимга обормасимиз мумкин? Бизларга обрў олиб бераётган сизлар-ку! Яхши синфлардан биттасини тайёрлай-

сиз. Комиссия ана шу синфда бир соат дарсни таҳлил қилади-да, мактабдаги таълим-тарбия ишлари ҳақида ўзлари хулоса чиқариб олишади. Кейин уларнинг оёқларини ерга теккизмай... олиб кетамиз. Ҳа-ҳа, шундай бўлсин! Бу—бошқа гап! Ахир машойихларимиз: «Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди», деганлар...

Яхшибоев ноилоҳ розилик берди. Мактаб директори олтинчи синф раҳбарини ҳузурига чақиртирди.

— Қултоев, яна бир комиссияни кутиб олишга тўғри келаяпти,— деди у маъусланиб.

Қултоев гапиришга оғиз жуфтлаган эди, директор кўрсаткич бармоғини ҳавода енгил-енгил силкитди:

— Шошманг, ўртоқ Қултоев, шошманг, комиссияни биз энди кўраётганимиз йўқ. Гапни кўп қўз-майлик: «ҳамишаги» ўқувчиларга яхшилаб тайинлаб қўясиз. Комиссия келганда, дарсни ана ўшалардан сўрайсиз, тамом, вассалом! Кейин комиссиянинг оёқларини ерга теккизмай ўзлари олиб кетишади.

Қултоев чуқур «ух» тортиди.

— Комиссия деб ўларканмизда,—у астойдил нолиди.—Қачон қараманг—комиссия устига комиссия! Ахир улар ҳам бизнинг ўрни-мизда бир соатгина дарс бериб кўришсин-чи!

Бу гап Яхшибоевга ёқинқирамади шекилли, яна қўлини силтади: «Кўйинг шу гапларни, Қултоев! Одамни тушунмагандай бўласиз-а? Мен бу гапларни сизга айтмасам, кимга айтаман? Сиз бизнинг таянчимиз, ишонган тоғимиз-ку! Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди... Тушундингизми?

Қултоев «тушундим» дегандек бош ирғаб, эшикка йўналди. У директорнинг хонасидан чиқди ва олтинчи синфга бориб, тўрт нафар ўқувчини хилватга чорлади:

— Гап бундай, менинг азиз суянчиқларим,— дея гап бошлади Қултоев уларга алоҳида меҳрибонлик кўрсатиб. —Эртага юқоридан комиссия келаяпти. Қўмондонликдан махфий топшириқ шундай: уларнинг ҳужумини биргаликда даф қилишимиз керак! Дарсга жуда қаттиқ тайёргарлик кўрасизлар, ўтирган мавзунини мен сизлардан сўрайман. Келишдикми?

— Биздан бошқалардан сўрамайсизми?—дея ўқувчилардан бири чуқур хўрсинди.

— Ээ, нималар деяпсизлар? Ко-

миссиянинг қандай ҳолда кетиши—сизларга боғлиқ, ҳа-ҳа, сизларга! Бутун вилоят сизларга кўз текиб турибди. Ҳа-ҳа, сизларнинг дарсга қандай тайёргарлик кўрганларингизга қараб, комиссия вилоятдаги ўқувчиларнинг билимига баҳо беради. Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди. Сизлар—бизнинг қатордаги норимизсизлар!

Болалар ўқитувчиларининг мактовидан фахрланиб қўйишди.

— Муаллим,—ўқувчилардан бири сўраб қолди.—Ҳар гал мактабимизга комиссия келишдан олдин доим шунақа дейсиз. «Нор» дегани нима ўзи?

Қултоев бир зум талмовсираб қолди:

— Нор, нор, таниш сўз. Ҳаҳ, нимаиди-я? Бу сўзни жуда кўп ишлатамиз ўзи...

Ўқувчиларнинг жавоб кутиб туришганини кўрди-ю:

— Ҳозир, болалар, бир минутага...—деди-да, директорнинг хонасига пилдираб кирди.

— Домла, «Қаторда норинг бўлса»... деб жа-а кўп ишлатамиз. Шу-уу, «нор» дегани ўзи нимаиди?—деди Қултоев Яхшибоевга мўлтираб боқиб.

Яхшибоев бурнининг устидан кўзойнагини қўлига олди-да, дастрўмолчаси билан уни артатуриб, Қултоевга синчковлик билан назар ташлади:

— Бу... нима учун зарур бўлиб қолди? Шуниям билмайсизми?

— «Нор» дегани нима?—деб, ўқувчиларим бошимни қотиришяпти.

— Шунақа денг, нор, нор,... Яхшибоев чаккасини қашлади—бўлмади, шипга тикилди—эсига келмади. Урнидан турди-да, қўлларини оркасига қўйиб, у ёқдан бу ёққа юра бошлади. Қултоевнинг тўғрисига келиб тўхтади.

— «Нор» дегани нима ўзи-а?—у зурма-зўраки кулимсиреди.

Қултоев елкасини учирди:

— Менам билмай турибман-ку!—Тўхтанг-чи, бу сўзни ўртоқ Файзуллаев кўп ишлатарди. Ушандан сўрайлик-чи!..

Яхшибоев мийғида жилмайиб, телефон рақамларини тера бошлади:

— Салом, мудир бобо! Кечирасиз, биз бир нарсга ҳайрон бўлиб турибмиз-да. Нима десам экан, ҳмм... бояги «нор» нима дегани, а?

— Қанақа нор?

— Анув, ҳалиги «Қаторда норинг бўлса...» бор-ку! Ушандаги нор-да!

— Тавба! Шу сўзнинг маъносини билмайсизларми?

— Билолмай қолдик, мудир бобо!

Орага бир зум жимлик чўкди. Сўнгра мудир:

— Яхшибоев, бир минутага шошмай туринг,—деди-да, иккинчи телефонда дарров ОблОНО билан гаплашиб қўя қолди. Телефон дастагидан вазоҳатли овоз эшитилди:

— Шуниям билмайсанларми, каллаварамлар? Яна комиссияни кутармишлар! «Нор» дегани—туянинг эркаги-да!

Файзуллаев ҳам Яхшибоевга зарда билан қичқирди:

— Қанақа одамсизлар ўзи? «Нор» дегани—туянинг эркаги-ку!

Яхшибоев ҳам телефон дастагини шахт билан жойига қўяркан, Қултоевга асабий ҳолда юзланди:

— Иккинчи марта бунақа бемаъни нарсаларни сўраб, одамларни овора қилманг! Бориб айтинг, ўша академикларингизга: туянинг эркагини нор дейдилар!

Қултоев аччиғи чиқиб ўрнига жилмайди-да, «Топдим» дегандек кўрсаткич бармоғини шипга тикиди ва беихтиёр:

— Нортутяда менинг ёрим йғлаб келар,—деб хиргойи қилиб юборди.

Директор бурни устига кўзойнагини кўндириб, унга қаттиқ тикилди:

— Эсингиз жойидами ўзи, Қултоев! Жинни-пинни бўлганингиз йўқми? Е, тавба-а?

Қултоев гапиришга оғиз жуфтловди, Яхшибоев жеркиб ташлади: — Одамнинг ҳар нарсга бўлгани яхши, ўртоқ Қултоев! Боринг, чикинг, арзандаларингизнинг олди-га!

Қултоев ташқарига чиқиб, ўқувчиларининг олди-га келди:

— Биласизларми, болалар, туянинг эркагини нор дейдилар!

— Яхши, муаллим,—боя савол берган бола яна бидирлай кетди,—туянинг эркагини нор деса, демак, биз туянинг эркаги эканмиз. Ҳа-деб «Қаторда норинг бўлса...» дея-вериб, туянинг эркагига юк ортаверса, зўриқиб унинг бели узил-иб тушмайдами?

— Вой, зумрашлар-ей, бунақа гапларни қаёқдан топасизлар-а? Бўлди, болалар, энди эртанги дарсга пухта тайёргарлик кўринглари. Асосий мақсади—эртанги комиссиянинг ҳужумини даф қилиш! Қани, марш, болалар! Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди...

Болалар елка қисшиб, бир-бирларига маъноли тикилишди.

Абдуқаюм БЕККАМОВ

Қашқадарё

ХОМ ХАЁЛ

Тасаввур қилинг, кўлингизда сизни энг бадавлат одамга айлантириши мумкин бўлган пул бор. Буни сиз нима қилар эдингиз?

МУАЛЛИМ:—Уқувчиларни керакли ўқув қуроллари, дарсликлар ва қулай шарт-шароитлар билан таъмин этган бўлардим. Обрўйимиз учун курашардим.

ЧАЙҚОВЧИ:—Шаҳардаги ҳамма ноёб моллардан ғамлаб олиб, устига хоҳлаган нарҳимни қўйиб, яна бойийверардим.

НОВВОЙ:—Бугдой экиладиган бир жамоа ҳўжалигини, битта қулинг ўргилсин тегирмонни, кўмир етказиб берадиган бир омборни сотиб олардим.

БОҒБОН:—Шаҳарни боғу роғга, чаманзорга айлантирардим.

ЭКСТРАСЕНС:—Беморларни текинга қабул қилардим.

ИҒВОГАР:—Мени ҳеч нарса қиллолмади-ю, деб ҳали ҳам керилиб, талтайиб юрганларни ёппасига қатагон қилиб юборардим.

ДЕПУТАТ:—Дастуриmdаги ҳамма тadbирларимни амалга оширардим.

ҲОТАМТОЙ:—Етим-есирларга, муҳтож одамларга садақа қилиб юборардим.

ГАДО:—Шу пулларни берган одамни дуо қилардим ва ғарибу ғурабога бўлиб берардим.

ПОРАХУР:—Аввалги пулларимнинг ёнига—сандиққа тиқиб қўярдим.

БОҚИ-БЕҒАМ:—Бутун умримни чойхоналарда ўтказардим.

ЕЗУВЧИ:—Саёҳатга чиқиб, дунё айланардим, кутубхона тузардим, боғ курдирардим.

Зоир ЗИЁ

ФАРДЛАР

Баҳо бермагил тинглаб сўзини,
Ким сувада кўрибди оёқ изини.

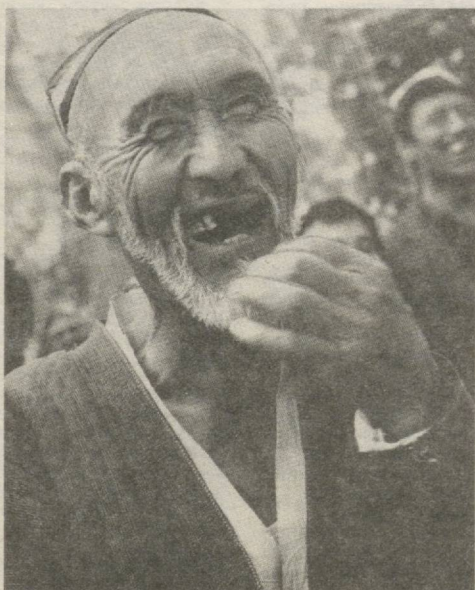
Ҳақ сўз ёқа йиртмайди,
Лекин изсиз кетмайди.

Томчи тешади тошни,
Қинғир иш ейди бошни.

Тўтининг мардлигин улуғлар
ғуррак:
«Эгасин сўқди-я, мақтамоқ
керак!»

Тошкент

Ҳабиб РАҲМАТ

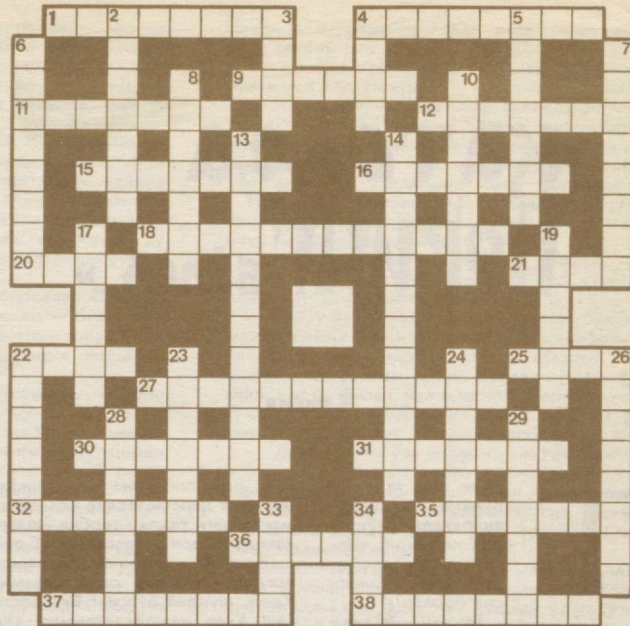

Ташвишлар мўл, ташвишлар бисёр,
Сочга қўнган қиров — ҳар исён.
Курашларда қуйиб, тобланиб
Кулги билан енгади Инсон.

Мухарриятга келган бир босма тобоқчада бўлган қўлёзмалар муаллифга қайтарилмайди.

Ойномадан олинган материалга «Гулистон»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт.

Босмаҳонага туширилди 18.06.91 й. Босишга рухсат этилди 23.07.1991 й. Қоғоз бичими 70×108/а. Офсет усулида босилди. Фотонабор. Шартли босма

ТИЛСИМ

ЭНИГА: 1. Ўзбек театрининг таниқли санъаткори. 4. XVI аср тожик ҳажвачи шоири, «Соқийнома», «Боғи эрам» дostonлари муаллифи. 9. Зарафшон дарёси тармоғи. 11. Ер курастининг бир-биридан иқлими билан фарқ қилувчи ҳар бир бўлаги. 12. Озарбайжон классик шоири. 15. Адир ва тоғларда ўсувчи шифобахш гиёҳ. 16. Анъанавий урф-одатлар муносабати билан ўтказиладиган маърака, йиғин. 18. Чорвачилик тармоғи. 20. Ҳода бўлаги. 21. Тантанали кеча. 22. Кўчма ўй, бошпана. 25. Баҳарилиши зарур бўлган вазифа, бурч. 27. Матбаа касбларидан бири. 30. Машғулотга қатнов ҳисоби. 31. Дунёдаги энг баланд тоғлардан бири. 32. Ўзбек шоири, Навоий замондоши. 35. Урта Осиёдаги бир қанча сой-жилғалар номи. 36. «Гўрўгли» дostonидаги афсонавий юрт. 37. Ҳам қуруқликда, ҳам сувада яшовчи калтакесаксимон афсонавий маҳлук. 38. Ҳафта кuni.

БҲИИГА: 2. Иноқлик, тотувлик. 3. Замоннинг асрлар, йиллар ҳисобида ўлчанадиган бўлаги. 4. Ҳосили зирavor жануб ўсимлиги. 5. Езувчи, ўзбек романчилиги асосчиси. 6. Гулсиз, уруғсиз кўпаядиган тубан ўсимлик. 7. Қозоғистон жанубидаги чўл. 8. Сарф-харажатда ишбилармонлик. 10. Қимматбаҳо тош. 13. Урмон тўрғайининг бир тури. 14. Оғир саноат тармоғи. 17. Ўзбек халқ дostonи. 19. Хитойнинг Шинжонг—Уйғур мухториятидаги шаҳар. 22. Билим берувчи мутахассис. 23. Қарши борувчи, зид сўзлар маънодоши. 24. Тошкент яқинидаги шифо маскани. 26. Илдизидан шифобахш мой олинадиган жануб ўсимлиги. 28. Қадимий масофа ўлчови. 29. Қамарий йил ҳисобидаги ойлardan бири. 33. Бирлиكنинг қисмларидан иборат сон. 34. Иморат деворининг ёғочли қисми.

Тузувчи: Фозилжон ОРИПОВ

7-СОНДА БОСИЛГАН ТИЛСИМНИНГ ЖАВОБИ

ОЧҚИЧ:

1. «Ҳиндистон». 2. Вишмагир. 3. «Сайдана». 4. Жавоҳарлал Неру. 5. Урганч. 6. Урозбоев. 7. Панжоб.

Ҳикмат:

Жонли мавжудотнинг барчаси, шу жумладан инсоннинг ўзи ҳам, табиий равишда пайдо бўлган ва у табиатнинг ривожланиши ҳамда ўзгаришининг натижаси ҳисобланади.

Абу Райҳон Беруний

МУҚОВАДА:

БИРИНЧИ БЕТ: Тандир рўзгоримизнинг аввали, тандир бор экан бебаҳо номимиз муҳайё, у қут ва барака демакдир.

тобоқ 5,6. Нашр ҳисоб тобоғи 7,80. Жами 58.371 нусха. Буюртма № 5494. А-121. Баҳоси 90 тийин.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси нашриятининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси. 700000, Тошкент—П. «Правда» рўзномаси кўчаси, 41.

Самарқанд вилоят болалар жарроҳлиги илмий-ўқув ва даволаш бирлашмаси директори, тиббиёт фанлари доктори, профессор Азамат Шамсиев; Жамо аҳли иш устида.

Сураткаш. Р. Нуриноев.

Баҳоси 90 тийин.
Индекс 75233

Нурота тоғ тизмалари (Оқтов кўринишлари)

Р. Нуриноев сурат-лаҳзаси